



**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**OLIV TA‘LIM TIZIMI PEDAGOG VA RAHBAR KADRLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISHNI TASHKIL
ETISH BOSH ILMIY - METODIK MARKAZI**

**TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVER SITETI
HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA
ULARNING MALAKASINI OSHIRISH TARMOQ MARKAZI**



«BADIY TARJIMANING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI»

moduli uchun

O‘QUV-USLUBIY MAJMUA

**Malaka oshirish kursi yo‘nalishi: O‘zbek-ingliz tarjima
nazariyasi va amaliyoti**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**ALISHER
NAVOIY**

Toshkent _ 2024

Modulning o‘quv-uslubiy majmuasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligining 2020-yil 7-dekabrdagi 648-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv dasturi va o‘quv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi:

U.Yo‘ldoshev – filologiya fanlari
bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Taqrizchi:

Z.Teshaboyeva – filologiya fanlari
doktori, dotsent

H.Samigova – filologiya fanlari
doktori, dotsent O‘zDJTU

Ushbu o‘quv-uslubiy majmua Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining qarori bilan nashrga tavsiya qilingan.

(2021-yil 29-dekabrdagi 7-sonli qarori)

MUNDARIJA

T/r	BO'LIMLAR	SAHIFA
I.	ISHCHI O'QUV DASTUR	4
II.	MODULNI O'QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA'LIM METODLARI	17
III.	NAZARIY MASHG'ULOT MAZMUNI	28
IV.	AMALIY MASHG'ULOT MAZMUNI	80
V.	KEYSLAR BANKI	103
VI.	GLOSSARIY	105
VII.	ADABIYOTLAR RO'YXATI	112
VIII.	TAQRIZ	117

I. ISHCHI O'QUV DASTUR



KIRISH

Dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli, 2019-yil 27-avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli, 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli, 2019-yil 21-oktabrdagi “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish choratadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5850-sonli farmonlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-sentabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli, 2020-yil 29-yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi atamalar komissiyasining faoliyatini tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 40-sonli qaror, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 18 maydagi “Jahon adabiyotining eng sara namunalarini o‘zbek tiliga hamda o‘zbek adabiyoti durdonalarini chet tillariga tarjima qilish va nasr etish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 376-son qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, badiiy tarjima sohasiga oid ilg‘or xorijiy

tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek, ularni amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

So‘ngi yillarda mamlakatimizda barcha fan sohalari kabi tarjimashunoslik sohasini ham keng rivojlantirish, tarjimonlar tayyorlash tizimini yangi bosqichga olib chiqish, oliy ta‘lim muassasalarida tarjimoni o‘qitish jarayoniga yangi 6

innovatsion va pedagogik texnologiyalarni keng joriy qilish ishlari sezilarli darajada ortib bormoqda. Bu esa yurtimizda o‘zbek tilidan xorijiy tillarga va xorijiy tillardan o‘zbek tiliga turli uslubdagi adabiyotlarni tarjima ishlarini keng ko‘lamda amalga oshirishga zamin yaratadi. Bu jarayonlarni keng sur‘atda rivojlantirish uchun keyingi yillarda yurtimizda bir qator islohotlar amalga oshirildi.

Bugungi globallashuv va integrallashuv jarayonida o‘zbek adabiyoti namunalarini dunyoning turli tillariga tarjima qilish orqali o‘zbek xalqining boy madaniy merosini, ilmiy-adabiy yutuqlarini jahonga tanitishda badiiy tarjima va uni amalga oshiradigan badiiy tarjimonlarni tayyorlash va ular amalga oshirgan tarjima ishlarini tahrir qilish orqali ularning sifatini yangi darajaga olib chiqish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

“Badiiy tarjimaning zamonaviy tendensiyalari” moduli Oliy ta‘lim muassasalarida badiiy tarjima va uning lingvistik aspektlari, shuningdek, “Badiiy tarjimaning zamonaviy tendensiyalari” kabi fanlardan ma‘ruza va amaliy mashg‘ulotlar olib boradigan professor-o‘qituvchilarning malakasini oshirish tizimi oldidagi davr talabiga mos ravishda tuzilgan kurs sifatida e‘tirof etish mumkin. Tarjimashunoslik sohasida yuz berayotgan jiddiy o‘zgarishlar va yangilanishlar, shubhasiz, badiiy tarjimada amalga oshirilayotgan yangi qarashlarni oliy ta‘limda ham joriy etishni taqozo etmoqda.

Badiiy tarjima o‘zida lisoniy: fonetik, grammatik, leksik, stilistik, matn lingvistikasi hamda nolisoniy: madaniy, pragmatik, gender, kognitiv kabi

xususiyatlarni, shuningdek badiiy uslub, badiiy janrlar, muallif uslubi, badiiy tasviriy vositlarni o‘zida mujassam ettirgani bilan boshqa uslubdagi matnlardan farq qiladi. Bugungi kunda tarjimon tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalarida badiiy tarjimoni talabalarga o‘rgatish, bo‘lajak badiiy tarjimonlarning kasbiy, lingvistik, ijodiy hamda ensiklopedik kompetensiyalarini shakllantirish, badiiy tarjima uslublari va usullaridan samarali foydalanish metodlarini talabalarga 7

o‘rgatishni samarali tashkil etish uchun professor-o‘qituvchilar «Badiiy tarjimaning zamonaviy tendensiyalari» fanidan ta’lim jarayonida mazmunli foydalanishni to‘laqonli yo‘lga qo‘yish orqali bo‘lajak tarjimonlarda badiiy tarjima kompetensiyasini shakllantirish, badiiy tarjimoni talabalarga o‘rgatishda lingvistik va metodik asoslar negizida professor-o‘qituvchilar tomonidan talabalarga badiiy tarjima jarayonida uchraydigan morfologik, sintaktik, leksiksemantik hamda stilistik muammolar va ularni bartaraf etish usullarini o‘rgatishga alohida diqqat qaratish erishish lozim.

Modulning maqsad va vazifalari

“Badiiy tarjimaning zamonaviy tendensiyalari” modulining maqsadi malaka oshirish kursi tinglovchilarida sohaga doir bilimlarni rivojlantirish, badiiy tarjimoni tahrir qilish usullari va tamoyillarini o‘zlashtirish va shu orqali talabalarda badiiy matnni tarjima qilish ko‘nikmasini va «Badiiy tarjimaning zamonaviy tendensiyalari» bo‘yicha so‘ngi yutuqlarni ta’lim jarayoniga tadbiiq etishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun fan talablari nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalalar ilmiy jarayonlarga uslubiy yondashuv hamda ilmiy dunyoqarashini shakllantirish orqali erishiladi. “Badiiy tarjimaning zamonaviy tendensiyalari” kursi malaka oshirish kursi tinglovchilarida yangicha ilmiy yondashuvlarni ta’lim sohasi va ilmiy tadqiqot uchun keng tadbiiq etishga ko‘maklashish, ularni amalda

qo‘llash ko‘nikmalarini o‘rgatishni ko‘zda tutadi. Ushbu modulning vazifalari quyidagilardan iborat:

- kurs tinglovchilarini badiiy tarjima jarayonida talabalarda uchraydigan tarjima ga‘lizliklari va xatolarini til sathlari bo‘yicha ajratib olish va bu xatoliklarni bartaraf etish usullari bilan tanishtirish;
- professor-o‘qituvchilarda OTMlarda tarjimashunoslikda matnni uslubiga ko‘ra tanlanadigan tarjima uslublari va matndagi kichik leksik birliklar tarjimasida qo‘llanadigan tarjima usullaridan badiiy tarjima yo‘nalishining mutaxassislik fanlarida foydalanish ko‘nikmasini qaror toptirish;
- badiiy tarjima jarayonida uchraydigan tarjimaning lingvistik va ekstralingvistik muammolarini talabalarda qanday qilib bartaraf etish usul va yo‘llaridan samarali foydalanishni malakasini shakllantirishdan iborat.

Modul yuzasidan tinglovchilar bilim, ko‘nikma, malaka darajasiga qo‘yiladigan talablar

“Badiiy tarjimaning zamonaviy tendensiyalari” moduli yuzasidan tinglovchilar quyidagi **bilim**larga ega bo‘lishi kerak:

- tarjimaning fundamental tushunchalari borasida yetarli axborotga ega bo‘lish;
- badiiy tarjima va uni tahrir qilishning nazariy asoslarini o‘zlashtirish;
- tarjima uslublari va ularni badiiy matn tarjimasida qo‘llanishi borasida ma’lumotga ega bo‘lish;
- tarjimaning lingvistik aspektlari borasida yetarlicha axborotga ega bo‘lish,
- ingliz va o‘zbek tillarining fonetik, morofologik, sintaktik, leksik, stilistik, matn sathlari bo‘yicha farqli va o‘xshash jihatlarini farqlay olish.

Ushbu modul tinglovchida quyidagi **ko‘nikmalarni** shakllantirishga xizmat qiladi:

- badiiy tarjimani tahrir qilishda tarjima uslublaridan samarali foydalanish;
- badiiy tarjimada qo‘llangan tarjima usullarini tahlil qila olish;
- talabalar duch keladigan lingvistik va ekstralingvistik muammolarni bartaraf etish usullarini yaxshi o‘zlashtirish;
- kompyuter texnologiyalarni badiiy tarjimani tahrir qilishda samarali foydalana olish.

Ushbu modulni o‘zlashtirish orqali tinglovchilar quyidagi **malakalarni** egallashlari mo‘ljallanadi:

- badiiy tarjimada foydalaniladigan tarjima uslub va usullarni tarjima jarayonida samarali qo‘llay olishni o‘zlashtirish;

9

- badiiy tarjimada yuzaga keladigan lingvistik muammolarni tegishli tarjima usullari orqali bartaraf etishni badiiy tarjima tahriri orqali tushuntira olishni amalda qo‘llay olish;
- badiiy tarjimada yuzaga keladigan ekstra-lingvistik muammolarni tegishli tarjima usullari orqali bartaraf etishni badiiy tarjima tahriri orqali tushuntira olishni amalda qo‘llay olish.

Modulni tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha tavsiyalar

“Badiiy tarjimaning zamonaviy tendensiyalari” moduli ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlar shaklida olib boriladi. Moduldagi ilmiy qarashlar mohiyatini tinglovchilarga yetkazish jarayonida o‘qitishning zamonaviy usullari, badiiy tarjima ilmidagi eng so‘nggi yutuqlardan foydalanish ko‘zda tutilgan:

- ma’ruza shaklidagi mashg‘ulotlarda milliy va chet el adabiyot metodikasi fanlaridagi so‘nggi yutuqlardan foydalanish;

- masofadan o‘qitish orqali tinglovchilarning badiiy tarjimaga doir yangiliklarni mustaqil egallab olishlariga imkon yaratish;
- amaliy mashg‘ulotlarda ta’limning *semantic xarita, kluster, aqliy hujum* singari interfaol usullarini qo‘llash ko‘zda tutiladi.

Modulning o‘quv rejadagi boshqa modullar bilan bog‘liqligi va uzviyligi

“Badiiy tarjimaning zamonaviy tendensiyalari” moduli o‘quv rejadagi mutaxassislik fanlarining barchasi bilan uzviy bog‘langan.

Modulning Oliy ta’limdagi o‘rni

Modulni o‘zlashtirish orqali tinglovchilar “Badiiy tarjimaning zamonaviy tendensiyalari” mutaxassislik fanini o‘qitishning eng ilg‘or yo‘llarini egallaydilar, ularda har qanday ilmiy darajadagi auditoriya ahli bilan **10**

badiiy tarjimalar to‘g‘risida fikr bildirish ko‘nikmasi shakllantiriladi. Natijada, fanni o‘qitish samaradorligini sezilarli oshiradi.

Modul bo‘yicha soatlar taqsimoti

№	Modul mavzulari	Auditoriya yuklamasi		
		Jami	Jumladan:	
			Nazariy	Amaliy

1.	Badiiy tarjimaning zamonaviy tendensiyalari fanining mazmun-mohiyati.	2	2	
2.	Badiiy tarjima va semantik maydon masalasi. Semantika.	2	2	
3.	Badiiy tarjima tahririda lisoniy galizliklar va ularni bartaraf etish.	2	2	
4.	Badiiy tarjima tahririda nolisoniy galizliklar va ularni bartaraf etish.	2	2	
5.	O'zbek tilidan ingliz tiliga badiiy tarjimada fonetik va morfologik birliklar muqobillarini aniqlash.	2		2
6.	O'zbek tilidan ingliz tiliga badiiy tarjimaning sintaktik muqobilligi va leksik-semantik moslashuvini tahrirlash.	2		2
7.	Badiiy tasviriy vositalarni tarjimda qayta ifodalanishini tahrir qilish.	2		2
8.	Badiiy tarjimada ekstralingvistik xususiyatlar ifodasini tahrir qilish.	2		2
	Jami:	16	8	8



1-mavzu. Badiiy tarjimaning zamonaviy tendensiyalari fanining mazmunmohiyati.

Badiiy tarjima va uni tahrir qilishning nazariy va amaliy asoslari. Tarjima tushunchasining asosiy lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlari. Badiiy tarjimani tahrir qilishning asosiy tamoyillari sifatida badiiy tarjimaning fonetik, morfologik, sintaktik, leksik, stilistik, matniy kabi lingvistik xususiyatlari; madaniy, pragmatik, gender, kognitiv va xokozolar singari ekstralingvistik xususiyatlari nazarda tutiladi. Badiiy tarjima tarjima sohasining boshqa ushlubdagi ko‘rinishlaridan o‘zida tilning barcha sathiga doir lisoniy birliklar va turli aspektlarga doir ekstralingvistik birliklar qo‘llanganligi, badiiy matnning janriy xususiyatlari, estetik qiymatga egaligi, muallif uslubi, vaqt, makon va zamon masalasi kabilar namoyon bo‘lishi bilan farq qiladi. O‘zbek tilidan ingliz tiliga badiiy tarjimada qo‘llanadigan tarjima uslub va usullarini til sathlari bo‘yicha tahlil qilish asiyat va tarjima matnlarining struktur, leksik, funksional ekvivalentlik xolatlarini aniqlash imkonini beradi.

2-mavzu. Badiiy tarjima va semantic maydon masalasi. Semantika.

Badiiy tarjimada semantik maydon haqida malumot beriladi va *semantika* fan sifatida qaraladi. Jahon tajribasiga tayangan holda so‘nggi semantikaga ilmiy tadqiqotlar ingliz tili semantikasining o‘zbekcha tarjimada badiyatni qayta tiklash tushunchasi singdiriladi va uning turli soha bilan boglanishi, so‘zning semantik maydoni, ikki va undan ko‘p manolarga egaligi o‘zbek tiliga urg‘u berilgan holda badiiy tarjima sifatini saqb qolishga qaratiladi.

3-mavzu. Badiiy tarjima tahririda lisoniy g‘alizliklar va ularni bartaraf etish.

O‘zbek tilidan ingliz tiliga badiiy tarjimani tahrir qilishda lisoniy g‘alizliklar, tarjimada uchraydigan xatoliklarni aniqlash, ularni bartaraf etish **13**

usullarini talabalarga o‘rgatish uchun ushbu tarjima g‘alizliklari va xatolarni kelib chiqish omillarini anqilab olish talaba etiladi. Yuqorida takidlab o‘tilgan badiiy

tarjimaning lisoniy qusurlari odatda o‘zbek va ingliz tillarining lingvistik sathlari bo‘yicha farqli jihatlar yuzasidan kelib chiqadi. Mazkur farqli jihatlar tilning barcha sathlarida kuzatiladi. Tillar orasidagi turli xil farqlar ma’lum bir tildagi ma’lumotni boshqa bir tilga tarjima qilishda ko‘plab lisoniy muammolarni keltirib chiqaradi. Bu muammolar aslyat va tarjima tillari o‘rtasidagi bog‘liqlik darajasi, ya’ni tillarning genetik jihatidan yaqin yoki uzoqligiga qarab ko‘payishi yoki kamayishi mumkin. Ular qanchalik bir-biriga yaqin bo‘lsa, tarjima jarayonida lisoniy qiyinchiliklar shunchalik kam yuzaga keladi. Agar aslyat va tarjima tillari ingliz va nemis (Hind-Evropa oilasining german tillari guruhiga) yoki o‘zbek va turk (Oltay tillari oilasining turkiy tillar guruhiga) tillari kabi bir til oilasi yoki guruhiga mansub bo‘lsa, tarjimon lisoniy muammolarga kamroq duch kelishi mumkin.

4-mavzu. Badiiy tarjima tahririda nolisoniy galizliklar va ularni bartaraf etish. Badiiy tarjima obekti bo‘lgan badiiy matnda nafaqat tilning barcha sathlariga tegishli bo‘lgan lisoniy birliklar, balki madaniy, ijtimoiy, kognitiv, pragmatic, gender kabi nolisoniy omillarni anglatadigan til birliklari qo‘llanishi bilan boshqa uslubdagi matnlardan farq qiladi. Badiiy tarjimini tahrir qilishda bu kabi nolisoniy birliklar tarjimasida yuzaga keladigan tarjima g‘alizliklarini bartaraf etishda lingvomadaniyatshunoslik, sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik, pragmalingvistika, gender tilshunosligi kabi fan sohalariga murojaat etilishi va lakuna, modulyatsiya, implikasiya, eksplikatsiya kabi tarjima usullarini faol qo‘llanishiga ahamiyat berish lozim.

AMALIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu. O‘zbek tilidan ingliz tiliga badiiy tarjimada fonetik va morfologik birliklar muqobillarini aniqlash

Badiiy tarjimaning fonetik sath bilan bog'liq muaamolari fonetik transformatsiyalar xisoblangan transkripsiya va transliteratsiya kabi usullardan samarali foydalanish nazarda tutiladi. Transkripsiya va transliteratsiya atoqli otlar (ismlar), geografik nomlar, tashkilot, idora, muassasa nomlari hamda kema, mehmonxona nomlarini transkripsiya qilish yoki transliteratsiya qilish, ya'ni yuqorida tilga olingan nomlardagi tovushlarni tarjima tilida mos tovush yoki harflar bilan berishni nazarda tutadi.

Ma'lumki, ingliz tilida transkripsiya va transliteratsiya qilish mumkin bo'lgan 44 ta tovush, shulardan 20 tasi unli va 24 tasi undosh, transliteratsiya qilish uchun 26 (shulardan 20 tasi undosh va 6 tasi unli) harf mavjud.

Ingliz tilidagi unli tovushlarni o'zbek tilida transkripsiya va transliteratsiya qilish aksariyat hollarda muammo yaratmaydi. Ingliz tilidagi monoftonglar o'zbek tili uchun xos bo'lgan monoftonglar yordamida transkripsiya va transliteratsiya qilinadi. Diftonglarga kelsak, ularni ham o'qilishi faqat ingliz tili fonetik xususiyatlariga bog'liq. Ingliz tilida unli harflar birikmasi ham turli holatda turlicha o'qilish xususiyatiga ega. Asosiy muammo bu yerda ingliz tilidagi undosh tovushlar va undosh tovush birikmalariga taalluqlidir. Ingliz tilining o'ziga xos xususiyatlaridan biri bir unli harfning bir necha xil (urg'uli, urg'usiz, ochiq yoki yopiq bo'g'inda) o'qilishi hisoblanadi. Undosh harf va harf birikmalarining ham kamida ikki xil o'qilishi mumkin. Ingliz unli tovushlari, unli tovush birliklari, undosh tovushlar va undosh tovushlar birliklarining o'qilishi tarjima jarayonida qo'llanadigan transkripsiyada hisobga olinishi lozim. Ingliz tili undosh tovushlari va tovush birliklarini o'zbek tiliga transliteratsiya qilish muayyan qiyinchiliklar tug'diradi.

2-mavzu. O‘zbek tilidan ingliz tiliga badiiy tarjimaning sintaktik muqobillikni tahrirlash

O‘zbek tilidan ingliz tiliga badiiy tarjimada sintaktik nomuvofiqliklar o‘zbek va ingliz tilining morfolgik tasnifga ko‘ra ikki til guruhiga tegishli **15**

ekanligi bilan belgilanadi. Tillarning morfologik tasnifiga ko‘ra ingliz tili flektiv tillar guruhiga, o‘zbek tili esa agglyutinativ tillar guruhiga mansubdir. Badiiy tarjimada uchraydigan sintaktik muammolar nafaqat nasriy matnlar tarjimasida balki, she‘riy matnlar tarjimasida ham ko‘p yuzaga keladi. Chunki, she‘riy matnlardagi o‘ziga xos inversiya, ritm, qofiya kabilarni tarjima tilida ham aks ettirishda ikki tilning sintaktik xususiyatlarini yaxshi bilish talab etiladi. Bir tildan xorijiy tilga badiiy tarjima jarayonida sintaktik konstruktsiya katta ahamiyatga egadir. Tarjimada sintaktik konstruktsiya deganda asliyat tili sintaktik konstruktsiyasining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olib, tarjima tilining sintaktik konstruktsiyasiga moslashtirishga aytiladi. Badiiy tarjimada asliyat tili matnining sintaktik konstruktsiyasining o‘ziga xos xususiyatlariga jiddiy e‘tibor qaratib tarjima tiliga olib o‘tish sintaktik nomuvofiqlikni yuzaga kelmasligida alohida ahamiyatga ega.

3-mavzu. O‘zbek tilidan ingliz tiliga badiiy tarjimaning leksiksemantik moslashuvni tahrirlash

Badiiy tarjimaning leksik-semantik xususiyatlari, tarjimaning bu ko‘rinishida uchraydigan leksik-semantik muammolar yuzasidan so‘z borganda, asliyat badiiy matnida qo‘llangan leksik birliklar, ularning muallif tomonidan qo‘llangan denotativ va konnotativ ma‘nolari, so‘zlarning polisemantik xususiyatlari, terminlar, realiyalar, neologizm va okkazionalizmlar, leksik birliklarning yasalish shakliga ko‘ra qo‘shma so‘zlar, qisqartmalar, konversiyalarning tarjima tilida to‘g‘ri qayta ifodalanishi kabi masalalar oldingi planga chiqishi lozim. Badiiy matn tarjimasining to‘laqonli kommunikativ funktsiyaga ega bo‘lishi uchun bo‘lajak

badiiy tarjimondan kasbiy kompetensiyasi tarkibiga kiruvchi lingvistik kompetensiyasida asliyat va tarjima tillarining leksik-semantik sathidagi o'xshashlik va farqli jihatlari borasida bilim va ko'nikmalar yetarli darajada shakllangan bo'lishi taqozo etiladi.

16

4-mavzu. Badiiy tasviriy vositalarni tarjimda qayta ifodalanishini tahrir qilish. Badiiy matnda qo'llangan tasviriy vositalarni tarjima matnida qayta ifodalanish jihatlari tahrir qilish uchun asliyat matnida qo'llangan alliteratsiya, onometapiya, qofiya, ritm kabi fonetik stilistik usullar; ajratilgan izoh, xiazm, takror, antiteza, ritorik so'roq gaplar, litota kabi sintaktik stilistik usullar hamda metafora, metonimiya, sifatlash, o'xshatish, mubolag'a, shaxslantirish, oksimoron, zeugma, so'z o'yini kabi leksik stilistik usullar ifodasini aniqlash va ularni asliyat matni bilan solishtirish, stilistik vositalarda aks etgan madaniy konnotativ ma'nolarni tarjima tiliga moslanganligini tahlil qilish kabi ishlar amalga oshiriladi.

5-mavzu. Badiiy tarjimada ekstralingvistik xususiyatlar ifodasini tahrir qilish. Badiiy tarjimada ekstralingvistik xususiyatlarni tahrirlash odatda badiiy matnda qo'llangan madaniy birliklar, milliy-madaniy konnotatsiyaga ega bo'lgan lisoniy birliklar, olamni anglash va tushunishdagi asliyat matni muallifi va tarjimon o'rtasidagi farqli va o'xshashliklar, tarjima matnining kommunikativ funksiyaga ega bo'lgan xolatda qayta yaratilishi, jamiyat ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi lisoniy birliklarni tarjima tilida ham to'laqonli berilishi, muallif va tarjimon psixologiyasi kabi bir qator omillarni xisobga olishni talab qiladi. Bu borada badiiy matn tarjimoni o'zida ensiklopedik bilimni mujassamlashtirishi va ensiklopedik kompetensiyani shakllantirishi lozim.

O'QITISH SHAKLLARI

Ushbu modul bo'yicha quyidagi o'qitish shakllaridan foydalaniladi:

- masofadan o'qitish;

- ma’ruzalar, amaliy mashg‘ulotlar (ta’lim texnologiyalarini anglab olish, nazariy bilimlarni amaliyotga qo‘llash);
- suhbatlar orqali tinglovchida muayyan muammoga munosabat bildirish qobiliyatini shakllantirish, unda badiiy tarjimaga doir masalani eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish xususiyatini qaror topdirish;

17

- tinglovchilarni bahs-munozaralar paytida muammolar yechimi bo‘yicha dalil va asosli argumentlar taqdim qilishga, o‘z fikrini asoslashga o‘rgatish.

18

**II. MODULNI O‘QITISHDA
FOYDALANILADIGAN INTERFAOL
TA’LIM METODLARI**



“SWOT-tahlil” metodi

Metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

S (strength)	- kuchli tomonlari
W (weakness)	- zaif, kuchsiz tomonlari
O (opportunity)	- imkoniyatlari
T (threat)	- to‘siqlar

Namuna: Badiiy matnlar tarjimasida lingvistik tahlil imkoniyatlarini jadvalga tushiring.

S	Badiiy matn tarjimasida bo‘yicha lingvistik tahlilning kuchli tomonlari.	Asliyat va tarjima matnlarining til sathlari bo‘yicha faqri va o‘xshash jihatlari bo‘yicha har tomonlama xolis xulosa chiqarishi.
W	Badiiy matn tarjimasida bo‘yicha lingvistik tahlilning kuchli tomonlari.	Asliyat va tarjima matnlarining nolisoniy xususiyatlari tahlilini tahlilini to‘la amalga oshirib bo‘lmaydi.

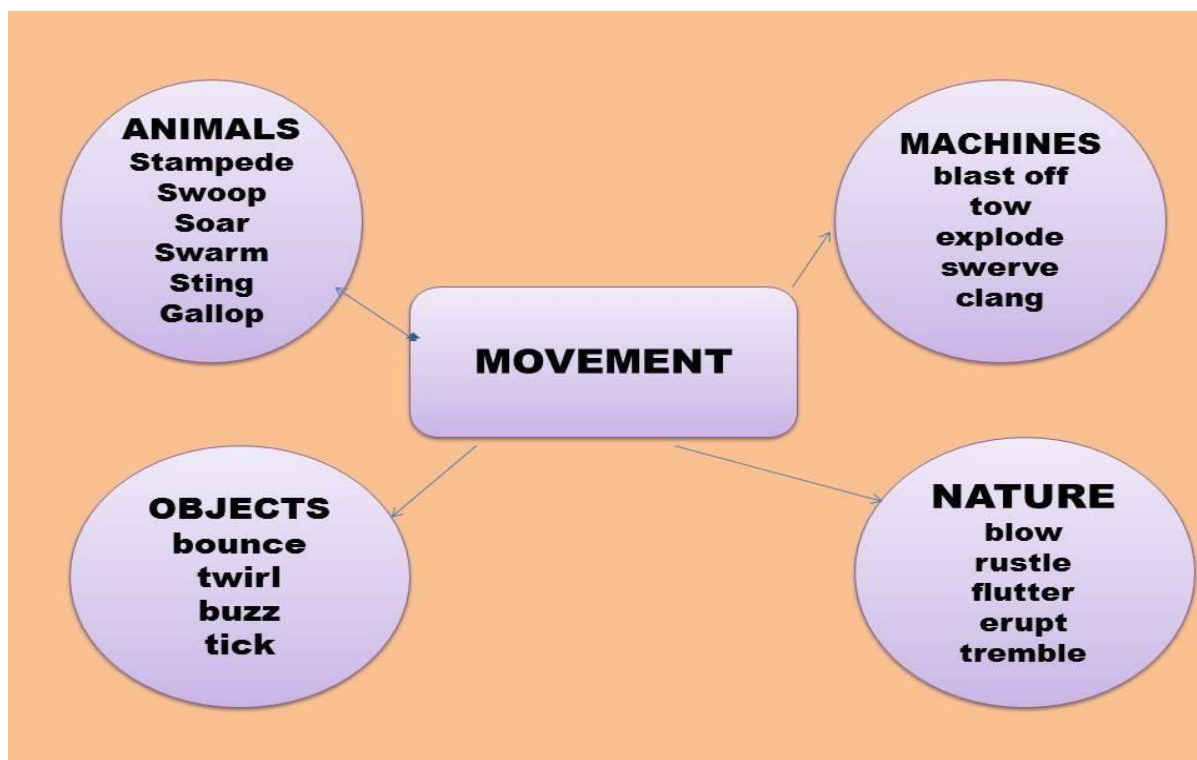
O	Badiiy matn tarjimasi bo'yicha lingvistik tahliln (ichki) imkoniyatlari.	Asliyat va tarjima matnining barcha til sathlari jiddiy mikrotahlildan o'tkaziladi.
T	To'siqlar (tashqi).	Asliyat va tarjima tillarida o'zaro bir-

20

		biriga lakuna hisoblanadigan lisoniy birliklar bo'yicha tinglovchilarning nazariy bilimlari yetishmasligi.
--	--	--

“Semantik xarita” metodi

Semantik xarita interfaol metodi darsning amaliy qismining boshlanishida, ya'ni asliyat matni tinglovchilarga taqdim etilgandan keyin qo'llanishi maqsadga muvofiq. Bu interfaol metod orqali tinglovchilar uchun notanish bo'lgan ayrim so'zlarning tarjimasi, ularning ma'nolari yuzasidan ma'lumotga ega bo'la oladi. O'qituvchi tinglovchilarning badiiy tarjimaning leksik-semantik muammolarini bartaraf etish yuzasidan tarjima qilish uchun taqdim etilgan matndagi biror so'z va uning semantik xaritasini tuzishni topshiriq qilib beradi.



Mazkur interfaol metod talabalarning lingvistik, kasbiy, kommunikativ kompetensiyalari hamda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

21

“Xulosalash” (Rezyume, Veer) metodi

Metodning maqsadi: Bu metod murakkab, ko‘p tarmoqli, mumkin qadar, muammoli xarakteridagi mavzularni o‘rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo‘yicha bir xil axborot beriladi va ayni paytda, ularning har biri alohida aspektlarda muhokama etiladi. Masalan, muammo ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari bo‘yicha o‘rganiladi. Bu interfaol metod tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o‘quvchilarning mustaqil g‘oyalari, fikrlarini yozma va og‘zaki shaklda tizimli bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. “Xulosalash” metodidan ma’ruza mashg‘ulotlarida individual va juftliklardagi ish shaklida, amaliy va ko‘chma mashg‘ulotlarida

kichik guruhlardagi ish shaklida mavzu yuzasidan bilimlarni mustahkamlash, tahlili qilish va taqqoslash maqsadida foydalanish mumkin.

Metodni amalga oshirish tartibi:



trener-o'qituvchi ishtirokchilarni 5-6 kishidan iborat kichik guruhlariga ajratadi;



trening maqsadi, shartlari va tartibi bilan ishtirokchilarni tanishtirgach, har bir guruhga umumiy muammoni tahlil qilinishi;



har bir guruh o'ziga berilgan muammoni atroflicha tahlil qilib, o'z mulohazalarini yozma bayon qiladi;



navbatdagi bosqichda barcha guruhlar o'z taqdimotlarini o'tkazadilar. Shundan so'ng, trener tomonidan tahlillar umumlashtiriladi.

22

Linvistik tahlil tizimlari					
Fonetik tahlil		Sintaktik tahlil		Leksik-semantik tahlil	
afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi

Xulosa:					

“Ikkitita to‘g‘ri va bitta xato” metodi

“Ikkitita to‘g‘ri va bitta xato” interfaol metodi asliyat matnining bir necha xil tarjima variantlarini solishtirib tahlil qilish orqali tarjimani o‘rgatishga bag‘ishlanadi. Bunda tinglovchilarga asliyat matni va 3 ta tarjima variantlari taqdim etiladi. Tinglovchilar o‘zlarining daftarlariga 4 ta katak bo‘sh joy chizadi. Ulardan birinchisiga asliyat matnidagi bitta gap yoziladi. Ikkinchi bo‘sh katakka tarjima variantning noto‘g‘risi yoziladi. Uchinchi va to‘rtinchi bo‘sh kataklarga to‘g‘ri tarjima variantlari yoziladi. Bu topshiriqlarni har bir tinglovchi o‘zining yondashuvi va munosabati asosida bajaradi va navbatma-navbat nima uchun to‘g‘ri va noto‘g‘ri variantlar yozilganligini asoslab beradilar.

Asliyat matni	<i>Bulardan bittasi ichidan atlas ko‘ynak, ustidan odmi xon atlas guppy kiygan</i>	Asliyat matni
Tarjima matni 1	<i>One of them – stately, beautiful, open, friendly and gentle, with an expressive of absolute obedience to her husband face</i>	To‘g‘ri variant
Tarjima matni 2	<i>One is wearing a long dress of khan atlas inside a sleeveless silk robe.</i>	To‘g‘ri variant

23

Tarjima matni 3	<i>One of them is a woman of thirty-five clad in an atlas silk dress</i>	Noto‘g‘ri variant
--------------------	--	-------------------

“Keys-studi” metodi

“**Keys-stadi**” - inglizcha so‘z bo‘lib, (“case” – aniq vaziyat, hodisa, “stadi” – o‘rganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni o‘rganish, tahlil qilish asosida o‘qitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921-yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini

o‘rganishda foydalanish tartibida qo‘llanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari o‘z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qayerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

“Keys metodi” ni amalga oshirish bosqichlari

Ish bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot ta’minoti bilan tanishtirish.	<ul style="list-style-type: none"> – yakka tartibdagi audiovizual harakat; – keys bilan tanishish (matnli, audio yoki media shaklda); – axborotni umumlashtirish; – axborot tahlili; – muammolarni aniqlash.
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va o‘quv topshirig‘ni belgilash.	<ul style="list-style-type: none"> – individual va guruhda ishlash; – muammolarni dolzarblik ierarxiasini aniqlash; – asosiy muammoli vaziyatni belgilash.
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali o‘quv topshirig‘ining yechimini izlash, hal etish yo‘llarini ishlab chiqish.	<ul style="list-style-type: none"> – individual va guruhda ishlash; – muqobil yechim yo‘llarini ishlab chiqish; – har bir yechimning imkoniyatlari va to‘siqlarni tahlil qilish; – muqobil yechimlarni tanlash.

24

4-bosqich: Keys yechimini yechimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	<ul style="list-style-type: none"> – yakka va guruhda ishlash; – muqobil variantlarni amalda qo‘llash imkoniyatlarini asoslash; – ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; – yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish.
--	---

Keys. Badiiy (she'riy) matn tarjimasini tahlil qilish uchun ko'rsatkich ishlab chiqiladi, mazkur metodning ijobiy va salbiy tomonlari qiyoslanadi va xulosa chiqariladi.

Keysni bajarish bosqichlari va topshiriqlari:

- Keysdagi muammoni keltirib chiqargan asosiy sabablarni belgilang (individual va kichik guruhda).
- Mobil ilovani ishga tushirish uchun bajariladigan ishlar ketma-ketligini belgilang (juftliklardagi ish).

“FSMU” metodi

Texnologiyaning maqsadi: Mazkur texnologiya ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o'zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyadan ma'ruza mashg'ulotlarida, mustahkamlashda, o'tilgan mavzuni so'rashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashg'ulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi. **Texnologiyani amalga oshirish tartibi:**

- qatnashchilarga mavzuga oid bo'lgan yakuniy xulosa yoki g'oya taklif etiladi;
- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qog'ozlarni tarqatiladi;

- ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhviy tartibda taqdimot qilinadi.

F	- fikringizni bayon eting
S	- fikringizni bayoniga sabab ko'rsating
M	- ko'rsatgan sababingizni isbotlab misol keltiring
U	- fikringizni umumlashtiring

FSMU tahlili qatnashchilarda kasbiy-nazariy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli o'zlashtirilishiga asos bo'ladi.

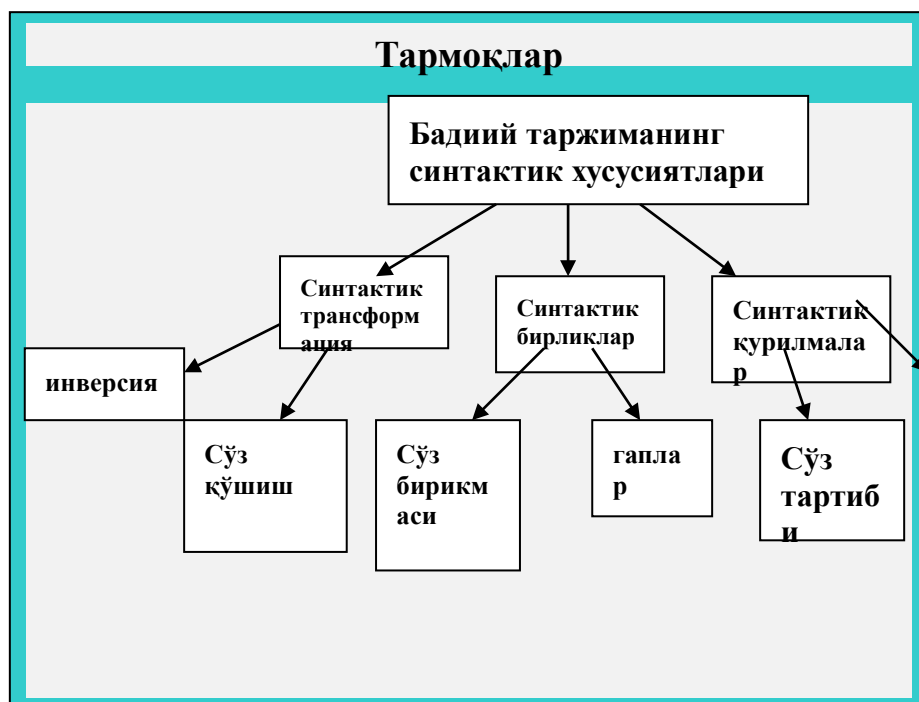
Namuna: Fikr: "Tarjima uslublari aslyat matnning uslub jihatidan turiga qarab tanlanadi va ular tarjimonga o'z yondashuvini belgilab olishga yordam beradi".

Topshiriq: Mazkur fikrga nisbatan munosabatingizni FSMU orqali tahlil qiling.

"Tarmoqlar" metodi

"Tarmoqlar (Cluster)" metodi tinglovchilarni faollashtirishga va mustaqil fikrlashga undaydi hamda ta'lim jarayonining markazida bo'lgan tinglovchi va o'qituvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Tinglovchi dars jarayonida faol ishtirok etadi. Ushbu jarayon ta'lim oluvchilarning o'qib-o'rganishini rag'batlantiradi, darsga qiziqishning yuqori darajada bo'lishini, egallagan bilimlarni maqsad va ehtiyojlarga muvofiqlashtirishda tashabbuskor va mas'uliyatli bo'lishni, munozara va tahlilni amalda bajarish orqali fikr-mulohaza yuritishni ta'minlaydi.

Tarmoqlar interfaol metodini badiiy tarjimaning sintaktik muammolarini bartaraf etishda qo'llash berilgan matndagi sintaktik muammolarni tegishli transformatsiya va yondashuvlar orqali bartaraf etishga yordam beradi.



Ushbu interfaol metod orqali tinglivchilarning til ko'nikmalari bilan birgalikda, ularning lingvistik, nasriy va kasbiy kompetensiyalari ham rivojlanadi. Bu metod badiiy tarjimaning sintaktik muammolaridan tashqari, leksik-semantik, stilistik muammolari va ularni bartaraf etish usullariga bag'ishlangan darslarda ham foydalanilishi mumkin.

“Oltita fikrlovchi qalpoqcha” metodi

Oltita fikrlovchi qalpoqcha metodi muayyan mavzu (muammo) yuzasidan bir necha, ya'ni har bir urinishda bittadan fikrlash operatsiyasining bajarilishini ta'minlovchi harakatni ifodalaydi. Unga ko'ra talabalar olti xil rangdagi qalpoqlarni kiyish orqali fikrlashning muayyan jarayonlarini amalga oshiradi. Badiiy tarjimaning leksik-semantik muammolarini bartaraf etish usullarini o'rgatish metodikasida qalpoqlachalarning ranglari ostida aslyat matnida qo'llangan leksik

birlikning tarkibi belgilanadi hamda quyidagi ranglar ostida tegishli leksik birliklar va ularning kontekstual ma'nolarini topish va matnga 27

moslab tarjima tiliga olib o'tish talabalarga topshiriq sifatida beriladi.

Qalpoqlarning ranglari quyilagilarni anglatadi:

Oq qalpoq	denotative so'zlar
Qizil qalpoq	polisemantik so'zlar
Qora qalpoq	konnotativ ma'noli so'zlar
Sariq qalpoq	terminlar
Yashil qalpoq	neologizmlar
Ko'k qalpoq	realiyalar

Bunda qalpoqlarning ranglari bo'yicha leksik birliklar tarkibini taqsimlashdan maqsad shuki, yorqin ranglar, jumladan qizil, qora, hamda ko'k qalpoqlar ostidagi so'z va so'z birikmalari badiiy tarjimada leksik-semantik muammolarni yuzaga keltirishda asosiy rol o'ynaydi. Oq, sariq hamda yashil rangdagi so'z va so'z birikmalarining tarjimasida esa talabalar nisbatan kamroq muammolarga duch kelishadi. O'qituvchi tarjima jarayoniga yorqin rangdagi leksik birliklar tarjimasiga jiddiyroq e'tibor qaratish lozimligini tavsiya etadi.

Ushbu interfaol metod talabalarning mustaqil fikrlash, o'z ustida ishlash ko'nikmalari, shuningdek, lingvistik, professional hamda kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

“Venn diagrammasi” metodi

Metodning maqsadi: Bu metod grafik tasvir orqali o'qitishni tashkil etish shakli bo'lib, u ikkita o'zaro kesishgan aylana tasviri orqali ifodalanadi. Mazkur metod turli tushunchalar, asoslar, tasavvurlarning analiz va sintezini ikki aspekt

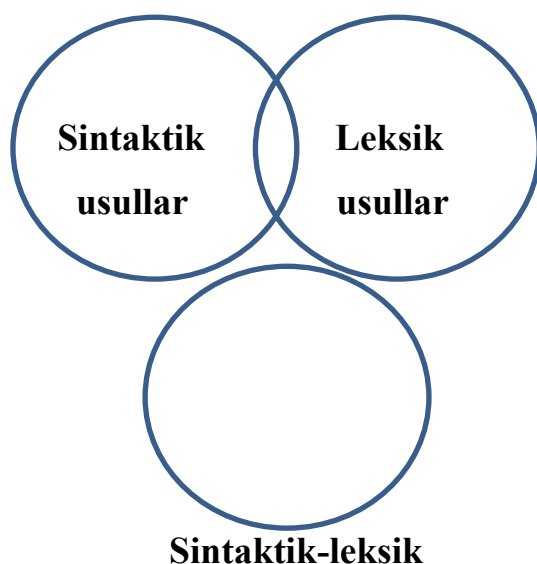
orqali ko‘rib chiqish, ularning umumiy va farqlovchi jihatlarini aniqlash, taqqoslash imkonini beradi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

28

- ishtirokchilar ikki kishidan iborat juftliklarga birlashtiriladi va ularga ko‘rib chiqilayotgan tushuncha yoki asosning o‘ziga xos, farqli jihatlarini (yoki aksi) doiralalar ichiga yozib chiqish taklif etiladi;
- navbatdagi bosqichda ishtirokchilar to‘rt kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiriladi va har bir juftlik o‘z tahlili bilan guruh a‘zolarini tanishtiradilar;
- juftliklarning tahlili eshitilgach, ular birgalashib, ko‘rib chiqilayotgan muammo yohud tushunchalarning umumiy jihatlarini (yoki farqli) izlab topadilar, umumlashtiradilar va doirachalarning kesishgan qismiga yozadilar.

Tarjimaning asosiy lingvistik usullari.



usullar

29

III. NAZARIY MASHG'ULOT MAZMUNI



1-MAVZU:

BADIY TARJIMA TAHRIR FANINING MAZMUN-MOHIYATI

REJA:

1. *Tarjima tushunchasining asosiy mohiyati*
2. *Badiiy tarjimaning o‘ziga xos xususiyatlari*
3. *Badiiy tarjima tahririning tahlil metodlari*
4. *Badiiy tarjima tahririda tarjimon yondashuvi masalasi*
5. *Badiiy matn tarjimoniga qo‘yiladigan talablar*

Tayanch so‘z va iboralar: *Tarjima, badiiy tarjima nazariy asoslari, asliyat matn, tarjima matn, lisoniy tahlil, nolisoniy tahlil, komponent tahlil, kontekstual tahlil, tarjima uslubi, ijodiy, erkin, kommunikativ, semantik tarjima uslubi.*

Tarjima tushunchasining asosiy mohiyati. Azal-azaldan dunyo xalqlarining bir-birlari bilan muloqot qilishida ma’lum darajada muammolar kelib chiqqan. Bunga ko‘p millat va elatlarning bir-biri uchun tushunarsiz tillarda muloqot qilishi sabab bo‘lgan. Mana shunday muloqotdagi qiyinchiliklarni bartaraf etuvchi omil – tarjima va uni amalga oshiruvchi vosita – tarjimon hisoblanadi. Shuning uchun tarjimani ikki til, tarjimonni ikki millat o‘rtasidagi vositachi deb tushunishimiz mumkin. Q. Musaevning fikriga ko‘ra, “insoniyat faoliyatining murakkab shakli bo‘lmish tarjima – bir tilda yaratilgan nutqiy ifodani (matnni), uning shakli va mazmun birligini saqlagan holda, o‘zga til vositalari asosida qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayondir”¹. Darhaqiqat, tarjima – ijod mahsulidir. Bir tildagi ijod mahsulini o‘zga tilda yaratish ijodkorning ijod mahsuli hisoblanadi.

¹ Musaev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – T: Fan, 2005. – B.8.

M.Snel-Xornbi esa, tarjimaga “bir tilda ifodalangan narsani o‘g‘irish yoki o‘sha tilning belgilarini joylashtirish jarayoni yohud harakati”² deb ta’rif beradi. **31**

J.Katfordning fikricha esa “tarjima bir tildagi matn materialini boshqa tildagi matn materialining ekvivalenti bilan almashtirishdir”³. R.Bellning ta’kidlashicha “tarjima asliyat tilida ifodalangan narsaning semantik va stilistik ekvivalentligini saqlagan holda tarjima tilida ifodalashdir”⁴. Y.Nayda va S.Taber “tarjima manba tilidagi ma’lumotni, birinchidan, ma’no terminlari, ikkinchidan, uslub terminlari jihatidan eng yaqin ekvivalentini tarjima tilida qayta yaratishdan iborat,”⁵ jarayon deb hisoblaydi. Umuman olganda, tarjima ikki tilning o‘zaro lingvistik xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladigan ijodiy jarayon hisoblansa-da, insonlar tomonidan yaratiladigan og‘zaki nutqdagi yoki yozma shakldagi matnlar, jumladan, hajviy matnlarda biror tilning o‘ziga xos lingvistik xususiyatlaridan tashqari ekstralingvistik xususiyatlar ham aks etadi.

Badiiy tarjimaning o‘ziga xos xususiyatlari. Badiiy tarjima - bu umuman olganda ushbu sohaning boshqa turlaridan tubdan farq qiladigan alohida turi hisoblanadi. Badiiy tarjimada muallifning ijodiy, intellektual va intuitiv ifodalari aks ettirilishi kerak. Aslida, adabiyot o‘zining estetikasi bilan ajralib turadi. Badiiy tarjimalarning estetikasiga unchalik ahamiyat berilmaydi, chunki bu tarjimalar odatda asl deb qabul qilinmaydi. Badiiy tarjimalarning quyidagi xususiyatlari ularni umumiyashtiradi:

- ifodalilik;
- qo‘shimcha ma’noga egalik; - ramziylik;
- shakl va mazmunga e’tibor qaratish;
- sub’ektivlik;

² Snell-Hornby M. Translation Studies: An Integrated Approach. – Amsterdam: John Benjamins Publishing

- ko‘p talqin qilishga imkon berish;
- abadiy va universallik;

Company, 1988/1995. – P.39.

³ Catford J. A Linguistic Theory of Translation. – London: OUP, 1965. – P.20.

⁴ Bell R. Translation and Translating. – London and New York: Longman, 1991. – P.5.

⁵ Nida E. and Taber C. The Theory and Practice of Translation. United Bible Society, 1969. – P.12.

32

- kommunikativ ta’sirni «kuchaytirish» uchun maxsus vositalardan foydalanishlik;
- til me’yorlaridan chetga chiqish tendentsiyalari.

S.Landers va P.Nyumark kabi boshqalar ham badiiy tarjimaga adabiy tilining asosiy xususiyatlari va muammolarini o‘rganadi deya ta’rif beradi. P.Nyumark tarjimon talqin qilishi kerak bo‘lgan adabiy tilning beshta asosiy unsuridan - majoziy ma’no va allegoriya, onomatopedik tabiat (tovush ma’no singari muhim), ritm, har bir so‘zning e’tibordan chetda qolmasligi, ko‘p ma’noli so‘zlar va birikmalardan foydalanish jixatlariga aniqlik kiritdi . Badiiy tarjima - tarjimaning o‘ziga xos turlaridan biri bo‘lib, u badiiy janr va uning kichik janrlarini tarjima tilidagi asarning badiiy detallariga, badiylikning barcha xususiyatlarini hisobga olgan holda, olib o‘tish bilan bog‘liq bo‘gan jarayon bo‘lib, quyidagi xususiyatlarni o‘z ichiga oladi: asliyatning ijodiy uslubi, qayta ifodalash, semantik to‘kislik, sintaktik va leksik chalkashliklar, ko‘p ma’nolilik, o‘zaro ta’sirning olib o‘tilishi, ko‘p qatlamlilik, ramziylik, gipersemantizatsiya, majoziylik, ohang (insoniy his-tuyg‘ularni o‘zida jamlagan holda).

Badiiy tarjima tahririning tahlil metodlari.

Badiiy tarjimani tahrir qilishda bir qator tahlil metodlari qo‘llanib, ular asliyat va tarjim matnlarini o‘zaro struktur, semantik va kontekstual muqobilligini aniqlashga yordam beradi.

Tasviriy metodning asosiy vazifasi shundaki, u muayyan sinxron aspektga tegishli lisoniy birliklarni, xodisalarni tasvirlash, tavsiflash jarayonida ularni taxlil kilib boradi, asliyat tilidagi vazifasini, o‘rnini, qo‘llanishini, tuzilishini, o‘ziga xosliklarini aniklaydi va tarjima tilida ham shu jihatlar ask etganligi bo‘yicha solishtiriladi. Masalan, mazkur metod asosida u yoki bu tilning tovush tizimi, tovushlarning talaffuz xususiyatlari, morfemalar tarkibi, tuzilishi, grammatik kategoriyalar, leksik birliklar, ularning shakli va ma’nolari so‘z birikmasi va gap

turlari - ularning tuzilishi, mazmuniy jihatlarini, faolligi kabilar tarjima tilida ham xuddi shu jihatlar bilan ask etganligi tadqiq va taxlil qilinadi.

Distributiv taxlil muayyan til birliklari bilan bevosita bog‘liq xolda amalga oshadi. Ushbu jarayonda fonema, morfema, leksema, so‘z, so‘z birikmasi va gap kabi lisoniy birliklarning distributsiyasi-joylashish o‘rni (pozitsiyasi), tartibi, oldinma - keyin kelishi, qo‘llanish imkoniyatlari aniqlanadi. Ayni vaqtda ushbu lisoniy birliklarning o‘zaro muayyan aloqaga - semantik - sintaktik munosabatga kirishuvi, boglanishi-birikishi xam o‘rganiladi. Boshkacha aytganda, til birliklarining distributsiyasi fonema uchun ma’lum fonemaning oldidan va ketidan keladigan fonemalardir, morfema uchun esa morfemadan oldin va keyin keladigan morfemalardir. Ushbu metodning badiiy tarjimini tahrir qilishda qo‘llashda asliyat matni sintaktik strukturasi tahlil qilish orqali ushbu struktura tarjima matniga moslashtiriladi. Til birliklarning joylashish tartibi tarjima tili me’yorlariga mosligi aniqlanadi.

Muayyan so‘zning semantik moslik xususiyati, ya’ni uning semantik valentligini aniqlash tarjima matnining komponent tahlil qilish imkon beradi. So‘zning leksik ma’nosini o‘rganish usuli manoni minimal semantik komponentlarga, ya’ni semalarga ajratishga qaratilgan bo‘ladi. Shunisi e’tiborga loyiqki, birinchi marta komponentli tahlil turli tillarga mansub so‘zlarning kichik

tematik guruhini qiyosiy tavsiflash maqsadida foydalanilgan. Badiiy tarjimani tahrir qilishda component tahlil metodi orqali asliyat matnidagi kichik semalardan to makro konnotativ ma'noli lisoniy birliklarni tarjima matnida o'zaro muqobillik xususiyatlarini aniqlanadi.

Badiiy tarjima tahririda tarjimon yondashuvi masalasi. Badiiy tarjimani tahrir qilishda tarjimon yondashuvi tarjimon tarjimani amalga oshirishda tanlagan uslubni aniqlash va ushbu tarjima qilingan badiiy matnni shu uslub me'yorlariga hamohanglini tahlil qilishga yordam beradi. Tarjima uslubi tarjima jarayonida matnning uslub jihatidan turiga va tarjimonning maqsadiga ko'ra tanlanadigan usul sanaladi. Ko'plab xorij tarjimashunos olimlar tomonidan taklif etilgan tarjima uslublari tarjimani amalga oshirish usullari, yo'llari, uslublarini belgilab beradi va matnning uslub jihatidan turiga ko'ra tanlanadi. Badiiy matnlar badiiy uslubga doir matnlar sirasiga kirganligi sababli ularni tarjima qilishda quyidagi uslublardan foydalanish maqsadga muvofiq:

1. Semantik tarjima asliyat matnining estetik qiymatini imkon qadar ko'proq hisobga olish maqsad qilinadi, ya'ni ma'no asosiy ahamiyat kasb etadi. Semantik tarjimada asliyatning aniq kontekstual ma'nosi tarjima tilining semantik va sintaktik strukturasi imkon qadar yaqinlashtirishga harakat qilinadi. Semantik tarjimada asliyat tiliga yondashish kuzatiladi. Tarjimada asliyat matni muallifining fikr va g'oyalari saqlanadi. Tarjima hamma uchun tushunarli bo'ladi ammo asliyat madaniyat olib o'tiladi va agar asliyat asosiy ma'lumotlari qo'shimcha konnotativ ma'nolarni ifodalasa, u o'quvchiga ushbu ma'nolarni tushuntirishga yordam beradi.

2. Kommunikativ tarjima uslubda asliyatning aniq matniy ma'nosi tarjima qilinib, bu usulda tarjima mazmuni va tili o'quvchiga tushunarli bo'ladi.

Kommunikativ tarjima o‘z o‘quvchilariga iloji boricha yaqinroq ta’sir ko‘rsatishga harakat qiladi. Kommunikativ tarjimada asliyat tilga yondashish kuzatiladi; u erkin muloqotga kirishish maqsad qilinadi. Tarjima jarayonida tarjima tili o‘quvchisiga o‘z tili va madaniyati uchun noaniq bo‘lgan xorijiy so‘zlar va ular natijasida yuzaga keladigan qiyinchiliklar yoki noaniqliklarni bartaraf etishga imkon qadar xarakat qilinadi. Bu kabi noaniq va tushunarsiz terminlarga nisbatan tarjimon bag‘rikenglik bilan yondashadi. Bunda ma’lumotning kontentidan ko‘ra uning tasir kuchiga urg‘u beriladi. Tarjima ravon, oddiy, aniq, to‘g‘ri bo‘lib, talqin qilinishi qiyin bo‘lgan qismlarda ko‘proq umumiy terminlar qo‘llanadi.

Badiiy matn tarjimoniga qo‘yiladigan talablar. Boshqa soha mutaxassislari singari, badiiy tarjimonlardan ham o‘ziga xos qobiliyat va malaka talab etiladi. Odatda badiiy tarjimonlardan quyidagi sifatlar talab yetiladi:

- sodiqlik va axloqiylik nuqtai nazaridan kasbga hurmat ko‘rsatib, matnni tarjima qilish; ijtimoiy, diniy, axloqiy, mafkuraviy va boshqa sabablardan mustasno hollarda, asl nusxada qasddan to‘ldirishlar, o‘zgartirishlar, o‘chirishlar amalga oshirilmaydi;

- matndagi barcha jihatlar tarjimada hisobga olinishi kerak, so‘zma -so‘z tarjima qilish badiiy tarjimada samara bermaydi;

- tarjima jarayonida asliyat va tarjima tillarining grammatik asoslari (so‘z tartibi, asosiy jumla, gap turlari, grammatik tahlil, zamonlar va boshqalar), lug‘at tarkibi (so‘z birikmalari, turli sohalarning texnik terminlari, retorikaning asosiy turlari va ifodalari va boshqalar), tovush xususiyatlari (alliterasiya, ohang, ritm, qofiya va boshqalar)ni bilishi talab etiladi;

- ohangda barkamollik;

- asliyat va tarjima tillarining til sathlari: fonetik, grammatik, leksik, stilistik xususiyatlari, shuningdek, uslub kategoriyalari (rasmiy, norasmiy, neytral, og‘zaki, shevaga xos va boshqalar) borasida yaxshi bilimga ega bo‘lishi;

- tarjimon ikki tilning funksional uslublari o‘rtasidagi rasmiy yoki standart, eski yoki zamonaviy, so‘zlashuv yoki badiiy, har ikkala tilda qo‘llanilishi yoki qo‘llanmasligi bilan bog‘liq bo‘lgan farqlarni yaxshi bilishi;

- asliyat va tarjima tillari hamda til sohiblarining madaniyatidan ham yaxshi bilimga ega bo‘lishi;

- bizni o‘rab turgan olamda bo‘layotgan fan va texnologiya, madaniyat, ijtimoiy, siyosiy, diniy, ma‘naviy, ma‘rifiy qadriyatlar va munosabatlar haqidagi so‘ngi yangiliklar va rivojlanishlardan bohabar bo‘lishi;

- tarjima tili o‘quvchilarining diniy, axloqiy, ijtimoiy, madaniy va mafkuraviy sezgirliklari va qadriyatlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi;

- tarjimaga ixtisosligi (undan yuqori daraja) yoki tarjima nazariyasi haqidagi asosiy bilimlarning (asosiy tamoyillar, ko‘rsatmalar, asliyat tili matni, yozuvchi va tarjimonning niyati, yozuvchi va tarjimonning munosabati, asliyat tili va tarjima tili me‘yorlari, muammolar va boshqalar), eng muhimi, tarjimaning asosiy usullari (so‘zma-so‘z/semantik, erkin/kommunikativ, pragmatik, pragmatik bo‘lmagan, ijodiy, ijodiy bo‘lmagan/oddiy, she‘riy/she‘riy bo‘lmagan, adabiy/oddiy va boshqalar) borasida mukammal bilimga ega bo‘lishi;

- tarjimonning bu boradagi onlayn imkoniyatlari bilan bir qatorda eng yaxshi va eng so‘nggi bir tilli va ikki tilli lug‘atlar va ma‘lumotnomalarga ega bo‘lishi kabilar.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Tarjimaning asosiy mazmun-mohiyatini tavsifab bering.
2. Badiiy tarjimani tahrir qilish qanday tahlil metodlari faol qo‘llanadi?

3. Badiiy tarjimaning boshqa uslubdagi matnlar tarjimasidan asosiy farqi nimada?
4. Tarjimaga yondashuv nima?
5. Badiiy matn tarjimasida qo‘llanadigan tarjima uslublarni tavsiflab bering.
6. Odatda badiiy tarjimonga qanday malaka va talablar qo‘yiladi?

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR:

1. Musaev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – T.: Fan, 2005. – 352 b.
2. Rahimov G‘. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2016. – 176 b.
3. Yo‘ldoshev U. Badiiy tarjimaning lingvostilistik va lingvokulturologik xususiyatlari. Monografiya. Samarqand: – “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2022. – 170 bet.
4. Yo‘ldoshev U. Tarjima nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. – Samarqand: “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2021. – 126 bet.
5. Newmark P. About Translation: Multilingual Matters. Clevedon, Philadelphia, – Adelaide: Multilingual Matters Ltd, 1991. – 184 p.
6. Norton G.P. Some remarks on translation and translators. – Oxford: Oxford University Press, 1984. – 216 p.

2-MAVZU:

BADIIY TARJIMA VA SEMANTIK MAYDON MASALASI. SEMANTIKA.

REJA:

1. *Semantika nima?*
2. *Soʻzning semantik maydoni masalasi.*
3. *Badiiy tarjimada leksik-semantik-frazeologik maydon.*
4. *Adekvat tarjimaga erishishning usullari.*
5. *Asliyat va tarjima masalalari.*

Tayanch soʻz va iboralar: *Sema, semema, semantika, semantik maydon, asliyat, tarjima, adekvat tarjima.*

SEMANTIKA (yun. *semantikos* — bildiruvchi, ifodalovchi) — 1) til yoki uning bironbir birligi (soʻz, soʻzning grammatik shakli, frazeologizm, soʻz birikmasi, ran) orqali ifodalanadigan butun mazmun, maʼno, axborot;

2) turli til birliklarining maʼnoviy tomonini oʻrganuvchi tilshunoslik boʻlimi; semasiologiya. Ayrim lugaviy unsurlar tushunchalarni bildiradi, bu tushunchalarni esa faqat toʻliq gaplar va ularning qoʻshilmalari ifodalashi mumkin. Binobarin, Semantikaning oʻrganish obyekti ham, asosan, toʻliq, mustaqil maʼnoli soʻzlar va gaplarning maʼnolar tizimidir. Semantika fan sifatida 19-a. ning 2-yarmidan rivojlana boshlagan va hozirgacha

birbiridan sifat jihatidan farqlanuvchi bir necha bosqichni oʻtgan.

Semantikani oʻrganish. Semantika nima? Atama maʼnolari va misollar

UY GʻISHT

Wikimedia fondi. 2010 yil.

Boshqa lugʻatlarda “Semantika (lingvistika)” nima ekanligini koʻring:

Semiotika va mantiqning lingvistik iboralarning belgilangan ob'ektlar va ifodalangan mazmun bilan aloqasini o'rganadigan bolimi. Semantik masalalar antik davrda muhokama qilingan, lekin faqat 19-asrning boshlarida. Ch.Pirs, F.de Sossyur, Ch. asarlarida. Falsafiy entsiklopediya

kognitiv lingvistika- LINGVISTIKA Tilshunoslikda 70-yillarda shakllangan KOGNITIV yo'nalishi. 20-yilda va AQSh va Yevropada keng shuhrat qozondi. Ko'pgina mualliflar (asosan AQShda) "kognitiv grammatika" nomini ham ishlatishadi

Dasturlashda alohida til konstruksiyalarini talqin qilish qoidalari tizimi. Semantika algoritmik til jumllarining semantik ma'nosini belgilaydi. Ingliz tilida: Semantika Shuningdek qarang: Dasturlash tillari Moliyaviy lug'at Finam. Moliyaviy lug'at

mumkin bo'lgan olamlarning semantikasi- MUMKIN DUNYOLAR

SEMANTIKASI - klassik bo'lmagan (no-Boolean) mantiqiy bog'lanishlarni haqiqatga asoslangan talqin qilish uchun semantik konstruksiyalar to'plami; [asosiy xususiyat](#) Bu mumkin bo'lgan olamlarni ko'rib chiqishga kirishdir Epistemologiya va fan falsafasi entsiklopediyasi

Tilshunoslik, tilshunoslik Ruscha sinonimlarning lug'ati. tilshunoslik lingvistikaga qarang Rus tilining sinonimlari lug'ati. Amaliy qo'llanma. M .: Rus tili. Z. E. Aleksandrova ... Sinonim lug'at

Semasiologiya, ma'nosi, ma'nosi Ruscha sinonimlarning lug'ati. Semantik ot, sinonimlar soni: 8 qiymat (27) ... Sinonim lug'at

Bu atamaning boshqa ma'nolari ham bor, qarang: Semantika (ma'nolari). ... Vikipediya

Tilshunoslik ... Vikipediya

Semantika- (yunoncha sēmānēkos dan olingan) 1) til yoki uning har qanday birliklari (so'z, so'zning grammatik shakli, ibora, gap) orqali uzatiladigan barcha mazmun, ma'lumotlar; 2) tilshunoslikning ushbu mazmun, axborotni o'rganuvchi bo'limi; ... Lingvistik entsiklopedik lug'at

Matn tilshunosligi- - tilshunoslik yo'nalishi, uning doirasida matn muammolari shakllantiriladi va hal qilinadi (matnga qarang). Matn **39**

tilshunosligi - lingvistik tadqiqotlarning yo'nalishi, uning ob'ekti izchil matnni qurish qoidalari va uning semantik Rus tilining stilistik entsiklopedik lug'ati

Semantika so'zi qadimgi yunon tilidan olingan: *sēmánŁkcus sēmantikos*, ya'ni "muhim" va atama sifatida uni birinchi marta frantsuz filologi va tarixchisi Mishel Breal ishlatgan.

Semantika - bu fan **so'zlarning ma'nosini o'rganadi**(leksik semantika), ko'plab individual harflar (qadimgi alifbolarda), jumlar - semantik iboralar va matnlar. Semiologiya, mantiq, psixologiya, aloqa nazariyasi, stilistika, til falsafasi, lingvistik antropologiya, ramziy antropologiya kabi boshqa fanlarga yaqin. Umumiy semantik omilga ega bo'lgan atamalar to'plami semantik maydon deb ataladi.

Bilan aloqada

Semantika nima

Bu fan o'rganadi **lingvistik va falsafiy ma'no** til, dasturlash tillari, formal mantiq, semiotika va matnni tahlil qiladi. U munosabat bilan bog'langan:

- ma'noli so'zlar bilan;
- so'zlar;
- iboralar;
- belgilar;
- ramzlar va ular nimani anglatishini, ularning belgilanishi.

Tushunish muammosi uzoq vaqt davomida ko'plab so'rovlarning mavzusi bo'lib kelgan, ammo bu masala bilan asosan tilshunoslar emas, balki psixologlar shug'ullangan. Lekin faqat tilshunoslikda **belgilar yoki belgilarning talqini o'rganiladi** muayyan sharoitlarda va kontekstlarda jamoalarda qo'llaniladi. Bu nuqtai nazarda tovushlar, yuz ifodalari, tana tili va proksemikalar semantik (ma'noli) mazmunga ega bo'lib, ularning har biri bir nechta tarmoqlarni o'z ichiga oladi. Yozma tilda paragraf tuzilishi va tinish belgilari kabi narsalar semantik tarkibni o'z ichiga oladi.

Semantikaning rasmiy tahlili boshqa ko'plab o'rganish sohalari bilan mos keladi, jumladan:

- leksikologiya;
- sintaksis;
- pragmatist;
- etimologiya va boshqalar.

Aytishga hojat yo'q, semantikani aniqlash ham o'ziga xos, ko'pincha sintetik xususiyatlarga ega bo'lgan aniq belgilangan sohadir. Til falsafasida semantika va murojaat bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Boshqa tegishli sohalarga filologiya, aloqa va semiotika kiradi.

Semantika sintaksisga qarama-qarshi qo'yadi, til birliklarining kombinatoriklari (ma'nosiga murojaat qilmasdan) va pragmatika, til belgilari, ularning ma'nosi va til foydalanuvchilari o'rtasidagi munosabatni o'rganadi. Bu holda o'rganish sohasi ma'noning turli vakillik nazariyalari, jumladan, haqiqiy ma'no nazariyalari, ma'no uyg'unligi nazariyalari va ma'noning mos kelishi nazariyalari bilan ham muhim aloqalarga ega. Ularning har biri umumiy bilan bog'liq [falsafiy tadqiqot](#) voqelik va ma'noni taqdim etish.

Tilshunoslik



Tilshunoslikda semantika **ma'noni o'rganishga bag'ishlangan kichik soha** so'zlar, iboralar, jumlar va nutqning kengroq birliklari (matn yoki rivoyat 41

tahlili) darajalariga xosdir. Semantikani o'rganish ham taqdimot, ma'lumotnoma va belgilash sub'ektlari bilan chambarchas bog'liq. Bu erda asosiy tadqiqot belgilarning ma'nosini o'rganish va turli lisoniy birliklar va birikmalar o'rtasidagi munosabatni o'rganishga qaratilgan:

- omonimiya;
- sinonimiya;
- antonimiya
- metonimiya;

Asosiy masala - kichikroq ma'no birliklaridan tuzish natijasida katta matn qismlariga qanday qilib ko'proq ma'no berishdir.

Montag grammatikasi



1960-yillarning oxirida Richard Montague (Vikipediya semantikasi) lambda hisobi nuqtai nazaridan semantik yozuvlarni aniqlash tizimini taklif qildi. Montague bir butun sifatida matnning ma'nosini uning qismlari ma'nolariga va nisbatan kichik birikma qoidalariga ajratish mumkinligini ko'rsatdi. **Bunday semantik atomlar yoki ibtidoiylar tushunchasi asosiy hisoblanadi** 1970 yilgi aqliy gipoteza tili uchun.

O'zining nafisligiga qaramay, Montague grammatikasi so'zning ma'nosida kontekstga bog'liq bo'lgan o'zgaruvchanlik bilan cheklangan va kontekstni birlashtirishga bir necha bor urinishlarga olib keldi.

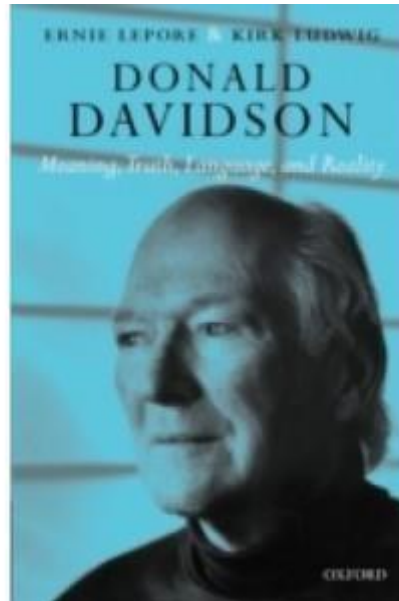
Montagu uchun til narsalarga biriktirilgan yorliqlar to'plami emas, balki elementlarning narsalarga biriktirilishida emas, balki qanday ishlashida muhim bo'lgan asboblarga to'plamidir.

Ushbu hodisaning aniq misoli - semantik noaniqlik, qiymatlar ba'zi kontekst elementlarisiz to'liq emas. Hech bir so'zning ma'nosi yo'q, uning atrofida nima bo'lishidan qat'i nazar, aniqlanishi mumkin.

Rasmiy semantika

Montague ishidan olingan. Tabiiy til semantikasining yuqori darajada rasmiylashtirilgan nazariyasi, unda iboralarga shaxslar, haqiqat qiymatlari yoki funktsiyalari kabi belgilar (qiymatlar) beriladi. Gapning haqiqati, eng qizig'i, uning boshqa gaplar bilan mantiqiy munosabati keyin matnga nisbatan baholanadi.

Haqiqiy shartli semantika



Faylasuf Donald Devidson tomonidan yaratilgan yana bir rasmiylashtirilgan nazariya. Bu nazariyaning maqsadi **har bir tabiiy til jumlasini uning to'g'ri bo'lgan shartlarning tavsifi bilan bog'lash**, masalan: "qor oppoq" 43

agar qor oq bo'lsa, to'g'ri bo'ladi. Muammo alohida so'zlarga berilgan qat'iy ma'nolardan har qanday jumlar uchun haqiqiy shartlarga va ularni birlashtirishning qat'iy qoidalariga erishishdir.

Amalda shartli semantika mavhum modelga o'xshaydi; kontseptual jihatdan ular bir-biridan farq qiladi, chunki haqiqiy shartli semantika tilni mavhum modellar bilan emas, balki real dunyo haqidagi bayonotlar bilan bog'lashga intiladi (metal til bayonotlari shaklida).

Kontseptual semantika

Bu nazariya argument tuzilishining xususiyatlarini tushuntirishga urinishdir. Bu nazariya asosidagi taxmin shundan iboratki, iboralarning sintaktik xususiyatlari ularga yetaklovchi so'zlarning ma'nolarini aks ettiradi.

Leksik semantika

So'zning ma'nosini o'rganuvchi lingvistik nazariya. Bu nazariya buni tushunadi **so'zning ma'nosi uning kontekstida to'liq namoyon bo'ladi...**

Bu erda so'zning ma'nosi uning kontekstual munosabatida. Ya'ni, gapning ma'noli bo'lgan va boshqa komponentlar ma'nolari bilan birikkan har qanday bo'lgi semantik komponent sifatida belgilanadi.

Hisoblash semantikasi

Hisoblash semantikasi lingvistik ma'noni qayta ishlashga qaratilgan. Buning uchun maxsus algoritmlar va arxitektura tasvirlangan. Ushbu doirada algoritmlar va arxitekturalar echish qobiliyati, vaqt / makon murakkabligi, kerakli ma'lumotlar tuzilmalari va aloqa protokollari nuqtai nazaridan tahlil qilinadi.



Sun'iy semantika - kontent yaratish uchun qidiruv kalit so'zlari va iboralar guruhi, ya'ni. **semantik yadro yaratish**, kontentga e'tibor qaratishi yoki veb-resursning trafigini oshirishi mumkin va hokazo. Asosan, matnning sun'iy semantikasi yoki semantikasi kontent, reklama yaratish uchun ishlatiladi.

Semantika onlayn

Informatikada semantika atamasi til konstruksiyalarining shakli (sintaksisi)dan farqli ravishda ma'nosini bildiradi. Ta'minlaydi **sintaksisni talqin qilish qoidalari**, bu to'g'ridan-to'g'ri ma'no bermaydi, lekin e'lon qilingan narsaning mumkin bo'lgan talqinlarini cheklaydi. Ontologiya texnologiyasida bu atama ob'ektlar, hodisalar va sahnalarni rasmiy ravishda

ifodalovchi tushunchalar, xususiyatlar va munosabatlarning ma'nosini anglatadi. [haqiqiy dunyo](#) odatda Internetda amalga oshiriladigan tavsif mantiq kabi mantiqiy yondashuvda.

Ta'rif va rollar mantiq'i tushunchalarining ma'nosi ularning talqinlarga asoslangan model-nazariy semantikasi bilan belgilanadi. Ontologiyalarda aniqlangan tushunchalar, xususiyatlar va munosabatlar to'g'ridan-to'g'ri veb-sayt belgilarida, grafik ma'lumotlar bazalarida triggerlar shaklida joylashtirilishi mumkin. Dasturlash tillari va boshqa tillarning semantikasi informatika fanining muhim muammosi va o'rganish sohasidir. Matematik mantiq asosida dasturlash tillarini rasmiy tavsiflash uchun turli usullar ishlab chiqilgan.

Semantik modellar

Onlayn semantika World Wide Web orqali kengayishni anglatadi **qo'shilgan metama'lumotlarni joylashtirish** semantik ma'lumotlarni modellashtirish usullaridan foydalanish. Semantik Internetda Semantik veb va Semantik ma'lumotlar modeli kabi atamalar yo'naltirilgan grafiklardan foydalanish bilan tavsiflangan ma'lumotlar modelining o'ziga xos turlarini tavsiflash uchun ishlatiladi, bunda tepaliklar dunyo tushunchalari yoki ob'ektlari va ularning xususiyatlarini, yo'ylar esa ular orasidagi munosabatlarni bildiradi.

Internetda so'zlarni tahlil qilish, havola tuzilmalari va veb-parchalanish juda kam va ular orasida qism, tur va shunga o'xshash havolalar mavjud. Avtomatlashtirilgan ontologiyalarda havolalar aniq qiymatsiz vektor sifatida hisoblanadi. So'zlarning ma'nosini hisoblash uchun turli xil **45**

avtomatlashtirilgan texnologiyalar ishlab chiqilmoqda: yashirin semantik indekslash va vektorni qo'llab-quvvatlash mashinalari, shuningdek, tabiiy tilni qayta ishlash, neyron tarmoqlar va predikatlarini hisoblash usullari. **Psixologiya**



Psixologiyada semantik xotira ma’no uchun xotira - boshqacha aytganda, xotiraning bir tomoni **faqat mohiyatini saqlaydi**, yodlangan tajribaning umumiy ma’nosi, epizodik xotira esa vaqtinchalik tafsilotlar uchun xotira - tajribaning individual xususiyatlari yoki o’ziga xos xususiyatlari. “Epizodik xotira” atamasi Tulvig va Shakter tomonidan ob’ekt haqidagi faktik yoki ob’ektiv ma’lumotlarning oddiy yig’ilishini o’z ichiga olgan “deklarativ xotira” kontekstida kiritilgan.

Xotiralar avloddan-avlodga o’tishi yoki madaniy vayronagarchilik tufayli bir avlodda ajratilishi mumkin. Turli avlodlar o’z vaqt jadvallarida o’xshash nuqtalarda turli xil tajribalarga ega bo’lishi mumkin. Bu bir hil madaniyatdagi ma’lum so’zlar uchun vertikal heterojen semantik tarmoqni yaratishi mumkin.

Semantika - bu tilimizga yunon tilidan kelgan so’z bo’lib, uning ma’nosi “muhim” edi. Filologiyada uni birinchi marta Fransiyada M. Breal qo’llagan bo’lib, u nafaqat til taraqqiyoti, balki tarix fanlari bilan ham shug’ullangan. Ko’pgina tilshunoslar semantika nima ekanligini ayta oladi. Bu atama odatda so’z, ko’plab harflar va jumjalarning ma’nosiga bag’ishlangan fan sifatida tushuniladi.

Va agar u aniqroq bo’lsa?

Terminning eng umumiy ma’nosi (odatda mana shu narsa) “leksik semantika” sifatida ko’rsatilishi mumkin. U alohida so’zlarning mazmunli yuki bilan shug’ullanadi. Ammo antik davrdan saqlanib qolgan alifbolarni o’rganuvchi tilshunoslar alohida harflarning semantik yuki nima ekanligini bilishadi.

Ba'zi mutaxassislar matnlar, iboralar, to'liq jumlar bilan shug'ullanadilar. Bu soha semantik ilmiy yondashuvni qo'llash sohalaridan yana biri hisoblanadi.

Semantika nima ekanligini tahlil qilar ekanmiz, boshqa fanlar bilan aloqasini ham eslatib o'tish zarur. Xususan, quyidagilar bilan yaqin aloqalar mavjud:

- mantiq;
- lingvistik falsafa;
- aloqa nazariyalari; • antropologiya (til, ramzlar);
- semiologiya.

Ilm-fanni batafsilroq ko'rib chiqsak, u o'rganadigan ob'ektni darhol shakllantirish kerak: semantik maydon. Bu ma'lum bir umumiy omil xarakterli bo'lgan atamalar majmuasidir.

O'rganish ob'ekti

Agar siz filologdan semantika nima ekanligini so'rasangiz, mutaxassis sizga aytadi: bu atama nafaqat so'zlarning mazmunli yuki, balki falsafiy lingvistik jihatlar bilan ham shug'ullanadigan fanni bildirish odat tusiga kiradi. Bundan tashqari, intizom dasturchilar tomonidan qo'llaniladigan tillarga, rasmiy mantiq va semiotikaga taalluqlidir. Semantikada ishlab chiqilgan vositalar yordamida matnni samarali tahlil qilish mumkin. Ushbu fan tufayli iboralar, so'zlar, belgilar nisbati, ma'nolar bilan munosabatini ajratib olish mumkin.



47

Biroq, tasvirlangan ma'no faqat semantika nima ekanligi haqida umumiy fikrdir. Darhaqiqat, hozirgi vaqtda kontseptsiya ancha kengroq. U ba'zi maxsus falsafiy yo'nalishlar uchun va hatto odamlarni dunyoga munosabatini

o'zgartirishga, "iste'mol madaniyati" dan uzoqlashishga chaqiradigan yondashuvlardan birida qo'llaniladi. Bu muammo [o'tgan yillar](#) haqiqatan ham dolzarb bo'lib qoldi va uning yechimlaridan biri "umumiy semantika" deb nomlandi. Tan olish kerak, uning muxlislari ko'p.

Mohiyatni tushunish

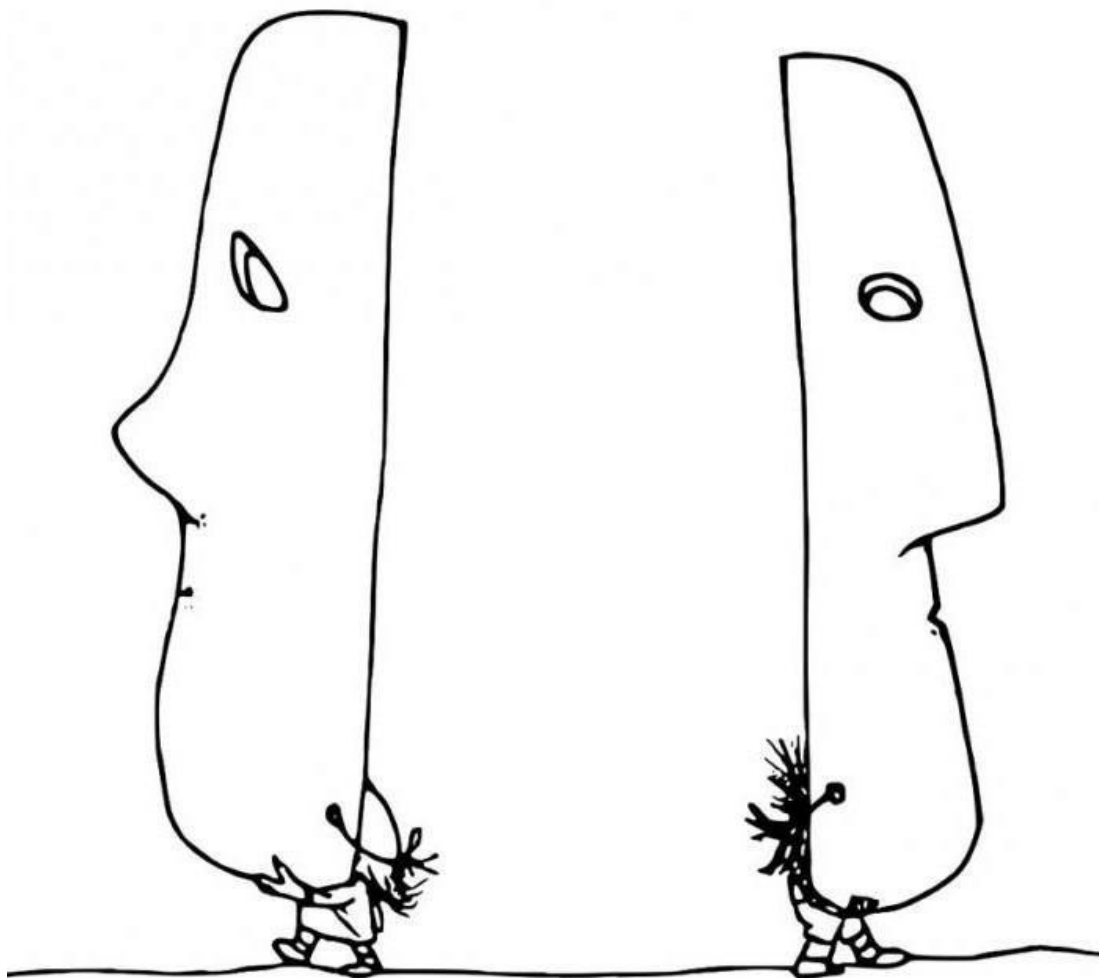
Shunday bo'ldiki, tilning semantikasi tushunish muammosi juda dolzarb bo'lgan fandır. Oddiy qilib aytganda, oddiy odam matematika yoki fizika nima qilayotganini osongina aytishi mumkin, ammo hamma ham semantika tadqiqoti sohasida tezda harakat qila olmaydi. Ajablanarlisi shundaki, ko'p tilshunoslar emas, balki psixologlar kabi semantikaning mohiyatini tushunishni shakllantirish vazifasini qo'ygan. Shu bilan birga, ramzlar va belgilarning talqini boshqa hech qanday fan emas, balki qat'iy tilshunoslikka xos bo'lgan savoldir. Ma'no ob'ektlar qo'llanilgan muhitni hisobga olgan holda izlanadi: jamoaning o'ziga xosligi, kontekst, sharoitlar.

Lingvistik semantika axborotni uzatish usullari sifatida yuz ifodalari, tana harakatlari, tovushlarga alohida e'tibor beradi. Bularning barchasi mazmunli kontekstni tashkil qiladi. Yozma til uchun paragraflar va tinish belgilari ana **48**

shunday tuzilish omillari rolini o'ynaydi. Ushbu ma'lumot sohasi uchun umumiy atama semantik kontekstdir. Semantika sohasidagi tahliliy faoliyat lug'at, ramzlar va so'zlarning etimologiyasi, imlo va talaffuz qoidalari bilan shug'ullanadigan bir qator turdosh fanlar bilan chambarchas bog'liq. Fan pragmatika bilan ham bog'liq.

Fanning xususiyatlari

Tilning semantikasi qat'iy belgilangan masalalar bilan shug'ullanadi, u ma'lum bir bilim sohasi bilan tavsiflanadi. Ushbu intizomning xususiyatlari ko'pincha uni sintetik sifatida tavsiflashga imkon beradi. Ko'rib chiqilayotgan soha lingvistik falsafa bilan chambarchas bog'liq, filologiya, semiotika bilan bog'liq. Shu bilan birga, sintaktik qoidalar, qo'llaniladigan belgi va belgilarning semantik yukiga e'tibor bermaydigan kombinatorika bilan keskin kontrast mavjud.



49

Semantikaning o'ziga xos xususiyati reprezentativ semantik nazariyalar, shu jumladan ma'noning munosabati, mosligi va haqiqatini ko'rib chiqadigan muhim aloqalarning mavjudligidadir. Bu endi shunchaki tilshunoslik fani emas, balki voqelikka va uni til imkoniyatlari orqali aks ettirishga qaratilgan falsafiy fandır.

Tilshunoslik

Bu fan tadqiqot intizomi sifatida umumiy semantika daraxtiga kiritilgan qo'shimcha sohalardan biridir. Semantikaning ushbu sohasining asosiy yo'nalishi lug'atdir. Tilshunoslik lug'at darajalari, jumlar va iboralarga xos

bo'lgan semantik yuk bilan shug'ullanadi. Xuddi shunday, tilshunoslik ham kattaroq ob'ektlarni - matnlarni, kengaytirilgan hikoyalarni tahlil qiladi.

Tilshunoslik va semantikani o'rganayotganda, sub'ektlarning o'zaro yaqin aloqalarini aniq tushunish kerak. Tilshunoslik uchun o'zaro havolalar va amaliy belgilar muhim ahamiyatga ega. Ushbu yo'nalishning o'ziga xos xususiyati til birliklariga xos bo'lgan munosabatlarni o'rganishdir. Gapning semantikasi kabi tilshunoslik ham biroz boshqacha tarzda bo'lsa-da, so'z birikmalariga alohida e'tibor beradi. Bu erda tadqiqotchilar omonimlar, anonimlar, sinonimlar, paronimlar, metronomlarga e'tibor berishadi. Ularning oldidagi vazifa matnning juda katta elementlarini tushunish, ularni kichiklaridan birlashtirish va semantik yukni iloji boricha kengaytirishdir.

Montag grammatikasi

Semantikaning ushbu strukturasi muallifi Richard Montague edi. U birinchi marta 1960 yilda o'z nazariyalarini aytdi. Maqsad ta'riflarni shunday tartibga solish ediki, ular lambda hisobi terminologiyasidan foydalanadilar. U ko'rsatgan materiallar matnga xos bo'lgan ma'noni birikma qoidalaridan foydalangan holda qismlarga, elementlarga ajratish mumkinligini aniq isbotladi. Bunday qoidalarning soni nisbatan kam ekanligiga ham e'tibor qaratildi.

O'sha paytda "semantik atom" atamasi birinchi marta eshitilgan. Uning tushunishi, shuningdek, ibtidoiy so'zlar bilan ishlash, 70-yillarda savollar semantikasining asosini tashkil etdi. Shunday qilib, aqliy gipoteza rivojlana boshladi. Va bugungi kunda ko'pchilik Montague grammatikasi juda nozik, mantiqiy ixtiro ekanligini tan oladi. Afsuski, uning nutq semantikasidan farqi kontekst tomonidan aniqlangan talaffuz o'zgaruvchanligi edi. Til, Montague ishonganidek, shunchaki ob'ektlar va hodisalarga berilgan belgilar tizimi emas, balki asbob-uskunalar to'plamidir. U ushbu **50**

vositalarning har birining ahamiyati aniq ob'ektlar bilan bog'liq emas, balki ularning ishlash xususiyatlariga bog'liqligiga e'tibor qaratdi.

Misollar haqida nima deyish mumkin?

Montagyu tomonidan o'qilgan semantika quyidagicha yaxshi tasvirlangan. Filologlar "semantik noaniqlik" tushunchasi bilan tanish. Bu kontekstning bir qator qismlari mavjud bo'lmaganda, ob'ektning (so'z, ibora) aniq ma'nosini

aniqlab bo'lmaydigan holat. Bundan tashqari, atrof-muhit yo'qligida identifikatsiya qilish yuz foiz mumkin va to'g'ri bo'lgan so'zlar yo'q.



51

Rasmiy semantika

Bu g'oya Montaguning postulatlarini takomillashtirish sifatida shakllantirilgan. U nazariy jihatdan yuqori darajada rasmiylashtirilgan yondashuvlarga tegishli va tabiiy tillar bilan ishlaydi. Bu usuldan rus tili semantikasini tahlil qilishda ham foydalanish mumkin. O'ziga xoslik

qiymatlarni turli birliklarga belgilashda: haqiqat, funktsional bog'liqlik, individuallik. Har bir birlik uchun, keyin haqiqat, boshqa jummalarga nisbatan mantiqiy jihatlardagi munosabat ochib beriladi. Bularning barchasi butun matnni tahlil qilish uchun etarli miqdorda ma'lumot olish imkonini beradi.

Haqiqiy shartli semantika

Bu nazariyaning muallifi Donald Davidson edi. Nazariya rasmiylashtirilgan nazariyaga tegishli. Asosiy g'oya gaplar orasidagi bog'lanishlarni aniqlashda. Yondashuv tabiiy tillar bilan ishlashni o'z ichiga oladi. So'z, jumla, matnning semantikasi tadqiqot ob'ekti haqiqatga aylanadigan shunday sharoitlarni izlash va tavsiflashga majbur qiladi.

Misol uchun, faqat qor bo'lgan vaziyatda oq, "qor oq" iborasi to'g'ri. Ya'ni, aslida filologning vazifasi iboraning ma'nosi qanday sharoitda haqiqatga aylanishini aniqlashdan iborat. So'z semantikasida ma'nolar majmui oldindan belgilab qo'yiladi, muayyan ob'ekt asosida tanlanadi va ularni birlashtirishga imkon beradigan qoidalar majmui belgilanadi. Ushbu usulning amaliy qo'llanilishi mavhum modellarni shakllantirishdan iborat bo'lib, shu bilan birga, yondashuvning mohiyati modellashtirishning mavhum natijalarini emas, balki ifodalar va real narsa va hodisalar o'rtasidagi muvofiqlikni aniqlashdir.

Sun'iy semantika

Bu atama odatda shunday iboralar, so'zlar sifatida tushuniladi, ular asosida foydali tarkib shakllanadi. Tilshunosning vazifasi o'quvchi e'tiborini tortadigan semantik yadro yaratishdir. Ushbu atama zamonaviy texnologiyalarga, xususan, Internetga nisbatan qo'llanilganda eng dolzarb hisoblanadi. Virtual sahifaga tashrif buyurishni oshirish uchun uning matn tarkibini shu tarzda shakllantirish muhim, shunda foydalanuvchini qiziqtiradigan kalitlar mavjud. Sun'iy semantika hozirda reklama maqsadlarida keng qo'llaniladi.

Informatika semantikani tilga xos bo'lgan konstruksiyalarning mazmunlilik bilan bog'liq bo'lim sifatida ko'rib chiqishni taklif qiladi. Bu, ma'lum **52**

darajada, mas'uliyat sohasi konstruksiyalarni ifodalash shakli bo'lgan sintaksisga qarama-qarshidir. Semantika - bu sintaksisni sharhlash imkonini beruvchi qoidalar to'plami. Shu bilan birga, ma'nolar bilvosita o'rnatiladi, faqat e'lon qilingan so'zlar va belgilarni tushunish imkoniyatlari cheklangan.

Semantika haqida ob'ektning rasmiy tasvirini beruvchi munosabatlar, xususiyatlar sifatida gapirish odatiy holdir. Mantiqiy yondashuv qo'llaniladi, uning asosida olingan ma'lumotlarni sharhlash asosida modellar va nazariyalar quriladi.

Semantika loyihani ilgari surish usuli sifatida

Semantikaning asosiy qoidalarini qo'llagan holda, mutaxassis bunday yadroni ishlab chiqishi mumkin, bu esa keyinchalik SEO dasturini shakllantirish uchun asos bo'ladi. Semantik yadro - bu auditoriya o'ziga kerakli xizmatlar va tovarlar bilan tanishish uchun virtual qidiruv tizimiga kiritishi mumkin bo'lgan so'rovlar ro'yxati. Bunday yadroni to'g'ri shakllantirish uchun siz mijozga nima kerakligini, uning oldida qanday maqsadlar borligini tasavvur qilishingiz kerak.



Maqsadli auditoriya ehtiyojlarini aniqlash ko'pincha intervyu yoki qisqa so'rovni o'z ichiga oladi. Ushbu muammoga to'g'ri yondashsangiz, foydalanuvchiga kerakli narsani yuqori aniqlik bilan shakllantirish mumkin.

Semantik yadro: xususiyatlar

Loyihani ilgari surish uchun ushbu asosiy ob'ektni to'g'ri shakllantirish uchun avvalo foydalanuvchi so'rovlarining mohiyatini tushunishingiz kerak. Ular to'rtta keng toifaga bo'linadi:

- ma'lumot;

- operatsiyalar;
- navigatsiya;
- umumiy so'rovlar.

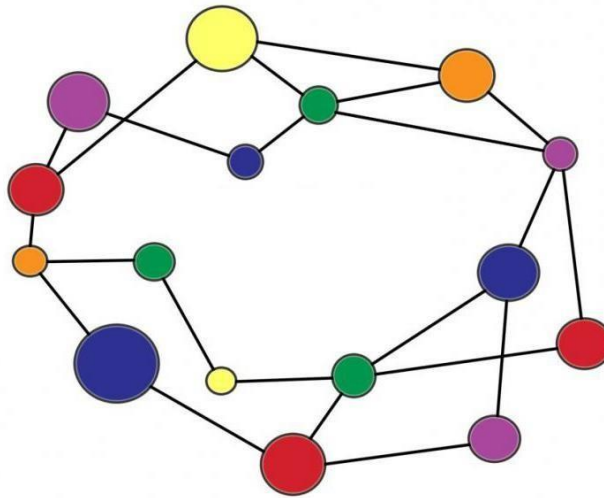
Axborot qidiruv so'rovlari

Bu odamlar qidiruv tizimiga murojaat qilishlari kerak bo'lgan savolga duch kelishlarini so'rashadi. Tizim berilganiga ko'proq yoki kamroq mos keladigan saytlar ro'yxatini tuzadi, shundan so'ng mijoz natijalarni dolzarbligini tekshirib, yuqoridagi muammolar ro'yxatidagi sahifalar bo'ylab navbatma-navbat aylana boshlaydi. Biror kishi kerakli ma'lumotlarni topishga muvaffaq bo'lganda to'xtaydi.

Ko'pincha, ma'lumot so'rovlari bilan boshlanadi [savol so'zi](#), Garchi ular tez-tez fikrni ifodalash uchun nisbatan aniq bo'lmagan mashina tiliga murojaat qilsalar ham - ular yordam yoki maslahat, fikr-mulohaza yoki qoidalar (ko'rsatmalar) so'rashadi. Agar resurs egasi foydalanuvchini qaysi so'rovlar bilan tez-tez olib kelishini (yoki olib kelishi mumkinligini bilsa), ushbu ma'lumotni hisobga olgan holda har bir sahifa uchun semantik yadroni shakllantirish kerak. Agar loyiha notijorat bo'lsa, unda bu deyarli butun trafik hajmini olib keladigan ma'lumot so'rovlari. Saytingizni monetizatsiya qilish uchun siz kontekstli reklama yoki boshqa shunga o'xshash variantlardan foydalanishingiz mumkin.

Navigatsiya va tranzaktsiyalar

Navigatsiya so'rovlari virtual sahifaning aniq tavsifini beradigan so'rovlardir. Aynan ular tufayli kelajakda o'tishlar amalga oshiriladi.



54

Ko'pgina bosh direktorlarning fikriga ko'ra, bitimlar barcha mumkin bo'lgan so'rovlarning eng qiziqarli toifasidir. Ular orqali mijoz qanday maqsadlarda sayt qidirayotgani haqida tasavvurga ega bo'lishingiz mumkin. Ba'zilar ko'rib chiqish uchun materialga muhtoj, boshqalari fayllarni yuklab olishadi, uchinchi esa xarid qiladi. Tranzaksiya so'rovlarining xususiyatlarini bilib, siz Internetda o'z biznesingizni qurishingiz mumkin. Aytgancha, bir muncha vaqt oldin ular orqali deyarli barcha xizmatlarni taklif qiluvchi saytlar, shuningdek, virtual do'konlar rivojlangan.

Savolning xususiyati

Hamma narsa juda oson va oddiy emas. SEO mutaxassisi aniqlay oladigan, semantik yadroni tashkil etuvchi so'rovlar barcha raqobatchilar tomonidan qo'llaniladi. Bir tomondan, ulardan foydalanish reklama dasturining muvaffaqiyati kafolati bo'la olmaydi - raqobatchilar juda ko'p. Shu bilan birga, ularning yo'qligi saytni ishlab chiqish dasturini deyarli imkonsiz qiladi. Raqobatbardosh so'rovlardan foydalanib, siz reklama qilingan sahifaga auditoriyani muvaffaqiyatli jalb qilishingiz mumkin. Agar reklama aynan shunday so'rovlarga asoslanishi kerak bo'lsa, foydalanuvchi sahifaga kirgandan so'ng tegishli operatsiyani amalga oshirishi mumkinligiga ishonch hosil qilishingiz kerak.

Agar sahifa reklama emas, balki axborot xarakteriga ega bo'lsa, bu turdagi so'rovlardan foydalanishga arziydimi yoki yo'qligini hamma ham bilmaydi. Mutaxassislarining ta'kidlashicha, bu mutlaqo to'g'ri qaror. Bunday holda, foydalanuvchining sahifada harakatlarni amalga oshirish imkoniyatini ta'minlash kerak. Eng oddiy variant - kontentga mos keladigan kontekstli reklama, hamkorlik dasturi.

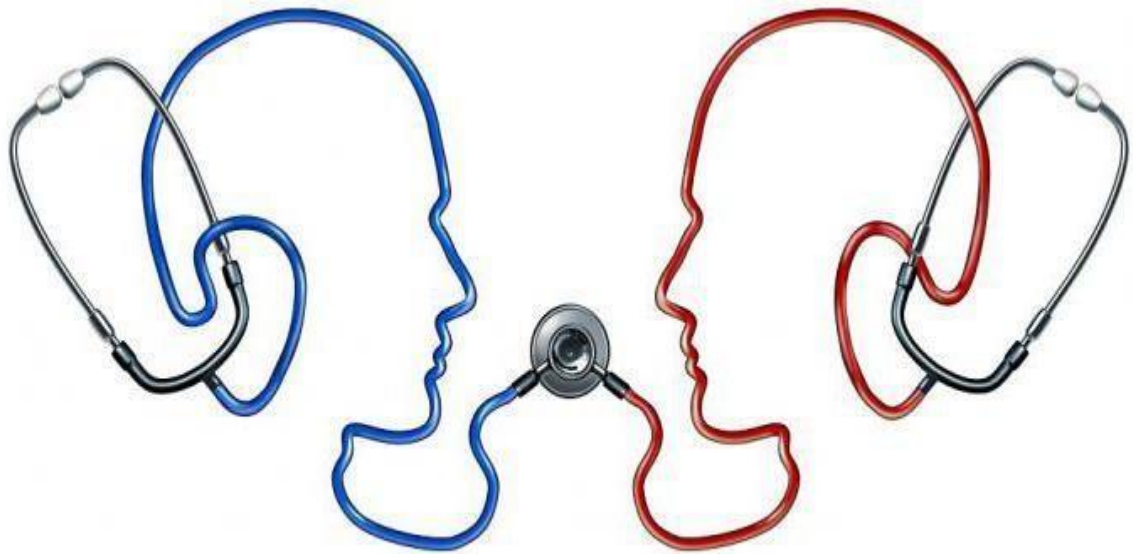
Umumiy so'rovlar

Bular foydalanuvchi nimani qidirayotganini tushunishni qiyinlashtiradigan formulalardir. Misol uchun, bu "avtomobil dvigateli" yoki "blush cho'tkasi" bo'lishi mumkin. Nima sababdan foydalanuvchi ma'lumot qidirayotgani so'rovning o'zidan aniq emas. Kimdir ob'ekt qanday tartibga solingani va nima qilinganligi bilan qiziqsa, boshqasi sotib olish imkoniyatini qidiradi, uchinchi bozordagi takliflar doirasini o'rganadi. Ehtimol, foydalanuvchi qanday qilib buyumni o'zi yasash yoki biror ishni bajarish bo'yicha ko'rsatmalar topmoqchi bo'lishi mumkin, lekin boshqa odam xizmatga buyurtma berishdan manfaatdor - masalan, xonaga devor qog'ozi **55**

yopishtirish. Kontekstli yadroni shakllantirishda umumiy so'rovlarni hisobga olish kerak, lekin agar loyiha, masalan, qizarish yoki devor qog'ozi uchun cho'tkalarining barcha mumkin bo'lgan turlariga va u bilan bog'liq bo'lgan barcha narsalarga bag'ishlangan bo'lmasa, ularga alohida e'tibor bermaslik kerak. ishlab chiqarish masalalaridan rang berish qoidalariga qadar.

Chastotasi: har qadamda raqobat!

Chastota xarakteristikasi semantik yadro uchun mos tarkibni tanlashda asosiy xususiyatlardan biridir. Umuman olganda, barcha so'rovlar uchta katta guruhga bo'lingan, past chastotalar qidiruv tizimiga oyiga ikki yuz martadan kamroq kiradiganlarni o'z ichiga oladi, ming martadan ortiq so'rovlar yuqori chastotali hisoblanadi va [o'rtacha darajasi](#)- belgilangan chegaralar orasidagi hamma narsa.



Ko'rsatilgan qiymatlar umumiydir, har bir aniq hudud uchun ular noyob bo'ladi, raqamlar sezilarli darajada farq qiladi. Semantik yadroni to'g'ri shakllantirish uchun siz nafaqat kiritilishi kerak bo'lgan so'rovlar bo'yicha qidiruv tizimining ko'rsatkichlarini bilishingiz, balki ishlab chiqilayotgan saytning ierarxik tuzilishini ifodalash, ichki optimallashtirishni ishlab chiqishingiz kerak. Mutaxassislar Yandex Wordstat-ni semantik yadroni shakllantirish uchun eng foydali zamonaviy vositalardan biri sifatida tan olishadi. Bu so'rovlar chastotasini aniqlashga yordam beradi, uning asosida **56**

siz kengaytirilgan ro'yxatni tuzishingiz va keraksiz, bo'sh so'rovlardan xalos bo'lishingiz mumkin. Strukturani yaratish uchun Yandex.Wordstat imkoniyatlaridan foydalanganda so'rovlar ro'yxati bilan kamida uchta ish tsiklini bajarish tavsiya etiladi.

Tarixga ega bo'lgan yangi va reklama saytlarini yaratishda veb-ustalar va sayt egalari har safar bir xil vazifaga duch kelishadi: semantik tarkibni hisobga olgan holda matn tarkibini malakali ichki optimallashtirish. Ushbu maqolada sayt uchun semantik tarkibni optimallashtirish masalalari muhokama qilinadi:

- Bu nima.

- Nima uchun kerak.
- Buni qanday qilish kerak.

Semantik tarkib nima

2014 yildan beri veb-ustalar va tijorat va korporativ saytlar egalari "semantik kontent" va "semantik kontentni optimallashtirish" tushunchalari bilan qiziqishmoqda. Kontentning semantik mazmuni amaliyot, mahsulot yoki xizmatlar ko'lamini tavsiflash uchun zarur bo'lgan so'z shakllari, sinonimlar va shunga o'xshash iboralarni o'z ichiga olgan qidiruv iboralarining oltin to'plamidir. "Semantik tarkibni optimallashtirish" atamasi maqsadli auditoriya ehtiyojlarini aks ettiruvchi foydalanuvchi so'rovlarini (tijorat, axborot, navigatsiya va boshqalar) hisobga olgan holda optimallashtirilgan tarkibni yaratish bo'yicha ishlar to'plamini yashiradi. Ushbu maqola Internet sahifalarining semantik tarkibini optimallashtirishning etti bosqichini o'z ichiga oladi.

Nima uchun SEO va veb-saytni optimallashtirish uchun muhim?

Yangi Panda (Google) va Minusinsk (Yandex) algoritmlaridagi yangilanishlarni hisobga olgan holda, qidiruv tizimlari foydalanuvchilarning qidiruv natijalaridan qidiruv so'rovlariga eng mos keladigan saytlarga o'tishlari uchun kontent sifatiga ko'proq e'tibor beradi. Saytning sifat xususiyatlari va uning sahifalari mazmuni o'rtasidagi bog'liqlik foydalanuvchilarning qidiruv tizimlari faoliyatidan qoniqishini aniqlaydi, bu oxir-oqibat Google yoki Yandex qidiruv natijalarida saytning eng yaxshi pozitsiyalari ko'rinishida aks etadi. Shunday qilib, Internet foydalanuvchilari qaysi qidiruv tizimini tanlashidan qat'i nazar, saytdagi kontentning sifati qidiruv reytingida etakchi omil hisoblanadi.

57

Sifatli semantik tarkib bilan mukammal tarkibga ega bo'lish uchun etti qadam

1. **Muayyan sahifa foydalanuvchilarning e'tiborini qanday jalb qilishini hal qiling** Optimallashtirish uchun birinchi sahifalar orasida biznes yuritish nuqtai nazaridan eng muhimlari tanlangan. Ya'ni, kalit iboralarni malakali tanlash saytning berilgan qidiruv so'rovlari uchun to'g'ri reytingini ta'minlaydi. Aniq bo'lish uchun siz ushbu sahifada nima taklif qilinishini aniq belgilashingiz kerak. Misol uchun, rezina qayiq'larni qidirayotgan foydalanuvchilar uchun ushbu

vebsahifaning mazmuni raqobatdosh saytlar tarkibidan qanday farq qilishi juda muhimdir.

2. **Veb-sayt mazmuni maqsadli auditoriyaning qanday ehtiyojlariga javob berishini bilib oling** Foydalanuvchilar ko'pincha ma'lum tovarlar (xizmatlar) va tegishli ma'lumotlarga qiziqishadi. Misol uchun, kauchuk qayiqlarga nisbatan, bu suzuvchi hunarmandchilik turlari va o'lchamlari; qayerda saqlash va qanday qilib to'g'ri ishlash bo'yicha amaliy maslahatlar; kauchuk qayiqni qanday tanlash bo'yicha ekspert maslahati; tovarlarga buyurtma berish va to'lash usullari; tijorat takliflari va chegirmalar bilan maxsus sahifalar; rezina qayiqlar (rafting, qayiqda baliq ovlash, qayiq va h.k.) bo'yicha notijorat ma'lumotlarini o'z ichiga olgan boshqa sahifalarga havolalar. Bu semantik kontentni optimallashtirishning klassik misollari va har bir sayt uchun o'xshash misollarni topish oson.
3. **Sayingiz mazmuni maqsadli auditoriyaning ehtiyojlariga mos kelishini bilish uchun potentsial mijozlar bilan suhbatlashing.** Yangi g'oyalar paydo bo'lgandan so'ng, siz faqat potentsial mijozlar va mijozlar bilan gaplashishingiz kerak. Saytning asosiy sahifasida so'rovnomanini joylashtiring: semantik tarkibga ega asosiy tarkibning o'ng yoki chap tomonida. Shuningdek, potentsial mijozlardan Internet-resursingizning muayyan veb-sahifalarida nimani ko'rishni xohlashlari haqida ma'lumot to'plash uchun maxsus onlayn xizmatlar orqali sayt sahifalarini tekshirish mantiqan.
4. **TF-IDF usullari bilan o'xshash saytlarning bosh sahifalarini tahlil qiling.** TOP-10 dagi saytlarning raqobatbardosh tahlili potentsial xaridorlar, korporativ mijozlar va davlat mijozlari qidiruv natijalaridan qaysi asosiy iboralarni aniqlashga yordam beradi. TF (so'z chastotasi) va IDF (teskari hujjat chastotasi) ga asoslangan tahlil Internet sahifalarida ma'lum matnlar uchun istiqbolli kalit so'zlarni aniqlashga yordam beradi. Ushbu usuldan foydalanib, Yandex va Google-da qidiruv tizimini ilgari surish uchun qaysi iboralar ko'proq ustuvor deb hisoblanishini aniqlash oson. TOP-10 dagi raqobatchilarni tahlil qilib, asosiy so'rovga bevosita yoki bilvosita bog'liq bo'lgan har qanday iboralarni aniqlash oson (bizning misolimizda "rezina qayiqlar").

58

5. **Saytning qulayligi va dizaynini yaxshilang.** Kengaytirilgan qulaylik, original sahifa dizayni, harakatga chaqiruvlar (buyurtma berish, sotib olish, to'lovni amalga oshirish, qo'ng'iroq qilish va h.k.) saytni kamida 2-3% konvertatsiya qilish uchun zarur. Agar reklama qilingan sahifada Internetmarketing qonunlari talab qiladigan hamma narsa mavjud bo'lsa-da, lekin foydalanuvchilarga bu kontent yoqmasa yoki ular izlayotgan narsalarini topa olmasalar, bunday sayt kam sotadi va hech qanday foyda keltirmaydi. Shuning uchun, mahsulot va xizmatlarga

(xususan, rezina puflama qayiqlar) muhtoj bo'lgan haqiqiy foydalanuvchilarning ehtiyojlarini inobatga olgan holda, sayt dizayni va qulayligini yaxshilash ustida ishlashni unutmang.

6. **Saytga g'oyalarni keltiring va kontentning tashrif buyuruvchilar bilan o'zaro ta'sirini baholang.** O'z g'oyalaringizni bitta loyihada to'plang va o'z g'oyalaringizni veb-sayt sahifalarida amalga oshiring. Keyin, foydalanuvchi harakatlarini tahlil qilish va quyidagi savollarga javob olish uchun o'lchov vositalaridan foydalaning:

- Ular sahifada nima qilishyapti?
- Saytga tashrif buyuruvchilar bir sahifada qancha vaqt turishadi?
- Bir seansda nechta sahifa ko'riladi?
- Konvertatsiya tezligi va chiqish tezligi qanday?

Veb-tahlil kompyuter sichqonchasi harakatini kuzatish kabi ilg'or vositalar yordamida foydalanuvchi harakatlarini baholash uchun ajoyib imkoniyatlarni taqdim etadi. Ushbu ma'lumot foydali va Internet sahifalari mazmunining semantik tarkibini yanada rivojlantirish va optimallashtirish uchun mos keladi.

1. **A / B split test usullaridan foydalangan holda veb-sahifa tarkibini sinab ko'ring.** Yakuniy bosqich - A / B split testi oddiy foydalanuvchilar nuqtai nazaridan kontent sifatini tasdiqlaydi yoki rad etadi. Ushbu bosqichda sahifa tartibining muqobil variantlari, matn va grafik kontentning barcha variantlari sinovdan o'tkaziladi. Afzal natijalarni aniqlash uchun foydalanuvchilar tomonidan sahifalarni oldindan ko'rish tekshiriladi

Yuqorida tavsiflangan protseduralar murakkab va vaqt talab etadi. Biroq, Internet muhitida kuchaygan raqobat sharoitida samarali semantik tarkibga asoslangan vakolatli ichki optimallashtirish orqali afzalliklarga erishish kerak. Ushbu usul murakkab SEO-veb-saytlarni ilgari surish strategiyasiga organik ravishda kiritilgan, shuning uchun doimiy ravishda semantika ustida ishlang, maqsadli auditoriyaning so'rovlari va ehtiyojlari uchun noyob tarkibni yaxshilang.

59

SEMANTIKA

SEMANTIKA

Belgilangan ob'ektlar va ifodalangan tarkibga lingvistik iboralarni o'rganadigan semiotika va mantiq bo'limi. Semantik masalalar antik davrda muhokama qilingan, lekin faqat 19-20-asrlar oxirida. S. Pirs, F. de Sossyur, S. Morris, S. asarlarida mustaqil fan sifatida shakllana boshladi. Eng izchil va aniq rivojlanish S. mantiqiy, yo'naltirilgan hl.obr tomonidan qabul qilindi. rasmiylashtirilgan tillarga. Uning yaratilishiga G.Frege, B.Rassel, A.Tarski, R.Karnap va boshqalar katta hissa qo'shdilar.Semantik xususiyatlarni o'rganishda mantiqiy S.ning rasmiylashtirilgan tillarga nisbatan olgan natijalari ham qo'llaniladi. tabiiy tillar.

Mantiqiy S.da tadqiqotning ikki yo'nalishini — ma'no nazariyasi (belgilash) va ma'no nazariyasini ajratish odatiy holdir. Murojaat nazariyasi lingvistik iboralarning belgilangan ob'ektlarga munosabatini o'rganadi, uning asosiy toifalari: "", "belgilash", "fizibilite", "", "", "" va boshqalar. Malumot nazariyasi mantiqda dalil nazariyasi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ma'no nazariyasi lingvistik iboralar nima, iboralar ma'no jihatidan bir xil bo'lganda (sinonimlar), ma'no qanday bog'liqligi va hokazolarga javob berishga harakat qiladi. Mantiqiy S.ning shakllanishida har qanday semantik nazariyaning maqbulligining muhim mezoni bo'lib xizmat qiluvchi semantik paradokslarni muhokama qilish muhim rol o'ynadi.

Falsafa: Entsiklopedik lug'at. - M .: Gardariki. A.A. tomonidan tahrirlangan. Ivina. 2004 .

SEMANTIKA

(dan yunoncha- *belgilovchi*), mantiqiy bo'lim (*yoki metallologiya*) va semiotika, o'zaro bog'liq tushunchalar majmuasini tahlil qilishga bag'ishlangan bo'lib, ularning markazida ma'no va ma'no tushunchalari turadi. S.ning butun muammolari shakl savollari bilan ifodalanadi: bu yoki tushuncha nimani anglatadi? (*muddat*) yoki bayonot, (*yo'zuv, matn, formula*), ularni qanday tushunish kerak? Bunday savollar birinchi navbatda umumiy mantiq bilan bog'liq holda paydo bo'ladi. tushunchalar ("*""*", "*""*", "*Muvofiqlik*", "*mantiq.*" *Va T. P.*), va shu asosda - haqiqiy semantikaga. tushunchalar va atamalar ("*""*", "*""*", "*Fizibilite*", "*belgilash*", "*nom*", "*ma'nolilik*"), shuningdek, "*""*", "*ma'no*" va "*talqin*" tushunchalariga.

Rasmiylashtirishlarda. tillarda, uning ma'nosi va ma'nosi haqida savol qo'yilgan ob'ekt bo'lib chiqadi *dep.* belgi, belgilar birikmasi yoki *K.L. dr.* matn parchasi. J.S. Mill va Fregega borib taqaladigan kontseptsiyaga **60**

ko'ra, rasmiylashtirishlarda o'ynaydigan belgi. atamaning tildagi roli (*gapning grammatik predmeti, predmeti yoki predmetining analogi*), ba'zi ob'ektning nomi sifatida xizmat qiladi (*ushbu elementni nomlaydi yoki belgilaydi*) yoki sinf (*to'plamlar, agregatlar*) buyumlar. Denotatsiyani topish (*mavzu qiymati*) uchun *K.-L.* ma'lum bir nom mavjudotlarni beradi. bu nom haqidagi ma'lumotlar, lekin u bilan bog'liq semantikani tugatmaydi. muammolilik: denotatsiya berilgan nom bilan belgilangan tushuncha doirasini bildiradi, lekin uning mazmunini tushuntirmaydi. Ism ma'lum bir ma'noga ega bo'lib, uni tavsiflovchi belgilar yig'indisi bilan belgilanadi va bu ma'no nafaqat bilimni, balki berilgan nomning denotatining mavjudligini ham anglatadi. Ism, belgilovchi (*qo'ng'iroq qilish*) uning denotatsiyasi, qandaydir ma'noni ifodalaydi; ular bu ma'no haqida uning tushunchasi bo'lgan denotatsiyani belgilaydi, deyishadi. Ko'rinib turibdiki, bir xil denotatsiya turli tushunchalar bilan belgilanishi mumkin. Shu bilan birga, bir xil ma'no turli xil nomlarga ega bo'lishi mumkin, bu holda sinonimlar deb ataladi. Kiritish *T. O.* ma'lum bir tilning nomlari to'plamida sinonimik munosabat ekvivalentlik munosabati, *ya'ni* aks ettiruvchidir (*har bir ism o'zi bilan sinonimdir*), nosimmetrik tarzda (*"o sinonimi e" va "a sinonimi" iboralari ekvivalentdir*) va o'tish (*bir xil so'zlar bir-biriga sinonimdir*).

Bularning barchasi semantikdir. tushunchalar rasmiylashtirishning "atom" ob'ektlaridan tarqaladi. tillar - belgilar va ismlar ramzlarning yanada murakkab birikmalariga - haqiqat tushunchasi tegishli metatillarda aniqlangan bayonotlarni ifodalovchi jumlar (*va yolg'on*), va bundan keyin - talqin tushunchasi kiritilgan bir butun sifatida hisob-kitoblar bo'yicha.

Tarski, Karnap va asarlarida ishlab chiqilgan *dr.* tizimi *t. n.* kengaytiruvchi (*sm. Kengaytma*) semantik bilan tilni tavsiflovchi xususiyatlar *t. sp.* tushunchalar doirasi (*"Tanish", "ism", "to'g'ri"*), Ma'no tushunchasi ustida "quriladi" (*aniqlash*) va shakllar, Cuyanga ko'ra, mos yozuvlar nazariyasi (*notatsiya nazariyasi*)... S.ning ancha kam rivojlangan qismi- ma'no, intensional talqin (*sm. Intensivlik*) tillarning xossalari (*belgi tizimlari*), tillarni tavsiflovchi tushunchalarga bag'ishlangan *t. sp.* tushunchalar mazmuni (*"Ma'no", "", "ma'nolilik", "sinonimiya", "kuzatish"*)... Birinchi tushuncha ma'nolarni ifodalashning sof an'anaviy g'oyasi asosida kiritilgan bo'lsa, ikkinchi guruh tushunchalari S.ning mohiyatini oydinlashtirish uchun mo'ljallangan - atamalardan qat'i nazar, tilda nimani tushunish kerak. ishlatilgan.

S.ning tili rasmiylashtirilgan. tillar, o'z navbatida, rasmiylashtirilishi mumkin. Rasmiylashtirilgan S. tizimi, xususan, tomonidan ishlab chiqilgan *amer. mantiqchi J. Kemeniy. Fikrlar asosida boyqushlar. DA 61*

Bochvarning rasmiylashtirilgan mantiqi ko'p qiymatli mantiq yordamida tuzilgan; va bu turdagi tadqiqotlarda ishtirok etadi.

Falsafiy ensiklopedik lug'at. - M .: Sovet ensiklopediyasi. Ch. nashr: L. F. Ilyichev, P. N. Fedoseev, S. M. Kovalev, V. G. Panov. 1983 .

SEMANTIKA

SEMANTIKA, shuningdek, semasiologiya (dan *yunoncha* sema - belgi), (dan *lat.* signum - belgi) - ma'no, belgilar o'rtasidagi munosabat haqidagi ta'limot, ya'ni. so'zlar va gaplar o'rtasida va ular nimani anglatishini; *sm.* LOGISTIKA.

Falsafiy ensiklopedik lug'at. 2010 .

SEMANTIKA

Mantiq (*yunoncha* sēmánēs - ma'nosi, sēmáínō so'zidan - aytmoqchiman) - tushunchalar va hukmlarning, ayniqsa, ular atalmish so'zlarning ifodasi shaklida yozilganida, ma'nolarini o'rganadigan mantiq bo'limi. rasmiy tizimlar (mantiqdagi sintaksisga qarang). S.ning vazifalariga, eng avvalo, ana shunday umumiy mantiqni oydinlashtirish kiradi. tushunchalar, “kabi” ma’nosi “,” yozishmalar “,” mavzu “,” to‘plam “,” “,” talqin “va hokazo. Hukmning haqiqat qiymati bilan tushunchaning hajmi va hukmning haqiqat qiymati bilan bog'liq bo'lgan xususiyatlar kengaytma deb ataladi va tushunchaning mazmuni va ma'nosi bilan bog'liq bo'lgan xususiyatlar. hukm qasddan. kengaytmali (ularning haqiqat qiymatlari mos keladi), qasddan farqlanadi (ular turli xil ma'nolarga ega).

S. masalalarining aniq ma’nosi rasmiy tizimlarni qurish va o‘rganish bilan bog‘liq holda ega bo‘ladi. K.-l.ni tadqiq qilganda. semantikaning rasmiy tizimi. tizim talqinni qabul qilganda muammolar paydo bo'ladi, ya'ni. U ma'lum bir mazmunli nazariyani yoki fan sohasini aks ettiruvchi sifatida talqin qilinadi, buning natijasida berilgan tizimning ifodalari ma'no (ma'no) oladi. Bu holda tizimning o'zi chaqiriladi. semantik yoki talqin qilingan. Rasmiy tizimlarni o'rganishda S.ning ob'yekti rasmiy tizim va uning talqinlari o'rtasidagi munosabatlarning umumiy masalalari hisoblanadi.

Shunday qilib, S.da haqiqatlar (semantik tizim formulalari yoki jumllarining tasvirlangan sohadagi "holat"ga mos kelishi), belgi va belgi o'rtasidagi munosabat bilan bog'liq muammolar, aniqlash muammosi kabi masalalar ko'rib chiqiladi. tizimli ifodalarning ma'nosi va boshqalar. Shu bilan birga, S.ni sintaksisdan ajratib bo'lmaydi, to-ry uni tabiiy ravishda to'ldiradi. (Bu yerda ham sintaktik, ham semantik bo'lgan savollar bor. **62**

Demak, masalan, formal sistemaning to'liqligi ta'riflaridan biri, agar uning aksiomalariga teorema bo'lmagan formula qo'shilishi tizim to'liq bo'ladi. nomuvofiq; bu ta'rifning o'zi sintaktik xususiyatga ega., ammo unda mohiyatan qo'llaniladigan izchillik tushunchasini semantik jihatdan ham aniqlash mumkin). Lekin, sintaksisdan farqli o'laroq, S. formal tizimlar ifodalarini shunchaki shunday emas, balki hukmlar va tushunchalarning qaydi sifatida ko'radi. Muayyan kontseptsianing qayd etilishi (soddalik uchun, bitta) ushbu tushunchaning doirasini tashkil etuvchi ob'ektning nomi deb hisoblanishi mumkin. Shunday qilib, mavzu, kontseptsiya mazmuni va nom o'rtasida uch muddatli yozishmalar (ko'pincha "asosiy semantik uchburchak" deb ataladi) mavjud. Birinchi va ikkinchi a'zolarining uchinchisiga munosabatini ta'kidlash uchun ular o'ning predmeti (yoki denotatsiyasi) va nom tushunchasi deb ataladi. Shunday qilib, "AS Pushkin" va "Yevgeniy Onegin" muallifi "" nomlari bir xil ob'ektlarga ega, ammo turli xil tushunchalarga ega.

Ko'pgina muhim muammolar mantiqiydir. S. an'anaviy hisoblanadi. Biroq, an'ana. g'oyalar (ayniqsa, yunon va o'rta asr mualliflari) faqat 19-asr oxiri - boshlarida ko'proq yoki kamroq to'liq va rivojlanishga erishdi. 20asrlar G. Frege, B. Rassel va Lvov-Varshava maktabi mantiqchilarining asarlarida. A.Tarski tizimlilikka asos solgan. zamonaviy qurilish. mantiqiy. S. (1929), uni keyingi asarlarida rivojlantirishda davom etdi. Asosiy Tarski semantik tahlilga bag'ishlaydi. tushunchalar ("haqiqat", "ta'rif", "fizibilite", "belgilash" va boshqalar) va ularni aniqlash imkoniyatini oydinlashtirish. Tarskiyning fikricha, semantik. tushunchalar faqat rasmiylashtirilgan tillar uchun belgilanishi mumkin, ya'ni. ma'lum (tarjima qilingan) sifatida qurilgan tillar. Xuddi shu maqsadda semantikani aniqlash uchun. rasmiylashtirilmagan tushunchalar, shu jumladan. tabiiy., tillar, u uchun rasmiylashtirilgan tillar, yaqinlashtirish qurish kerak [bu til](#)... Tarski ko'rsatganidek, semantikani aniqlashga urinish. tushunchalar, xususan, haqiqat tushunchasi ular paydo bo'lgan til tizimida "Yolg'onchi" paradoksi kabi semantik paradokslarning paydo bo'lishiga olib keladi. Shuning uchun, semantikani aniqlash uchun.

o'rganilayotgan yoki ob'ekt, tilga qo'shimcha ravishda tushunchalar kiritilishi kerak, ular bo'yicha u belgilagan semantika bo'yicha mulohaza yuritish kerak. obyekt tili tushunchalari. Tarski asarlari

R. Karnapga ta'sir ko'rsatdi, to-ry "Semantikadagi tadqiqotlar" ("Studies in semantics", 1942—47) umumiy nomi ostidagi asarlar turkumida S.ning eng rivojlangan tizimini yaratdi. V.Kvayn Karnap va Tarski qarashlariga qarshi. Odatda S. deb tushuniladigan narsani u ikki qismga ajratadi: ma'no nazariyasi va belgilash nazariyasi. Birinchisi "ma'no", "sinonimiya" (qarang Sinonimlar), "ma'nolilik", "kuzatish" kabi tushunchalar bilan tavsiflanadi. Ikkinchisi - "belgilash", "ism", "haqiqat" tushunchalari. Kvinning fikriga ko'ra, bu ikki fan bir-biridan shunchalik farq qiladiki, ularni C umumiy nomi

63

ostida birlashtirish o'rinli emas. Ulardan ozmi-ko'pmi rivojlangan, Kvin belgilash nazariyasini ko'rib chiqadi, masalan, ko'pchilik Tarski asarlari. J. Kemeniy «Semantikaga yangi yondashuv» («T. J. Symbolic Logic», 1956, 21-v., No 1–2) asarida taklif qilgan. [yangi tizim](#) rasmiylashtirilgan S. U tuzadi, unda "model" va "talqin" tushunchalari aniqlanadi. Sharhlash kontseptsiyasiga asoslanib, Kemeniy analitikni kiritadi. va sintetik bayonotlar: analitik ma'lum bir hisobning barcha talqinlarida, faqat ma'lum bir talqinda sodir bo'ladi. Shunga ko'ra, barcha talqinlar nuqtai nazaridan aniqlangan tushunchalar Kvin ma'no nazariyasi deb atagan narsaga, bir talqinda aniqlangan tushunchalar esa nota nazariyasiga tegishli. Shuningdek qarang: Semiotika.

Yoqitilgan: Finn V.K., Oddiy tillar uchun ba'zi semantik tushunchalar to'g'risida, to'plamda: Logicheskaya nauch. bilim, M., 1965; ED Smirnova, rasmiylashtirilgan tillar va mantiqiy, o'sha yerda; Ajdukiewicz K., Sprache und Sinn, "Erkenntnis", 1934, Bd 4; Church A., Carnap "s" Introduction to semantic ", " The Philosophical Review ", 1943, v. 11 (52), № 3; Linskiy L., Semantika va til falsafasi, Urbana, 1952; Frege G., Falsafiy asarlardan tarjimalar, Oxf., 1952.

Falsafiy entsiklopediya. 5 jildda - M .: Sovet ensiklopediyasi. F.V.Konstantinov tomonidan tahrirlangan. 1960-1970 .

SEMANTIKA

SEMANTIKA - belgilar va belgilar tizimlarini ularning ma'nosi nuqtai nazaridan o'rganadigan, semiotika (belgi tizimlari haqidagi fan) doirasida

uning boshqa ikkita bo'limi: sintaktik va pragmatika bilan birga ko'rib chiqiladi. Ulardan birinchisi belgilarning bir-biriga munosabatini (sintaksis), ikkinchisi - belgilar va ularni hosil qiluvchi va izohlovchi sub'ektlar o'rtasidagi munosabatni o'rgansa, semantika belgilarni belgilangan (belgi xarakteriga ega bo'lmagan) ob'ektlarga nisbatan o'rganadi. Semantika uchun eng muhim o'rganish predmeti bo'lib, shuning uchun u tilshunoslikning (tabiiy til semantikasi sifatida) va mantiqning (rasmiy tillarning semantikasi sifatida) ajralmas qismi sifatida kiritilgan. Mantiqda ham, tilshunoslikda ham yuzaga keladigan semantik muammolar umumiylikning ifodasidir [falsafiy muammo](#) fikrlash va borliq aloqasi. Tilning nolingvistik tilni qay darajada ifodalashga qodirligi haqidagi savol unga tashqi ob'ektni tushunish uchun fikr masalasi bilan chambarchas bog'liqdir. Semantik konstruksiyalar asosidagi belgining tabiati haqidagi asosiy qarashlardan 1920-asrlar oxirida shakllanganlarni ajratib ko'rsatish kerak. G. Frege asarlarida de Sossyurga qarang. Ularning tushunchalari (katta darajada birbiriga qarama-qarshi) hali ham tilshunoslik va mantiqda tadqiqot usullari va **64**

terminologiyasini belgilaydi. Frege lingvistik belgining uchlik tabiati nazariyasiga mansub. Belgining o'zi (yagona), birinchidan, ob'ektni (belgining ma'nosini), ikkinchidan, belgilangan ob'ektga mos keladigan tushunchani (belgi ma'nosini) bildiradi. deb atalmish tomonidan kiritilgan. keyinchalik ma'no va ma'no o'rtasidagi farq ko'plab mantiqiy va lingvistik nazariyalar uchun kalit bo'lib qoldi, ammo bunda Fregenikidan farqli narsa qabul qilindi. Belgilangan ob'ekt uchun "referent", "denotatum", "designatum" atamaları qo'llaniladi. Frege "ma'no" deb atagan narsa ba'zan "sycify" deb ataladi. Biroq, bu atamalarning turli tadqiqotchilar tomonidan talqini juda xilma-xildir. Ko'pincha Frege kiritgan semantik farqni ifodalash uchun "kengaytma" - "intensional" juftligi ham ishlatiladi. Frege, shuningdek, tilning jumalari uchun ma'no va ma'no o'rtasidagi farqni kiritib, jumalarning keng sinfi uchun ma'no haqiqat yoki yolg'on ekanligini ta'kidladi. U, shuningdek, mantiqiy, lekin ahamiyatsiz bo'lgan lingvistik konstruksiyalarni ko'rsatdi (masalan, fantastika ob'ektlari haqidagi bayonotlar).

Fregeoning fikriga ko'ra, har qanday fikrlash harakati tilda o'z nomi bilan belgilanadigan va uning tushunchasi haqida gapiradigan mustaqil mavjud bo'lgan ob'ektni ifodalash istagiga asoslanadi. Sossyur belgining tabiatini ikkilik deb hisoblab, belgini belgilovchi va ishora qiluvchining birligi deb ataydi. Ikkinchisi aynan Frege ma'no deb atagan narsani anglatadi, lekin Sossyurning yondashuvi tubdan boshqacha. Tilning semantik xususiyatlari

uning tizimli ekanligi bilan belgilanadi. Belgilar faqat bir-biriga bog'liq holda mavjud bo'lib, tildan tashqari mavjudotlar bilan emas, balki aynan shu munosabatlar belgining ma'nosini belgilaydi. Shuning uchun Sossyurda umuman referent semantika yo'q. Bu hali ham ko'plab tilshunoslar tomonidan baham ko'riladi (frantsuz bob). Greymas va Kurte "referentni istisno qilishni tilshunoslik rivojlanishining zaruriy sharti" deb atashadi.

Sossyur yondashuvi falsafiy munosabatning lingvistik korrelyatsiyasi bo'lib, mohiyat kategoriyasini ko'zdan kechirishdan chiqarib tashlashga intiladi. U, masalan, Marburg maktabida ishlab chiqilgan bo'lib, uning faylasuflari uchun bilimning ob'ektivligi mezoni bilimning "haqiqatda mavjud" ob'ektga bo'lgan munosabati emas (buni aniqlash mutlaqo mumkin emas), balki bilimning ichki izchilligi. o'zi. Ikkinchisi, ya'ni (Sossyurdagi til birliklari kabi) faqat tizimdagi o'rni va bir-biri bilan munosabatlari bilan belgilanadigan elementlar munosabatlari to'plami sifatida qaraladi.

Mantiq va matematikada rasmiy tillarning semantikasini tavsiflash imkonini beruvchi analitik apparat ishlab chiqilgan. Ushbu apparat talqin tushunchasiga asoslanadi. Ikkinchisi tilning har bir nomiga (alohida **65**

konstanta) ma'lum to'plamdan qandaydir ob'ektni va tilning har bir ifodasiga (predikat konstantasi) bir xil to'plam ob'ektlarining qandaydir munosabatini belgilaydi. Rasmiy tillar semantikasining eng muhim elementi haqiqat tushunchasi bo'lib, u tilning rasmiy to'g'ri tuzilgan ifodasi sifatida qaraladi. Bu holda asosiy narsa metatilni joriy etishdir. Faqat uning yordami bilan ob'ektlarning maydonini tavsiflash, izohlash funktsiyasini o'rnatish va lingvistik iboralarning haqiqati bo'yicha xulosalar chiqarish mumkin. Ob'ekt tili va metatilni farqlashning rasmiy asoslarini A.Tarexim qo'lga kiritgan. Ammo mantiqning keyingi rivojlanishi (S. Krinke, R. Martin, P. Vudruff) "semantik jihatdan yopiq" tillarning, ya'ni o'zlarida semantik xususiyatlar (xususan,) haqida xulosa chiqarish qobiliyatini o'z ichiga olgan tillarning qurilishiga olib keldi. , haqiqat haqida) lingvistik iboralar. Biroq, har qanday rasmiy yondashuvning umumiy xususiyati til (hatto metatil) vositasida lisoniy bo'lmagan ob'ektlarni ifodalash zaruratidir. Xususiyatlarning semantikasini o'rganish, shuning uchun belgi va belgi xususiyatiga ega bo'lmagan ob'ekt o'rtasidagi munosabatni emas, balki belgilar o'rtasidagi munosabatni o'rganish bo'lib chiqadi. Bu. semantika sintaktikaga aylanadi.

Tabiiy tilning semantikasini tavsiflashda tilshunoslar rasmiy tillarni izohlash sxemasiga juda o'xshash sxemani amalga oshirib, funktsional

bog'liqlik tushunchasiga ham murojaat qilishadi. Bunda K. Aydukevich kiritgan semantik kategoriyalar apparatidan foydalaniladi (qarang Semantik kategoriyalar nazariyasi). Eng oddiy toifalar ism va. Birinchisi kengaytma sifatida ob'ektga ega, ikkinchisi haqiqat yoki yolg'on ma'nosiga ega. Bu toifalarga mansub til belgisining intellektual mulki funktsiya (qat'iy, to'plamnazariy ma'noda - D. Lyuis, hatto undan oldin ham R. Karnap) bo'lib, uni kengaytmasi bilan moslashtiradi. Eng murakkablari sintaksis qoidalariga ko'ra eng soddalaridan olinadi va barcha mumkin bo'lgan grammatik shakllarni o'z ichiga olishi kerak. Ularning semantikasi intensiyalarning qurilishi bilan belgilanadi, ular ham funktsiyalar, lekin murakkabroq. Niyatning tabiati ko'pincha turli yo'llar bilan aniqlanadi. N.Xomskiy, masalan, ularda inson psixikasiga xos bo'lgan tug'ma harakat namunalarini ko'radi. R. Montagu ularni ong bilan idrok etuvchi ob'ektiv ideal mavjudotlar sifatida taqdim etadi.

Asosan mantiqda, rasmiy tillarni tavsiflashda va tilshunoslikda, o'rganish [tabiiy til](#), xuddi shunday tartiblar joriy etiladi: til iboralari va "haqiqiy" ob'ektlar va munosabatlar o'rtasida funktsional aloqani o'rnatish. Biroq, mantiq (va undan ham ko'proq) ikkala funktsiyalarni ham, sharhlash sohalarini ham aniq tavsiflashni (yana til yordamida) talab qiladi. Tilshunoslikda izohlovchi funktsiya (intensiya) haqida gap ketganda, belgilar ishlab chiqaruvchi va izohlovchi ona tilida so'zlovchi tomonidan bajariladigan ba'zi kognitiv (umuman aniq tasvirlanmagan) tushunilishi **66**

mumkin. Shuning uchun mantiq semantikani sintaktikaga yaqinlashtirsa, tilshunoslik uni pragmatikaga aylantiradi. Semantikaning bunday "yo'qolishi" Frege ta'limotining muhim elementiga ega bo'lgan nazariyalarda paydo bo'ladi: til tilga oid bo'lmagan mavjudotlarni ifodalash, ya'ni ob'ektiv voqelikni ifodalash sifatida qaraladi. Bunday nazariyalarda ular fikr va aqlga sig'maydigan narsa o'rtasida bog'lanish o'rnatishga harakat qiladilar, bu esa tabiiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Frigiycha semantika tushunchasiga (yuqorida aytib o'tilgan Sossyur maktabidan tashqari) muqobil bo'lib semantik ibtidoiy nazariyasi (A.Verjbitska) hisoblanadi. Bu R.Dekart ta'limoti bilan bevosita bog'liq bo'lib, har qanday kompleks oddiyga qaytarilishi mumkin, intuitiv tushunarli va hech qanday tushuntirishga muhtoj emas. G. Leybnits falsafasining semantik ibtidoiy nazariyasi ko'proq narsani ochib beradi, chunki bu uning universal xususiyatni yaratishga urinishining rivojlanishi sifatida taqdim etilishi mumkin. Verjbitskayaning so'zlariga ko'ra, har bir kishi taniqli qoidalarga muvofiq oddiy elementlardan qurilgan tuzilmadir. Har qanday lingvistik konstruksiyaning ma'nosi ham shu

elementlarning ma'nosi bilan bir qatorda yasalish tartibi aniqlangan darajada aniq bo'ladi. Semantik ibtidoiy deb ataladigan ikkinchisi intuitiv ravishda aniq. Ulardan maxsus usullarga (masalan, intensiyalar VA kengaytmalarni kiritish) murojaat qilish talab etilmaydi, chunki ularning ma'nosi mutlaqo shaffof va hech qanday ifodaga muhtoj emas. Bu ibtidoiylarning kichikligi va ularning raqamlanishiga erishish oson bo'lishi muhimdir.

Manba: <https://italkovka.ru/uz/kirpichnye/izuchenie-semantiki->

Yorqin .: Shreider Yu.A. Belgilar tizimlarining mantig'i. M., 1974; Semiotika (asarlar to'plami; muharrir. Yu. S. Stepanov). M., 1983; Smirnova E. D.

3-MAVZU:

BADIIY TARJIMA TAHRIRIDA LISONIY GA'LIZLIKLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH

REJA:

4. *Badiiy tarjima tahriridagi fonetik g'alizliklarni bartaraf etish*
5. *Badiiy tarjima tahriridagi grammatik g'alizliklarni bartaraf etish*
6. *Leksik-semantik g'alizliklar va badiiy tarjima tahririda ularni bartaraf etish*

7. *Badiiy tarjimada stilistik g'alizliklarni bartaraf etish*

Tayanch so'z va iboralar: *Tarjimada lisoniy g'alizliklar tushunchasi va badiiy tarjimada yuzaga keladigan lisoniy g'alizliklarni aniqlash, fonetik, grammatik, leksik, stilistik g'alizliklar, aslyat matni, tarjima matni.*

Badiiy tarjima tahriridagi fonetik g'alizliklarni bartaraf etish. O'zbek tilidan ingliz tiliga yoki ingliz tilidan o'zbek tiliga badiiy tarjimada yuzaga keladigan lisoniy g'alizliklar bu ikki tillarning genetik va morfologik tasnifga ko'ra ikki til oilasiga mansubligi sababli yuzaga chiqadi. Genetik jihatdan o'zbek tili Oltoy tillar oilasining turkey tillar guruhiga. Ingliz tili esa Hind-evropa tillar oilasining german tillar guruhiga mansub. Morfologik tasnifga ko'ra esa, ingliz tili flektiv tillar oilasiga o'zbek tili esa agglyutinativ tillar guruhiga kiradi.

Ingliz tilidagi unli tovushlarni o'zbek tilida transkripitsiya va transliteratsiya qilish aksariyat hollarda muammo yaratmaydi. Ingliz tilidagi monoftonglar o'zbek tili uchun xos bo'lgan monoftonglar yordamida transkripsiya va transliteratsiya qilinadi. Diftonglarga kelsak, ularni ham o'qilishi faqat ingliz tili fonetik xususiyatlariga bog'liq. Ingliz tilida unli harflar birikmasi ham turli holatda turlicha o'qilish xususiyatiga ega. Asosiy muammo bu yerda ingliz tilidagi undosh tovushlar va undosh tovush birikmalariga taalluqlidir. Ingliz tilining o'ziga xos xususiyatlaridan biri bir unli harfning bir necha xil (urg'uli, 68

urg'usiz, ochiq yoki yopiq bo'g'inda) o'qilishi hisoblanadi. Undosh harf va harf birikmalarining ham kamida ikki xil o'qilishi mumkin. Ingliz unli tovushlari, unli tovush birliklari, undosh tovushlar va undosh tovushlar birliklarining o'qilishi tarjima jarayonida qo'llanadigan transkripsiyada hisobga olinishi lozim. Ingliz tili undosh tovushlari va tovush birliklarini o'zbek tiliga transliteratsiya qilish muayyan qiyinchiliklar tug'diradi. Bu holatda fonetik transformatsiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq. Fonetik transformatsiyalar xisoblangan

transkripsiya va transliteratsiya atoqli otlar (ismlar), geografik nomlar, tashkilot, idora, muassasa nomlari hamda kema, mehmonxona nomlarini transkripsiya qilish yoki transliteratsiya qilish, ya'ni yuqorida tilga olingan nomlardagi tovushlarni tarjima tilida mos tovush yoki harflar bilan berishni nazarda tutadi.

Badiiy tarjima tahriridagi grammatik ga'lizliklarni bartaraf etish. Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda tarjima transformatsiyalariga ehtiyoj aksariyat hollarda o'zbek tiliga xos bo'lgan dunyoni his etish va shu bilan bog'liq tilning tanlash qobiliyati yoki xususiyati bilan bevosita aloqadordir. Tarjima jarayonida nafaqat ikki til aloqada, balki ikki madaniyat bir-biri bilan to'qnashadi. Har bir tilning o'ziga xos xususiyati ikkita til aloqada bo'lganda namoyon bo'ladi. Ayni bir fikr ikki tilda ikki xil ifodalanadi. Ingliz tilida fe'l o'zbek tiliga nisbatan ko'proq qo'llanish xususiyatiga ega. Ingliz tilida atoqli otdan ko'ra kishilik olmoshi, o'zbek tilida atoqli ot va nisbatan kamroq kishilik olmoshlari qo'llanishi mumkin. Ingliz tilida fikrlarni ixchamroq ifodalashga intilish, o'zbek tilida fikrlar ko'proq sifatlarni qo'llab, tasviriy so'zlarni ishlatishga intilish seziladi. Ingliz tilida shaxsi noma'lum gaplar o'zbek tiliga nisbatan ancha ko'proq qo'llanadi. Grammatik transformatsiyalarni qo'llashga tegishli barcha sabablar uning ikkita muhim, ya'ni ob'ektiv va sub'ektiv jihatlariga qaratilganini ko'rish mumkin. Ob'ektiv sabablarga ko'ra ikki tilning madaniy farqlari bilan bog'langan leksik, grammatik, stilistik, pragmatik va shu kabi boshqa tarjima transformatsiyalarga ehtiyoj seziladi. Sub'ektiv sabablarga vaqtning **69**

yetishmasligi, tarjimonning individual uslubi, tarjimonning asliyat yoki tarjima tilining vakili bo'lishi, tarjimonning dunyoqarashining kengligi, asliyat matnida tasvirlanayotgan mavzuni bilish yoki bilmasligi va shu kabi bir qator xususiyatlar kiradi.

Ta'kidlash lozimki, bunda ikkita asosiy grammatik almashtirish turi mavjud: grammatik transformatsiya yordamida yasalgan turg'un tillararo muqobillar hamda tarjima jarayonida kontekst asosida yaratilgan kontekstual muqobillar.

Mazkur almashtirish yoki o'zgartirishlar ikki, ya'ni asliyat va tarjima tillaridagi strukturadagi farqlar sababli yuz beradi:

1. Til birliklarining til sistemasidagi (gap bo'laklari) tutgan o'rni.

2. Til ichidagi omillar.

3. Grammatik kategoriyalar:

- son kategoriyasi

- jins kategoriyasi

- aniqlik/noaniqlik kategoriyasi

- sifat darajalari kategoriyasi

- tur va zamon kategoriyasi

- nisbat kategoriyasi

4. Ingliz va o'zbek tillarining sintaksisidagi farqlar.

J.A.Golikova grammatik transformatsiyalar quyidagi opreatsiyalardan tashkil topishini ta'kidlagan:

1) gap strukturasi o'zgartirish;

2) so'z tartibini o'zgartirish;

3) so'z turkumini yoki gap bo'laklarini o'zgartirish;

4) so'z qo'shish;

5) grammatik sabablarga ko'ra so'zlarni tushirib qoldirish.

Yuqorida keltirilgan barcha o'zgarishlar bir maqsadga, ya'ni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishda adekvatlikka yoki muqobillikka erishishni nazarda

70

tutadi.

Leksik-semantik g'alizliklar va badiiy tarjima tahririda ularni bartaraf etish. Tarjimada adekvatlikka erishishning bir nechta yo'llari mavjud. Bu yo'llar tarjimaning turli metod va usullarini o'z ichiga oladi. Tarjima birligi masalasi tarjima nazariyasining muhim va eng murakkab masalalaridan biri hisoblanadi.

O'z vaqtida L.S.Barxudarov til birliklarining barchasi tarjima birligi bo'lishi mumkin degan fikrni ilgari surgan (Barxudarov 1969; 1973), ya'ni fonema, morfema, so'z, so'z birligi va gap tarjima birligi sifatida qo'llanishi mumkin.

Transformatsiya tarjimadagi o'zgartirishlarning alohida turi sifatida qaraladi.

Odatda leksik transformatsiyalarni yetti guruhga ajratgan. Ular o'z ichiga quyidagilarni olgan:

- 1) ma'nolarni farqlash;
- 2) ma'nolarni aniqlashtirish (ma'nolarga aniqlik kiritish);
- 3) ma'nolarni umumlashtirish;
- 4) ma'nolarni rivojlantirish;
- 5) antonimik tarjima;
- 6) ma'noni bir butun qilib o'zgartirish (tselostnoe preobrazovanie);
- 7) tarjima jarayonida yo'qolgan ma'no unsurlarini kompensatsiya qilish (o'rnini qoplash – izoh bizniki).

Yuqorida ba'zi tarjimon olimlarining tarjima transformatsiyalarini tasnifi munosabati bilan konkretlashtirish, umumlashtirish, antonimik tarjima, kompensatsiya va shu kabilar haqida fikr yuritganimiz uchun bu yerda ularga to'xtalib o'tirmaymiz va e'tiborni hali tilga olmagan tarjima transformatsiyalari haqida batafsil ma'lumot berishga harakat qilamiz.

Ma'nolarni rivojlantirish tarjima jarayonida so'zning lug'aviy ma'nosini unga mantiqan bog'liq kontekstual ma'nosiga almashtirishni nazarda tutadi. Bunga ko'chma ma'noda qo'llanadigan leksik stilistik usullardan metafora va metonimiyalar misol bo'la oladi. Ma'noni bir butun qilib o'zgartirish ma'noni **71**

rivojlantirishning muayyan bir turi hisoblanadi. Bunda soʻzdan tortib to gapgacha boʻlgan til birliklarining ichki shakllarida oʻzgartirish jarayoni kechadi. Bunda oʻzgarishlar elementlarga emas, balki gap yoki matnning bir butuniga daxldor boʻladi. Har bir muayyan uslubda qoʻllanishi mumkin. Maʼnoni bir butun oʻzgartirish publitsistik material tarjimasida leksik transformatsiyalardan foydalanish juda keng tarqalgan.

Asliyat matnida maʼnoga taalluqli, biroq tarjimada aks etmaydigan yoʻqotishni qoplash kompensatsiya hisoblanadi.

Badiiy tarjimada stilistik gʻalizliklarni bartaraf etish. Badiiy matn tarjimasining oʻziga xos xususiyatlaridan biri bu –tarjimon tomondan badiiy uslub va uning oʻziga jihatlariga jiddiy eʼtibor qaratilish lozimligidadir. Badiiy matnning uslubi haqida soʻz yuritganimizda stilistika va uning til sathlarida namoyon boʻlish jarayonlariga eʼtibor qaratishimiz lozim. Odatda tarjimon badiiy matn uslubida fonetika, leksika, frazeologiya, soʻz yasalishi, morfologiya va sintaksisning stilistik imkoniyatlarini eʼtiborga olishi lozim. Shunga koʻra tarjima jarayonida asliyat va tarjima matnlarining fonostilistikasi, leksik stilistikasi, grammatika (morfologiya va sintaksis) stilistikasi, soʻz yasalishi stilistikasi hamda stilistik frazeologiyaga aks etish masalasiga urgʻu beradi.

Fonostilistika yoki tovush stilistikasi nutq tovushlari va prosodik vositalarni ekspresivligi va uslubiy salohiyati nuqtai nazaridan oʻrganadi. Fonostilistikaning asosiy yoʻnalishiga tovush variantlari, fonetik uslublar, tovush simvolizmi, fonetik uslubiy vositalar, evfoniya, ritm, qofiya va prosodik belgilarning (intonatsiya, urgʻu, pauza, ohang va boshqalar) ekspresiv va emotsional xususiyatlari kiradi.

Leksik stilistika badiiy matn va uning tarjimasini tadqiqida alohida oʻrin tutadi. Leksik stilistika lugʻat tarkibini uslubiy farqlash muammosi, uslubiy maʼnolar tushunchasi va ularning tipologiyasi bilan shugʻullanadi. Tadqiqot ishimizning obʼekti sifatida tanlangan asar asl ingliz tilida yozilganligi bois, biz **72**

ingliz tili lugʻat tarkibi stilistikasiga koʻproq yondashamiz. Leksik stilistika deganda biz tadqiqning ikki jihatiga eʼtibor qaratamiz. Birinchisi tilning leksik qatlamini tashkil qiluvchi soʻzlar va ularning turlari. Ikkinchi jihatda badiiy matnda qoʻllanadigan leksik-stilistik vositalar. Ingliz lugʻat tarkibi uslub nuqtai nazaridan uchta guruhga boʻlish mumkin: neytral, soʻzlashuv, badiiy. Soʻzlashuv va adabiy qatlamlar quyidagi kichik guruhlariga boʻlinadi. Badiiy qatlam oddiy badiiy soʻzlar, atamalar va maxsus soʻzlar, sheʼriy soʻzlar, arxaik soʻzlar, barbarizm va begona soʻzlar, badiiy neologizmlardan iborat. Soʻzlashuv qatlamiga esa shevaga xos soʻzlar, jargonizmlar, kasbga oid soʻzlar, dialekt soʻzlar, qoʻpol soʻzlar, ogʻzaki neologizmlar kiradi.

Badiiy matnning boshqa uslubdagi matnlardan yorqin ajratib turadigan yana bir jihat bu unda stilistik vositalarning qoʻllanishidir. I.R.Galperin stilistik vositalarni quyidagi tasnifini keltirib oʻtadi:

- bosh lugʻaviy va kontekstual maʼnolarning aloqadorligiga asoslangan stilistik vositalar: metafora, metonimiya, kinoya;
- bosh lugʻaviy va yasama mantiqiy maʼnolarning aloqadorligiga asoslangan stilistik vositalar: zeugma, soʻz oʻyini;
- mantiqiy va emotiv manolarning aloqadorligiga asoslangan stilistik vositalar: epitet, oksimoron, mubolagʻa;
- mantiqiy va nominal maʼnolarning aloqadorligiga asoslangan stilistik vosita: antonomasiya .

Soʻz yasash stilistikasi affiksatsiya va soʻz qoʻshish vositalari yordamida hosil boʻlgan hosilalarning uslubiy potentsiali, yasama soʻzlarning oʻziga xos xususiyatlariga asoslangan segmentatsiyalash, motivlashuv, sinonimik va antonimik munosabatlar, sintaktik variatsiya va stilistik usullar kabi derivatsiyaning oʻziga xos xususiyatlarning uslubiy qiymati bilan bogʻliq boʻlgan muammolarni oʻz ichiga oladi.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Badiiy tarjimaning lisoniy g'alizliklari deganda nimani tushunasiz?
2. Badiiy tarjimada Grammatik g'alizliklarni qanday transformatsiyalar orqali bartaraf etish mumkin?
3. Badiiy tarjimadagi lesik-stilistik g'alizliklarni bartaraf etishda qanday tarjima transformatsiyalari qo'llanadi?

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR:

1. Galperin I.R. Stylistics. –M.: Высшая школа, 1981. – P.187.
2. Musaev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – T.: Fan, 2005. – 352 b.
3. Rahimov G'. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2016. – 176 b.
4. Yo'ldoshev U. Badiiy tarjimaning lingvostilistik va lingvokulturologik xususiyatlari. Monografiya. Samarqand: – "Samarqand davlat chet tillar instituti" nashriyoti, 2022. – 170 bet.
5. Yo'ldoshev U. Tarjima nazariyasi. O'quv qo'llanma. – Samarqand: "Samarqand davlat chet tillar instituti" nashriyoti, 2021. – 126 bet.
6. Newmark P. About Translation: Multilingual Matters. Clevedon, Philadelphia, – Adelaide: Multilingual Matters Ltd, 1991. – 184 p.
7. Norton G.P. Some remarks on translation and translators. – Oxford: Oxford University Press, 1984. – 216 p.

4-MAVZU:

BADIY TARJIMA TAHRIRIDA NOLISONIY G'ALIZLIKLAR VA
ULARNI BARTARAF ETISH

REJA:

1. *Badiiy tarjimada ekstralingvistik omillar*
2. *Badiiy tarjimada lingvokulturologik g'alizliklarni tahrir qilish usullari*
3. *Badiiy tarjimaning pragmatic xususiyatlarini tahrir qilish*
4. *Badiiy tarjimaning kognitiv xususiyatlarini tahrir qilish*

Tayanch so‘z va iboralar: *tarjima, badiiy tarjima, lison, nolisoniy omillar, madaniyat, pragmatika, kognitiv tilshunoslik, asliyat matn, tarjima matn.* **Badiiy tarjimada ekstralingvistik omillar.** Til sistemasi, normasi va uzus bilan bir qatorda asliyat tili va tarjima tili o‘rasidagi informatsion yoki axbort jihatlardan farqlarini belgilovchi yana bir omil mavjuddir. Bu omil ekstralingvistik bilimlar zahirasi bog‘liq. Bu omillarga birinchi navbatda o‘z ichiga etnografik, tarixiy, geografik va shu kabi madaniy-tarixga oid ma’lumotlar kiritiladi. Ular tilda o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘ladi va dolzarb voqealar tilda o‘z aksini topadi. Tarjimonning mana shu narsadan bexabar bo‘lishi aksariyat hollarda kommunikativ-relevant ma’lumotlarni tarjima tilida yetkazib berolmasligi oqibatida fikrning ma’no mazmunini tegishli emotsional va estetik ta’siri adekvat darajada qabul qilinmaydi. Tilda mavjud bo‘lgan fonema, morfema, so‘z, so‘z birikmasi hamda gap lingvistik tahlilning asosini tashkil etishi lozim. Umumiy tilshunoslikning bazaviy

sohalaridan stilistika, aniqrog‘i lingvostilistika, lingvopragmatika, lingvokulturologiya yoki lingvomadaniyatshunoslik, lingvistik matnshunoslik, kognitiv tilshunoslik, gender tilshunosligi va shu kabi sohalar nuqtai nazaridan matnning tahlil etilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi, chunki tarjimaning mazmuni, **75**

ifodaliligi, unda milliy koloritning saqlanishi, uslubi va janrga mos kelishi va shu kabilar haqida fikr yuritishda yuqoridagi fanlarda qo‘lga kiritilgan yutuqlar tarjimaning adekvatlik va muqobillik darajasini belgilashda qimmatli ma‘lumotlar beradi. Bundan tashqari tarjima birligini aniqlashda tarjima nazariyasiga o‘z hissasini qo‘shadi.

Tarjimaga lingvistik, lingvokulturologik, kognitiv kabi ekstralingvistik xususiyatlari nuqtai nazarlardan kompleks yondashmaslik, uning lingvistik tabiatini va mohiyatini ochmaslik, uni ilmiy jihatdan asoslanmasa uni anglash, tushunish va ulardagi hodisalarni ilmiy tushunitirib berish mumkin emas.

Badiiy tarjimada lingvokulturologik g‘alizliklarni tahrir qilish usullari.

Ma‘lumki, badiiy matnda milliy-madaniy o‘ziga xoslikni o‘zida mujassam etgan leksik birliklar qo‘llanadi. Ularni tarjima tiliga olib o‘tish va milliy-madaniy ma‘noni qayta yaratish tarjimondan o‘ziga xos ekstralingvist bilimni talab etadi.

Milliy-madaniy o‘ziga xoslik leksikaning turli qatlamlarida ifodalanadi. Bunday leksika inson hayoti va uning barcha rang-barangliklarini aks ettiradi. B.Ismoilovning fikriga ko‘ra, geografik tushunchalar, madaniy-tarixiy terminlar, realiyalar nomlari, millat turmush tarzi va madaniyatining o‘ziga xosligini, qardoshlik aloqalari, inson kiyimlari va tana a‘zolari nomlari, o‘simlik va rang ma‘nosini anglatuvchi so‘zlar, ko‘p ma‘nolilik xususiyati, konnotativ va tasviriy ifoda ma‘nolariga ega so‘zlar milliy-madaniy o‘ziga xoslikni anglatuvchi so‘zlar

xisoblanadi³. Fikrimizcha, bu nomlar guruhiga rasm-rusumlar, an'ana va odatlar, diniy qarashlar nomlarini ham kiritish mumkin. Odatda, bunday nomlar jamiyat tomonidan qabul qilingan xisoblanadi.

So'zlar turli tillarda o'zlarining denotativ ma'nolariga ko'ra bir biriga mos tushadi, lekin ifoda ma'nolariga ko'ra farq qilishi mumkin. So'zlarning ifoda ma'nolaridagi farq ko'plab omillarga, jumladan, madaniy-etnografik xususiyatlar,

76

turli mamlakat xalqlarining o'ziga xosligi, ekologik sharoitlarning har xilligi, ijtimoiy jihatdan jamiyat a'zolarining turli qatlamlarga ajralishi kabilarga bog'liq bo'ladi.

Lingvistik adabiyotlarda "milliy-madaniy mohiyat", "milliy o'ziga xoslik", "milliy madaniyatning xususiyatlari", "milliy-madaniy o'ziga xoslik", "milliy kolorit", "milliy-madaniy semantika, etnosemalar va ijtimoiy-madaniy ma'no", "milliy o'ziga xos ma'no", "milliy aloqadorlik semasi", "hududiy-madaniy komponent yoki madaniy komponent" terminlari qo'llanadi. Ular orasida semantikada milliy o'ziga xoslikni to'liq ifodalay oladigan til birligi milliy-madaniy o'ziga xoslik termini hisoblanadi.

Milliy-madaniy o'ziga xoslik tushunchasi orqali semantik leksik birliklarning milliy o'ziga xos voqelik, xalqlarning ijtimoiy-tarixiy va iqtisodiy rivojlanish xususiyatlari, milliy madaniyat, an'ana va marosimlarning ma'lum bir xususiyatlari tushuniladi. Milliy-madaniy o'ziga xoslik tushunchasi quyidagilarni o'z ichiga oladi: a) milliy-madaniy ma'noga ega leksik qatlam, b) madaniy komponentli ma'noga ega so'z, v) milliy-madaniy konnotatsiyaga ega so'z.

³ Исмаилова Б. Категория образности и средства ее выражения в словообразовательной системе английского и киргизского языков: Дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1989. – С. 70.

Milliy-madaniy ma'no termini denotativ-signifikativ ma'noli so'zlarni bildiradi va mutloq milliy-madaniy mohiyatni ifodalaydi. Masalan, o'zbek tilidagi "paranji" so'zi milliy-madaniy ma'noli termin hisoblanadi. Bu terminlar guruhiga muqobili yo'q so'zlar ham kirib, bunday so'zlarning ekvivalenti boshqa tilda mavjud bo'lmaydi. Ular realiyalar, xos so'zlar deb ham ataladi. Bu kabi leksik birliklarni tarjima tiliga olib o'tishda madaniy ekvivalentlik, funksional ekvivalentlik, tasviriy ekvivalentlik, perefraz, eslatmalar kabi usullardan foydalanish va talabalarning badiiy tarjima ishlarini tahrir qilishda mana shu usullardan foydalanganlik darajasiga etibor qaratish maqsadga muvofiq.

Badiiy tarjimaning pragmatik xususiyatlarini tahrir qilish. Tarjimada mutanosiblik yaratish uchun turli tillar vositalarini qiyosiy o'rganish, badiiy matnning estetik o'ziga xosligini, uning ta'sirchan va obrazlilikini ta'minlovchi 77

uslubiy va pragmatik xususiyatlarni aniqlash taqozo etiladi. Til birliklarining uslubiy bo'yoq kasb etish xususiyati asl va tarjima til birliklarining mazmuniyuslubiy va pragmatik jihatlardan o'zaro mos kelish-kelmasliklari to'g'risida qaror kabul kilish imkonini beradi. Tarjimaning bunday tahlili mazkur sohadagi tasavvur va qarashlarni boyitadi. Asliyat va tarjima matnlari mazmunining o'zaro mos kelishi tarjimaning asosiy sharti hisoblanadi.

Tarjima tilida asliyat tili leksik birliklarining konnotativ ma'nosini ham hisobga olishning ahamiyati to'laqonli tarjimaga erishishning omilidir. Konnotatsiya masalasining talqini tarjimaning pragmatik aspekti haqidagi masalaga to'xtalib o'tishni taqozo qiladi⁴.

Sh.Safarovning qaydicha, pragmatikani keng ma'noda anglamoq darkor, u tilshunoslikning semantika va sintaksis sohalarida o'rganiladigan masalalarni ham

⁴ Snell-Hornby M. Translation Studies: An Integrated Approach. - Amsterdam/Philadelphina: John Benjamins Publishing Company, 1988/1995. -184 p.

qamrab oladi va o'ziga xos umumlashtiruvchi yo'nalish vazifasini o'taydi. Shunga nisbatan, pragmatik nazariya so'zlovchi va tinglovchining gap yoki matn propozitsiyasini bir xilda qabul qilishini e'tiborga oladi⁸. Demak, badiiy tarjimaning pragmatik xususiyatlari haqida so'z yuritilganda asliyat va tarjima tillarda qo'llanadigan leksik birliklarning semantik xususiyatlari va sintaktik hodisalariga alohida e'tibor qaratish lozim.

Tarjimada pragmatikaning roli xususida gapirar ekanmiz, uning aynan tarjimaga aloqador jihati – bu to'laqonlik tarjima yaratishga intilish ham xisoblanadi. Asliyat va tarjima tillari egalaridagi ekstralingvistik ma'lumotlar mos kelmasligi turgan gap, ya'ni asliyat va tarjima tillarida so'zlashuvchi kishilarning "fon bilimlari" (background knowledge) bir-biridan farq qiladi. Natijada asliyat tili egalariga mutloq tushunarli bo'lgan tushunchalar tarjima tili egalari uchun tushunarsizroq, yoki umuman, tushunarsiz bo'lishi mumkin.

Tarjimon tarjima asliyatga mos bo'lsa-da, ammo u tarjima tili egalari uchun

⁸

78

tushunarli bo'lmasa, tarjimadan kutilgan maqsadga erishib bo'lmasligini e'tibordan chetda qoldirmasligi kerak. Shuning uchun, pragmatik omilni inobatga olish asliymonand tarjimaga erishishning zaruriy sharti hisoblanadi. Shu o'rinda aytib o'tish kerakki, tarjima qilinadigan materiallarning hammasi ham bir xil darajada pragmatik omilni hisobga olishni taqozo etmaydi. Odatda badiiy tarjimada o'zida pragmatic xususiyatlarni mujassam ettirgan leksik birliklarni tarjima tiliga olib o'tishda implikasiya va eksplikatsiya usullaridan faol foydalaniladi. Eksplikatsiya asliyatdagi leksik birlikni tarjima matnida to'liqroq sharh yoki aniqlashtiruvchi ma'noli so'z birikmasi bilan almashtirishni o'z ichiga olsa, implikasiya asliyat

matnidagi eksplitsit ma'lumotni implitsit qilish uchun vaziyatdan foydalanib, yashirin ma'noni berish usuli xisoblanadi.

Badiiy tarjimaning kognitiv xususiyatlarini tahrir qilish. Olam manzarasini madaniyatning mental taqdimoti deb aytish yoki tushunish mumkin. Olam manzarasiga madaniyatga fenomen sifatida oid bo'lgan ko'p xususiyatlar xarakterlidir: bir butunlik, murakkablik, ko'p aspektlilik, talqin qilib bo'lishlik, yemirilish va evolyutsiya jarayonini boshidan kechirish va h.k.

Olam manzarasi insonning olamni tushunishidagi eng asosiy komponentlaridan bo'lib, bilim va insonlar hulqining jamiyatdagi birligi bilan chambarchas bog'lanishi ta'minlaydi. U insonning olamga – tabiatga, boshqa insonlarga, shu olamning vakili sifatida o'ziga munosabat turini shakllantiradi, olamda insonga o'zini tutish normasini yuklaydi, hayotga bo'lgan munosabatini belgilab beradi. Inson narsalarga o'zining olam manzarasini doirasida munosabatda bo'ladi. U esa o'z navbatida insonning olamdagi hulqiga qo'yiladigan cheklashlar yoki taqiqlar sistemasini shakllantiradi.

Shubhasiz, olam manzarasi umuman olganda olamning lisoniy manzarasiga nisbatan ham juda murakkabroq hodisadir. Boshqacha qilib aytganda, bunga tilga hamda til shakllari orqali insonning kontseptual olamiga tegishli qismida namoyon bo'ladigan hodisalar kiradi.

79

Til mikrosotsium va makrosotsium sohasida mavjud bo'ladi. Bu darajada namoyon bo'lgan til o'z vazifasini ikki ko'rinishda bajaradi: milliy madaniyat bilan o'zaro bog'liq ravishda xalqlar tillari va yerda yashovchi barcha sotsiumning universal madaniyati doirasida umuminsoniy til. Olam manzarasi muayyan lingvokulturologiya vakillarining barchasiga umumiy deb talqin etiladigan qismlardan iborat individual yaratilgan hosila sifatida namoyon bo'ladi. Bunday umumiy qismni prototipik (Kubryakovaning termini) deb atash mumkin. Mazkur

qism keyinchalik u yoki bu darajadagi kommunikantlar o'rtasidagi muvaffaqiyatli, ya'ni maqsadga erishgan o'zaro munosabat kognitiv qurilishining asosi bo'ladi. Har bir til umuminsoniy kognitiv-cemantik sohaning asosiy axborotni aks ettiradi. Ular ko'p asrlara davomida sayqallanib, uning aksariyat qismi milliy til olami manzarasida shakllangan holda namoyon bo'ladi.

Madaniyatlar vositasida ko'p asrlar davomida e'tiborga sazovor g'oyalar, timollar, qadryatlar, e'tiqodlar, an'analar, o'zini tutish norma va qonun-qoidalari tarjima qilib kelingan. Bularga turli tillardagi aforizmlar, maqol va matallar, e'tiborga molik afsonalar, rivoyatlar, traktatlar va shu kabilarning tarjimalarini kiritish mumkin. Shular asosida kishilar to'plangan va mavjud bilimlariga yangisini qo'shib o'zlarining hayoti va faoliyatini tashkillashtiradi. Shu yo'l bilan madaniyat kishilar o'rtasidagi samarali muloqotni ta'minlovchi kanaliga aylanadi. Universallik xususiyati esa har qanday xususiy madaniyat mazmuni tarkibida mavjud bo'ladi. Milliy madaniyatlarning universal qismi samarali kommunikuiya yoki muloqot asosi hisoblanadi, uning bo'lishi eng muhim shartlardan biridir.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Badiiy tarjimaning ekstralingvist xususiyatlari deganda nimani tushunasiz?
2. Milliy-madaniy ma'no deganda nimani tushunasiz?
3. Milliy-madaniy leksik birliklar qaysi tarjima usullari yordamida tarjima tiliga olib o'tiladi?

80

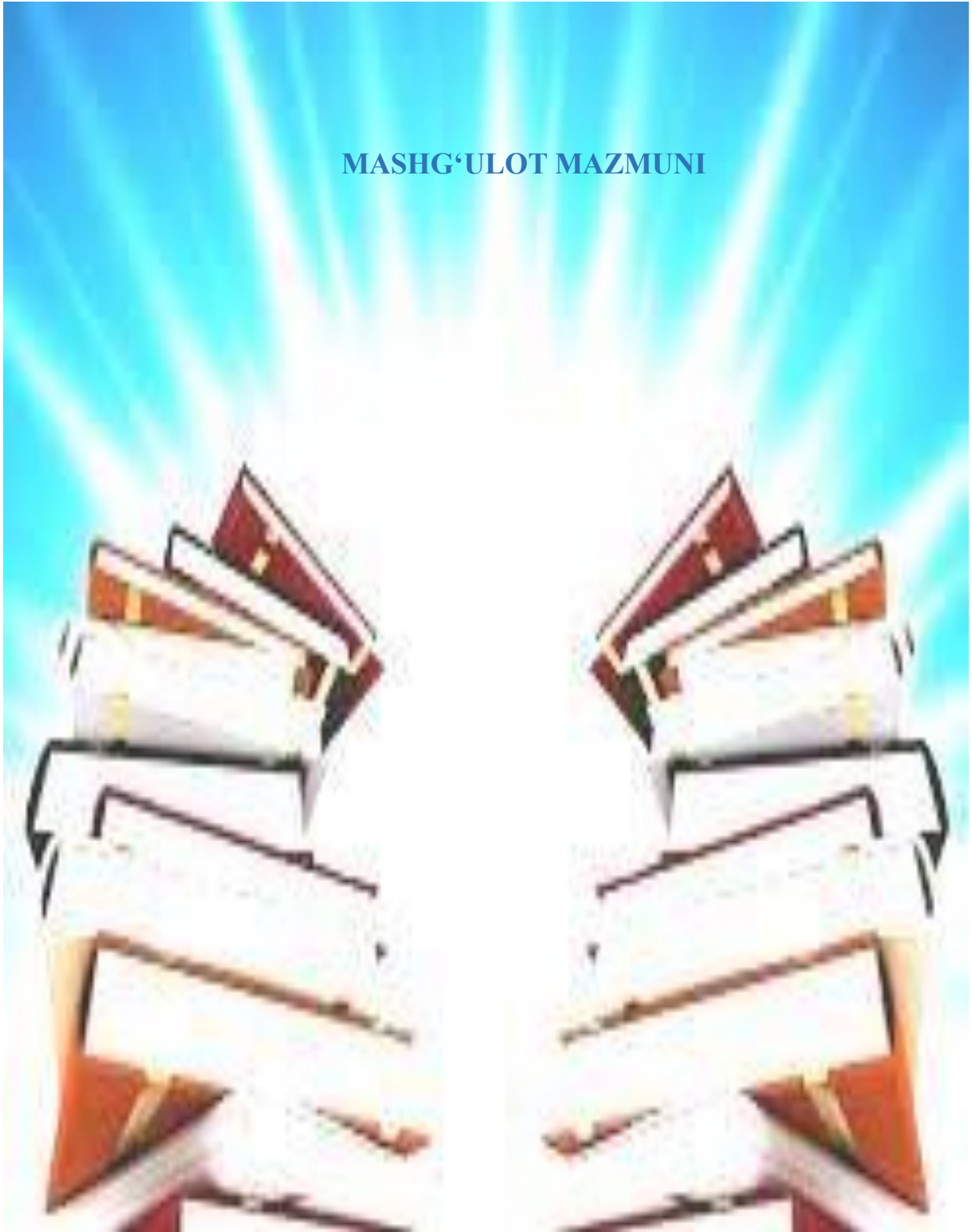
4. Badiiy tarjimaning pragmatic omillari nimalarni o'z ichiga oladi?

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR:

8. Galperin I.R. Stylistics. –M.: Высшая школа, 1981. – P.187.
9. Musaev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – T.: Fan, 2005. – 352 b.

10. Rahimov G'. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2016. – 176 b.
11. Yo'ldoshev U. Badiiy tarjimaning lingvostilistik va lingvokulturologik xususiyatlari. Monografiya. Samarqand: – "Samarqand davlat chet tillar instituti" nashriyoti, 2022. – 170 bet.
12. Yo'ldoshev U. Tarjima nazariyasi. O'quv qo'llanma. – Samarqand: "Samarqand davlat chet tillar instituti" nashriyoti, 2021. – 126 bet.
13. Newmark P. About Translation: Multilingual Matters. Clevedon, Philadelphia, – Adelaide: Multilingual Matters Ltd, 1991. – 184 p.
14. Norton G.P. Some remarks on translation and translators. – Oxford: Oxford University Press, 1984. – 216 p.

MASHG'ULOT MAZMUNI



IV. AMALIY

82

1- AMALIY MASHG‘ULOT:
O‘ZBEK TILIDAN INGLIZ TILIGA BADIY TARJIMADA
FONETIK VA MORFOLOGIK BIRLIKLAR MUQOBILLARINI
ANIQLASH

REJA:

Tayanch tushunchalar: *Tarjima, aslyat matni, tarjima matni, fonetik birlik, morfologik birlik, transliteratsiya, transkripsiya, equivalentlik, funksional ekvivalentlik.*

Topshiriqlar:

1-vazifa. Badiiy tarjimaning asosiy xususiyatlarini bayon qiling.

2-vazifa. Badiiy tarjimaning fonetik va morfologik tahriri.

Badiiy tarjimada yuzagi keladigan asosiy fonetik g'alizliklar nimalar? Badiiy matn tarjimasidagi asosiy morfologik g'alizliklar qaysilar?

3-vazifa. Badiiy tarjima tahririda fonetik va morfologik transformatsiyalar mohiyatini tushuntiring

4-vazifa. Quyidagi asliyat matn va uning ingliz tiliga uch xil tarjima variantlarini tahlil qiling va ulardagi fonetik birliklar va ularni tarjimasida qo'llangan fonetik transformatsiyalarni aniqlang. Asliyat matni:

Otabek o'zi bilan ko'rishgan mundaki ikki yot kishini tanimaganliqdan birikki qayta ularni ko'z ostidan kechirdi. Buni payqag'an Ziyo shohichi Otabekka tanitdi:

83

— Amakilaringizni siz tanimag'andirsiz albatta, — dedi. — Bu kishi otangizning yaqin do'stlaridan Mirzakarim qutidor. Bu zot Andijon savdog'arlaridan Akram hoji. Mirzakarim ismlik qirq besh-elli yoshlar chamasida qora qosh, qora ko'z, ko'rkam yuz, yaxshig'ina kiyingan bir kishi bo'lib, Akram hoji elli besh yoshlar orasidag'i bir keksa edi.

Otabek qaytadan Mirzakarim qutidorni ko'zdan kechirdi.

— Ota qadrdonlari bilan tanishdirg‘aningiz uchun rahmat, amak, — dedi va Akram hoji bilan Mirzakarim akaga tavozu‘landi. — Otam sizlardek yaqin do‘stlariga salom aytishni menga amonat topshirg‘an edilar.

— Rahmat, sog‘ bo‘lsinlar.

Majlis Ziyo shohichining uyida Otabekning meh-mondorchilig‘i uchun yig‘ilg‘an, yuqorida ismlari o‘tkan zotlardan boshqa Homid, Rahmat ham Hasanali bor edilar. Tanishdirishdan so‘ng Otabek bilan qutidorning ko‘zlari birbirlariga tez-tez uchrasha boshladilar. Qutidor nimanidir Otabekdan so‘ramoqqa og‘zini jo‘plab tursa ham Akram hoji bilan Ziyo shohichining allanarsa to‘g‘risidag‘i gaplari keti uzilmay davom etar edi.

I. To‘xtasinov varianti:

Otabek once or twice looked at the two strangers because it was not in his custom to shake hands with strange people.

Ziyo Shohichi, keeping in mind the custom, introduced them to Otabek:

– “Don’t you know these men? They are the closest friends of your father, Mirzakarim *Qutidor*. And this nobleman is a merchant of Andijan – Akram Khoji.”

A man named Mirzakarim was a black-browed, blackeyed, handsome and welldressed man about forty-five to fifty. Akramkhoji was a man of about fifty five years old. Otabek glanced again at Mirzakarim *Qutidor*.

84

– “I am very pleased to meet close friends of my father, thank you”, – Otabek said. He showed favor to Akram Khoji and Mirzakarim *Qutidor*, and politely continued, – “My father entrusted me to convey his warm regards to his close friends like you.”

–“Thank you. May God grant him good health!” The party was organized in honor of Otabek. There were other guests, besides those mentioned above – Homid, Rakhmat and Hasanali at the party. After getting acquainted with the guests, Otabek and Qutidor’s eyes met now and then. Though Qutidor was eager to ask Otabek something, Akram Khoji and Ziyu Shohichi never stopped talking.

K.Ermakova varianti:

Atabek greeted the strangers in Ziya-shakhichi’s home, eyeing them carefully as he did so. Noticing this, his host set about introducing those present: “Are you not acquainted with these gentlemen? This is a close friend of your father, Mirzakarim-Kutidor, and this is the merchant Akram-hadji from Andizhan.”

With his black beard and black eyes, Mirzakarim cut a dashing figure. Lavishly dressed, he looked to be around forty-five to fifty years old. Akram-hadji, on the other hand, seemed about ten years older. Atabek examined Mirzakarim-Kutidor carefully once again.

“I am delighted to meet dear friends of my father, thank you, aka.” And, turning to Akram-hadji and Mirzakarim, he went on respectfully: “My father bade me pass his warm regards to his close friends, such as yourselves.”

“Thank you, and may Allah bless you!”

As well as these gentlemen, the company who had gathered for the feast in honour of Atabek included Hamid, Rakhmat and Khasanali. The formal introductions over, Atabek and Kutidor often caught each other’s eye. But no **85**

sooner did Kutidor open his mouth to ask Atabek something than Akram-hadji and Ziya-shakhichi would strike up some long-winded dialogue.

Mark Riz varianti:

Otabek's eyes passed again and again over the two strangers greeting him — clearly showing wariness about their intentions ... Ziyο Shohichi noticed his apprehension and introduced them to Otabek: "Naturally, you are unacquainted with these gentlemen," he said. "Let me introduce one of your father's closest friends, Mirza Karim Qutidor, as well as Akram Hajji, a merchant from Andijon. Mirza Karim Qutidor appeared to be about forty-five years old, with strong brows and dark eyes; he was well dressed and had a handsome face. Akram Hajji was roughly fifty-five years of age.

Otabek again regarded Mirza Karim. "Thank you for introducing me to my father's closest friend, taksir he said, showing his deference toward Mirza Karim and Akram Hajji.

"My father also entrusted me with paying his compliments to his dearest friend..."

"Thank you, we wish you health and very much appreciate your greetings," they replied.

Ziyο Shohichis household was hosting the party. Those attending were Hamid, Rahmat, and Hasan Ali, as well as the individuals just introduced — and all were assembled in Otabek's honor. After their introduction, Otabek's and Qutidor's eyes met. Qutidor attempted to ask Otabek something, but Akram Hajji and Ziyο Shohichi continued to ramble, cutting him off.

5-vazifa. Quyidagi matnni o‘zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qiling. Matnda ot so‘z turkumi vazifasida qo‘llangan so‘zlar tarjimasiga, ularning transpozitsiya hodisasiga uchrashiga e‘tibor qarating.

Asliyati matni:

Do‘konlar yopiq bo‘lsalar ham choyxonalar ochiq, kishilar o‘rtaga gulxan solib, choyxonachining bachchasini gohi o‘zlariga xon ko‘tarib va gohi «xon qizi» deb ham qo‘yadirlar. Xon saylag‘uchilar orasida yosh yigitlar bor bo‘lg‘anidek, katta sallalik mullanamolar, yetmish yoshliq keksalar ham ko‘rinadirlar... Qish kechalari juda uzun, shuning uchun choyxonalar obod; xalq lazzatlanib bachchaning tabarruklangan choyini ichadir, husniga tamosho qilib xudoning qudratiga hayron qoladilar...

I.To‘xtasinov varianti:

The shops were already closed, but tea houses were crowded at this time. In the center of fires, visitors were entertaining with their game *Bachcha* in the tea house sometimes raising somebody as their khan, then sometimes they dubbed him Khan’s lady.

Among the “voters” for Khan, there were young people and there were *mullahs* with large turbans on their heads, and the seventy-year aged adult people visiting the tea house. Winter nights were very long, and, therefore, tea houses were always crowded; people relished having tea in the tea houses.

K.Ermakova varianti:

Although the shops were already closed, the chaikhanas were crowded. Fires burned in the teahouses, the customers were enjoying themselves, elevating the chaikhana bacha to the status of khans or suggesting they impersonate the khan’s daughter. Revelling in the game choose a khan,’ the electoral body’ included youngsters, mullahs with sizeable turbans on their heads, old men in their seventies...

Winter evenings drag on, the chaikhans are always full; relishing the tea prepared by the bacha, the men admire their beauty and give praise to Allah. **M.Riz variant:**

Though stores were closed for the day, teahouses hummed at capacity. Men stoked the flames in the central hearths, kindling fires, while others coerced **87**

bachas into lascivious roles, posing for the patrons as their very own khans or khans daughter. Among those who favored khans were young mullahnamos, who were scattered among the customers in grandiose turbans, as well as men in their seventies.

Long winter nights make for crowded teahouses.

There were customers seeking pleasure by drinking tea tenderly prepared by bachas, all the while reveling in their beauty and praising Allah I name and omnipotence for creating these delicate chimeras that for just a moment cast aside the ruse to reveal not the face of a woman but that of a young boy.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Badiiy tarjimada qo‘llangan fonetik transformatsiyalarning qo‘llanish xususiyatlarini tushuntirib bering.
2. Qaysi morfologik birlik ko‘proq transpozitsiya xodisasiga duch keladi?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Galperin I.R. Stylistics. –M.: Высшая школа, 1981. – P.187.
2. Musaev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – T.: Fan, 2005. – 352 b.
3. Rahimov G‘. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2016. – 176 b.

4. Yoʻldoshev U. Badiiy tarjimaning lingvostilistik va lingvokulturologik xususiyatlari. Monografiya. Samarqand: – “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2022. – 170 bet.
5. Yoʻldoshev U. Tarjima nazariyasi. Oʻquv qoʻllanma. – Samarqand: “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2021. – 126 bet.
6. Newmark P. About Translation: Multilingual Matters. Clevedon, Philadelphia, – Adelaide: Multilingual Matters Ltd, 1991. – 184 p.

88

7. Norton G.P. Some remarks on translation and translators. – Oxford: Oxford University Press, 1984. – 216 p.

2-AMALIY MASHGʻULOT:

OʻZBEK TILIDAN INGLIZ TILIGA BADIY TARJIMADA SINTAKTIK MUQOBILLIKNI TAHRIRLASH

Topshiriqlar:

Tayanch tushunchalar: tarjima, badiiy tarjima, asliyat matn, tarjima matn, sintaktik birlik, sintaktik usullar, inversiya, transpozitsiya, soʻz qoʻshish.

1-vazifa. Sintaktik muqobillikning asosiy mazmun-mohiyatini bayon . eting.

2-vazifa. Badiiy tarjimada qoʻllanadigan sintaktik usullarni tushuntiring.

Transpozitsiya, sintaktik inversiya, soʻz qoʻshish usullari qoʻllangan gaplarni component tahlil qiling?

4-vazifa. Asliyat matn va uning uchta tarjima variantini qiyosiy Badiiy matn tarjimasidagi sintaktik nomuqobillikning paydo bo'lish solishtiring. Asliyat matnida qo'llangan sintaktik birliklarni tarjima matnidagi omillari. muqobillik ifodasini tahrir qiling.

3-vazifa. Badiiy tarjima tahririda sintaktik transformatsiyalar Asliyat matni:

mohiyatini tushuntiring.

Tanchaning ikki biqinida ikki xotin: bulardan bittasi ichidan atlas ko'ynak, ustidan odmi xon atlas guppy kiygan, boshig'a oq dakanani xom tashlag'an, o'ttuz besh yoshlar chamaliq go'zal, xush bichim bir xotin. Yuzidan muloyimlik, eriga itoat, to'g'riliq ma'nolari tomib turg'an bu xotin qutidorning rafiqasi — Oftob oyim.

I.To'xtasinov varianti:

*On both sides of the hearth are two women: one of them – stately, beautiful, open, friendly and gentle, with an expressive of absolute obedience to **89***

her husband face - a woman of about thirty-five, dressed in a satin dress, a short quilted padded jacket, her head draped with a white kerchief, a qutidor's wife – Oftoboyim.

K.Ermakova varianti:

Two women are seated either side of the sandal. One of them is a woman of thirty-five clad in an atlas silk dress, a short, quilted, sleeveless felt jacket, with a white scarf thrown over her head. A shapely woman, her small face, open and friendly, radiates devotion to her husband. This is Oftobayim, Kutidor's wife.

M.Riz variant:

On either side of the sandal, a woman reposes. One is wearing a long dress of khan atlas inside a sleeveless silk robe. Over these items hangs a loose white silk scarf. She is about thirty-five, beautiful, and slim. She has a face that personifies kindness as well as modest deference to her husband, without any sign of artifice. She is Qutidors wife—Oftob Oyim.

5-vazifa. Quyidagi matnni o'qing. Asliyat matnida qo'llangan sintaktik birliklarni inversiya, so'z qo'shish, so'z tushirib qoldirish, transpozitsiyalar, boshqa so'zlar bilan ifodalash, kengaytirish, so'z tarkibini o'zgartirish, antonimik tarjima kabi sintaktik usullarni qo'llanishiga etibor bering.

Asliyat matni:

Qutidorning tashqarisig'a er mehmonlar, ichkarisiga xotin mehmonlar to'lg'anlar, ular quyuc, suyuq oshlar, holva, nisholdalar bilan izzatlanadirlar.

Tashqarida bir qo'sha sozandalar dutor, tanbur, g'ijjak, rubob, nay va amsoli sozlar bilan dunyoga jon suvi sepib shaharning mashhur hofizlari ashula aytadirlar. To'y juda ham ruhlik...

Ichkarida xotinlar majlisi: onalarcha aytkanda, ular qum-tuproqdek ko'b, biroq majlisning borishida tartib yo'q, havli yuzi va uylar xotinlar bilan to'lg'an, qaysi havli yuzida bir tovoq oshni yeb o'lturadir, kim yig'lag'an bolasini ovitish **90**

bilan ovora, birav yor-yor o'qub, tag'in bittasining quvonchi ichiga sig'may xaxolab dunyoni buzadi, xullas bag'-bug' yetti qat ko'kdan oshadir... **I.To'xtasinov varianti:**

The guests in Qutidor's house were well respected people, treated with first and second courses of many kinds of foods and sweets like *khalva* and *nisholda*. The outside area of the house was full of male guests, and inside of the house was occupied by women and girls. Several musicians outside of the house made the wedding exciting with their musical instruments; *dutor*, tambour, *gijjak*, rubab, tube, bugle and the famous singers sang songs. The wedding was very exhilarating...

Inside the house the women and girls' party, according to mothers' view, with so many guests "like sands" filled the area but the party from the beginning was in confusion.

The yard of the house full of women, some of them sat in the yard eating *pilaf* from big dishes, one trying to stop her crying baby, someone reciting a wedding song and others were overwhelmed with the thrilling wedding party, all these made terrible noise.

K.Ermakova varianti:

The male half of the courtyard is full of men, the women's quarters are packed with women, they are being feted with a vast array of dishes and delicacies, wondrous halva and nishalda. The courtyard rings with music, the continuous melodies of so many folk instruments, bright as the dawn chorus. The town's best singers caress the guests' ears, watering this world with the living spring of their songs. The banquet is at its height...

It is no less noisy or festive in the *ichkari*, where the women are feasting. Just as the saying goes: "Today there are as many as there are grains of sand in the desert". Here, however, chaos reigns. Both the courtyard and the rooms are full to bursting. Some of the women, having ensconced themselves in the **91**

courtyard itself, are eating *pilaf*, halva and all manner of other delicacies. Others are cradling wailing babies, still others are singing the wedding song, raucously calling "yar-yar!" while some, unable to restrain themselves, are laughing at the tops of their voices; in short, the clamour rises almost to the heavens. **M.Riz varianti:**

The male guests were celebrating in the male half of the outer courtyard of Quidors house while the female guests filled the *Ich Kari*. Honored with a lavish meal of *suyuq osh* and rich halva and fresh *nishaldah*, all were shown every courtesy.

The constant interplay of instruments resonated from the outer yard; the *dutarsy tamburs*, *rababs*, and *nayss* were accompanied by the most renowned

singers of the city; they watered the world around them with the ever-flowing spring of their songs, caressing the ears of the guests.

The wedding brimmed with joyous spirits, reaching a crescendo ... In the Ich Kari, where the women were making merry, a clamor of revelry and a racket commingled: we were to use a mother's witticism we'd say "There are more guests than sand in the desert; therefore, disorder reigns," Wives crowded all the rooms and the entire Ich Kari. Some were eating cups of plov, halva, and other delicacies right in the yard. Someone else was busy calming crying children, attempting to put them to sleep. Other women were singing a wedding song and yelling "Yor-yor!" at the top of their lungs, while yet others laughed raucously, ruining the tranquility of the world. The tumult reached to the seventh heaven.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Badiiy tarjimada qo'llanadigan sintaktik transformatsiyalarga qaysi tarjima usullari kiradi?
2. Sintaktik strukturani aslyat va tarjima matnidagi qayta ifodalash xususiyatini tahrir qiling.

92

3. Qaysi sintaktik usullar badiiy matn tarjimasida faol qo'llanadi?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Galperin I.R. Stylistics. –M.: Высшая школа, 1981. – P.187.
2. Musaev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – T.: Fan, 2005. – 352 b.
3. Rahimov G'. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2016. – 176 b.
4. Yo'ldoshev U. Badiiy tarjimaning lingvostilistik va lingvokulturologik xususiyatlari. Monografiya. Samarqand: – "Samarqand davlat chet tillar instituti" nashriyoti, 2022. – 170 bet.

5. Yoʻldoshev U. Tarjima nazariyasi. Oʻquv qoʻllanma. – Samarqand: “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2021. – 126 bet.
6. Newmark P. About Translation: Multilingual Matters. Clevedon, Philadelphia, – Adelaide: Multilingual Matters Ltd, 1991. – 184 p.
7. Norton G.P. Some remarks on translation and translators. – Oxford: Oxford University Press, 1984. – 216 p.

93

3-AMALIY MASHGʻULOT.

OʻZBEK TILIDAN INGLIZ TILIGA BADIY TARJIMANING LEKSIK-SEMANTIK MOSLASHUVINI TAHRIRLASH

Tayanch tushunchalar: *Tarjima, badiiy tarjima, asliyat matni, tarjima matni, leksik-semantik moslashuv, leksik usullar, soʻz oʻzlashtirish, implikasiya, eksplikatsiya.*

Topshiriqlar:

1-vazifa. Badiiy tarjimada leksik -semantik moslashuvning asosiy mazmun-mohiyatini bayon eting.

2-vazifa. Badiiy tarjimada asosan qanday leksik -semantik usullar qo'llanadi?

3-vazifa. Quyidagi leksik usullar va ularning asosiy mazmun-mohiyatini bayon qiling: funktsional ekvivalentlik, madaniy ekvivalentlik, kalkalash, so'z o'zlashtirish, tafsillash.

4-vazifa. Quyidagi asliyat matn va uning uchta tildagi tarjima variantlarini o'qing va unda qo'llangan arxaizmlarni ma'nosini aniqlang. Matnni o'zbek tilidan ingliz tiliga *funktsional ekvivalentlik, madaniy ekvivalentlik, kalkalash, so'z o'zlashtirish, tafsillash* transformatsiyalaridan foydalanib tarjima qiling.

Asliyat matni:

Uy jihozga g'oyatda boy, go'yo muzaxona tusini berar edi. Taxmonda turlik rangda atlas va shohilardan qoplang'an ko'rpalar, taxmon toqchalarig'a uyilgan par yostiqlar, qator-qator xitoyi jononlar: kosalar, ko'zalar, chinni choydishlar, laganlar, kumush qinlik xanjar va qilichlar, qalqon va siparlar, dorga soling'an 94

turlik-turlik er va xotin kiyimlari: po'stin, chakmon va boshqalar, qip-qizil gilam va shohi ko'rpachalar kishi ko'zini qamashdirar darajada edilar. **I.To'xtasinov varianti:**

The room they entered was decorated extremely rich and was more like a museum. In niches there were piled silk and satin blankets of various colors, on the shelves there were folded up down pillows, exquisite Chinese dishes stood in rows: patterned cups of fine china, pitchers, teapots, dishes, walls were hung with shield and helmets, daggers and swords in scabbard, decorated with silver. Here on poles hung various men's and women's clothing: light gown, *chakmon* and others. Absolutely red carpets and handmade silk blankets blind everybody's eyes. He glanced at Oftoboyim who was looking forward to hear something from her husband.

K.Ermakova variant:

The room they entered was furnished so lavishly it resembled a museum. Mountains of silk and atlas blankets of all possible hues towered in the niches, dainty Chinese crockery graced the shelves: rows of ornamented fine china cups, jugs, teapots, and dishes nestling amidst a mound of fluffy pillows. The walls were festooned with shields and helmets, daggers and sabres stowed in scabbards wrought in silver. Various garments hung on poles: fur coats for men and women, chekmen overcoats and many more besides. Like woven works of art, the bright red rugs seemed to dance and dazzle the eyes.

Oftobayim waited impatiently to hear what her husband had to say. **M.Riz**

varianti:

The room, lavishly decorated, was fit for a museum. There was an array of richly colored silks and atlas-covered blankets stored in recessed shelves along with piles of feather pillows; there were rows of fine Chinese tableware, ornate cups of delicate porcelain, as well as teapots, plates, and pitchers; and the walls were covered with swords, shields, helmets, daggers, and sabers in silver filigreed **95**

sheaths. An assortment of men and womens clothing, draped or folded, lined the walls; there were *chokmon* coats and travel robes as well as vibrant red carpets and silk blankets. Ones eyes were dazzled by the display of wealth.

Qutidor smiled at Oftob Oyim, who waited eagerly for his words.

5-vazifa. Quyidagi matnni o‘qing va uning tarjima matndagi leksik birliklarning o‘zaro muvofiqligini aniqlang.

Asliyati matni:

Nihoyat, soat besh yarimlarda kuyav keldi. Yigirma-o‘ttiz chog‘liq yosh yigitlar — Rahmatning o‘rtoqlari, ular orasida Otabek — kuyav ko‘rindi: boshida simobi shohi salla, ustidan qora movut sirilgan sovsar po‘stin, ichida o‘zining Shamayda tiktirgani osmoni rang movut kamzul, movut shim: oyog‘ida qalapoy afzali, belida Kumushbibining usta qo‘li bilan tikilgan shohi qiyig‘... **I.To‘xtasinov variant:**

At last, at about half past five, Atabek the bridegroom appeared, accompanied by about twenty or thirty young men, friends of Rakhmat. He was dressed magnificently: a shimmering silk turban on his head, a marten fur coat lined with black woollen cloth on his shoulders, with a blue woollen camisole underneath, tailored in Shamay to his own design. He also wore woollen trousers. His feet were shod in city boots, and around his waist was a gift, a silk cummerbund skilfully embroidered by Kumush...

K.Ermakova variant:

At last, at about half past five, Atabek the bridegroom appeared, accompanied by about twenty or thirty young men, friends of Rakhmat. He was dressed magnificently: a shimmering silk turban on his head, a marten fur coat lined with black woollen cloth on his shoulders, with a blue woollen camisole underneath, tailored in Shamay to his own design. He also wore woollen trousers. His feet were shod in city boots, and around his waist was a gift, a silk cummerbund skilfully embroidered by Kumush...

M.Riz varianti:

At last, the groom came at five thirty with about twenty or thirty young men – Rahmat’s friends, among them the groom – Otabek with a silver silk turban on his head, black fur coat, his own light blue vest which he had sewn in Shamai, broadcloth pants, leather shoes; he had on his abdomen a wide silk belt (kerchief) which had been embroidered and sewn by Kumush herself... **NAZORAT**

SAVOLLARI:

1. Badiiy tarjimada uchraydigan leksik-semantik g'alizliklarning paydo bo'lish omillarini aniqlang.
2. Leksik-semantik transformatsiya va ularning kategoriyalarini tavsiflang.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Galperin I.R. Stylistics. –M.: Высшая школа, 1981. – P.187.
2. Musaev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – T.: Fan, 2005. – 352 b.
3. Rahimov G'. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2016. – 176 b.
4. Yo'ldoshev U. Badiiy tarjimaning lingvostilistik va lingvokulturologik xususiyatlari. Monografiya. Samarqand: – “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2022. – 170 bet.
5. Yo'ldoshev U. Tarjima nazariyasi. O'quv qo'llanma. – Samarqand: “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2021. – 126 bet.
6. Newmark P. About Translation: Multilingual Matters. Clevedon, Philadelphia, – Adelaide: Multilingual Matters Ltd, 1991. – 184 p.
7. Norton G.P. Some remarks on translation and translators. – Oxford: Oxford University Press, 1984. – 216 p.

4-AMALIY MASHG‘ULOT.

BADIIY TASVIRIY VOSITALARNI TARJIMADA QAYTA IFODALANISHINI TAHRIR QILISH

Tayanch tushunchalar: *Tarjima, uslubiyat, stilistik usullar, asliyat matni, tarjima matni, metafora, metonimiya, kinoya, personifikatsiya.*

Topshiriqlar:

1-vazifa. *Badiiy matnda qo‘llangan stilistik vositalarni tahlil qiling.*

2-vazifa. *Badiiy tarjimada qo‘llanadigan stilistik vositalarni tarjima strategiyalarini aniqlang.*

3-vazifa. *Metafora, kinoya, allyuziya kabi stilistik vositalarni tarjima qilish strategiyalarini tahlil qiling.*

4-vazifa. **Quyidagi matnni o‘zbek tilidan ingliz tiliga tarjimasini tahlil qiling. Matndagi metafora ishtirok etgan gaplarni quyidagi metaforani tarjima qilish strategiyalardan foydalanib tarjima qilinganligiga e’tibor qarating:**

a) metaforani xuddi shunday metaforaga aylantirish; b) tarjima jarayonida asliyat tilidagi ifodani tarjima tili madaniyatiga mos standart ifoda bilan almashtirish; v) matn mazmunidan foydalangan holda xuddi shunday metafora yaratish;

g) metafora ma’nosini tarjima tilida aks ettirish. Asliyat

matni:

98

– Bu qanaqa maktub, taniysizmi?

Otabek ko‘rguchi ko‘zlariga ishonmag‘andek:

– Taniyman, –dedi, –ta‘rifini sizga so‘zlag‘anim, otam maktubi! Taajjub, buni sizga kim keltirdi, taqdir?

Qushbegi yengilgina iljayib Kumushbibiga ishorat qildi:

– Najot farishtasi, – dedi. Qutidor bilan bek yalt etib Kumushka qaradilar.

Endi Kumush ortiq chidab turolmadi:

– Otajon, men qizingiz!

Otabekning qulog‘ig‘a eshitilgan bu tovush uning yuragini ingichka yeriga borib tekkan edi. Esini yo‘qotib turg‘an qayin otasig‘a qaramay:

– Sizmi, Kumushmi? – deb so‘radi.

– Men, men!

I.To‘xtasinov variant:

– “Can you recognize this letter? Do you know it?” – Otabek stared at this letter with uncertainty and said:

– “I know this letter, it is the very letter which I’ve mentioned above and received it from my father. It is very astonishing, where did you get it?” Qushbegi made a gesture to Kumush:

– “The Angel”, – he said. Qutidor and Otabek immediately looked at Kumush.

Now Kumush couldn’t keep her patience anymore and cried:

– “Father, it is me, your daughter!” The voice he had heard touched his heart deeply. And not paying attention to his unconscious father-in law, Otabek asked:

– “Is it you, Kumush?!”

– “Yes, yes, it is me!”

K.Ermakova variant:

“Take a look. Do you recognise this letter?” Atabek could not believe his eyes.

“I do!” he exclaimed. “It is the very letter of which I spoke, the letter from my father.

Amazing! Who brought it to you, taksyr?”

99

A suspicion of a smile flickered over Kushbegi’s lips as he pointed to Kumush.

“Here is your guardian angel!”

Kutidor and Atabek swiftly looked in her direction.

And Kumush could hold back no longer.

“Father, my dear father! It is I, your daughter!”

When the sweet melody of these words reached Atabek’s ears, they tugged at his very heartstrings. Paying no heed to his father-in-law, who was now utterly at a loss, Atabek called out:

“Is it truly you, Kumush?”

“Yes, it is I, it is I !”

M.Riz varianti:

- Do you recognize this letter? Do you know its contents?"

Otabek looked at it in disbelief. "I recognize it," he said. "This is the very letter from my father that I just told you about! Incredible! Who brought you this letter, Your Honor?"

With a wry smile, Qushbegi pointed toward Kumush.

"A guardian angel," he said. Both Qutidor and Otabek looked quickly at Kumush, who now could not restrain herself.

"Father, it is me, your daughter."

Her familiar voice, reaching Otabek's ears, touched a tender spot in his heart.

Not looking at his father-in-law, losing his composure, he asked, "Is it you,

Kumush?"

It is. It is."

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Badiiy tarjimada qanday tarjima strategiyalari faol qo‘llanadi?
2. Metaforani tarjima qilish strageiyalari qanday?
3. Metonimiyani tarjima qilish usullar nimalardan iborat?
4. Stilistik vositalarda milliy-madaniy ma’noni tarjimaga qanday olib o‘tiladi?

100

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Galperin I.R. Stylistics. –M.: Высшая школа, 1981. – P.187.
2. Musaev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – T.: Fan, 2005. – 352 b.
3. Rahimov G‘. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2016. – 176 b.
4. Yo‘ldoshev U. Badiiy tarjimaning lingvostilistik va lingvokulturologik xususiyatlari. Monografiya. Samarqand: – “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2022. – 170 bet.
5. Yo‘ldoshev U. Tarjima nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. – Samarqand: “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2021. – 126 bet.
6. Newmark P. About Translation: Multilingual Matters. Clevedon, Philadelphia, – Adelaide: Multilingual Matters Ltd, 1991. – 184 p.
7. Norton G.P. Some remarks on translation and translators. – Oxford: Oxford University Press, 1984. – 216 p.

5-AMALIY MASHG‘ULOT.
BADIIY TARJIMADA EKSTRALINGVISTIK XUSUSIYATLAR
IFODASINI TAHRIR QILISH

Tayanch tushunchalar: *Tarjima, lison, nolisoniy omillar, stilistik usullar, aslyat matni, tarjima matni, lingvokulturologiya, pragmatika, kognitiv tilshunoslik, olam milliy manzarasi.*

Topshiriqlar:

1-vazifa. *Badiiy matndagi ekstralingvistik xususiyatlar nimadan iborat ekanligini tavsiflang.*

2-vazifa. *Badiiy tarjimada lingvokulturologik xususiyatlarni qayta ifodalashda qanday tarjima usullari qo‘llanishini tahlil qiling.*

3-vazifa. *Metafora, kinoya, allyuziya kabi stilistik vositalarni milliy madaniy xususiyatlarini tahlil qiling.*

4-vazifa. Quyidagi badiiy matn va uning ingliz tiliga qilingan uch xil tarjima variantlarida milliy-madaniy birlik va ular anglatgan ma'noni asb etish jihatlarini tahrir qiling.

Asliyat matni:

Shu chorxari ayvonning o'rtasida, ustiga atlas ko'rpalar yopilgan tanchaning to'rida devorga suyanib, avrasiga qora movut sirilgan sovsar po'stin kiyib bir kishi o'lturadir. Bu kishi bilan ikkinchi martaba tanishib o'lturmamiz, chunki, bu odam o'qug'uchi bilan tanishqan — Mirzakarim qutidor. Tanchaning ikki biqinida ikki xotin: bulardan bittasi ichidan atlas ko'ynak, ustidan odmi xon atlas guppy kiygan, boshiga oq dakanani xom tashlag'an, o'ttuz besh yoshlar chamaliq go'zal, xush bichim bir xotin. Yuzidan muloyimlik, eriga itoat, to'g'riliq ma'nolari tomib turg'an bu xotin qutidorning rafiqasi — Oftob oyim, ikkinchisi yetmishlardan o'tkan bir kampir. Oftob oyimning onasi — Oysha bibi. **102**

I.To'xtasinov varianti:

In the center of veranda, at the end of the covered satin coverlet of sandalwood, leaning against the wall, a man sitting on a wearing marten fur, lined with black cloth. We will not again present him to the reader, he is already familiar – he is Mirzakarim-Qutidor. On both sides of the hearth are two women: one of them – stately, beautiful, open, friendly and gentle, with an expressive of absolute obedience to her husband face - a woman of about thirty-five, dressed in a satin dress, a short quilted padded jacket, her head draped with a white kerchief, a qutidor's wife – Oftoboyim. The second one – an old woman of about seventy years was named Oyishabibi, her mother.

K.Ermakova varianti:

In the middle of the ayvan, seated at the end of the sandal festooned with atlas covers, a man clad in a marten fur coat lined with black felt is leaning back against the wall. We shall not repeat our introductions for the reader already knows him - this is Mirzakarim-Kutidor. Two women are seated either side of the sandal. One of them is a woman of thirty-five clad in an atlas silk dress, a short, quilted, sleeveless felt jacket, with a white scarf thrown over her head. A shapely woman, her small face, open and friendly, radiates devotion to her husband. This is Oftobayim, Kutidor's wife. The second woman is an old lady of around seventy, her mother, Aisha-bibi.

M.Riz varianti:

In the middle of the pillared veranda sits a man on a raised platform in the place of honor facing the door, wearing an otter jacket lined with black velvet. He sits before a sandal covered with multicolored atlas blankets. A second introduction for this person is unnecessary, because this man is already familiar to **103**

the reader as Mirza Karim Qutidor. On either side of the sandal, a woman reposes. One is wearing a long dress of khan atlas inside a sleeveless silk robe. Over these items hangs a loose white silk scarf. She is about thirty-five, beautiful, and slim. She has a face that personifies kindness as well as modest deference to her husband, without any sign of artifice. She is Qutidor's wife—Oftob Oyim. As for the second woman, she is an elderly lady of about seventy years, the mother of Oftob Oyim—Oysha Bibi.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Badiiy tarjima ifodalanga milliy-madaniy konnotatsiya qanday aniqlanadi?
2. Milliy madaniy leksik birliklarni tarjima qilish usullari qanday?
3. Olam milliy manzarasini badiiy tarjimada qayta ifodalash xususiyatlari nimalardan iborat?

4. Kommunikativ funksiyani badiiy tarjimada qayta yaratish usullari qanday tahrir qilinadi?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

8. Galperin I.R. Stylistics. –M.: ВYСШAY ШКОЛА, 1981. – P.187.
9. Musaev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – T.: Fan, 2005. – 352 b.
10. Rahimov G‘. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2016. – 176 b.
11. Yo‘ldoshev U. Badiiy tarjimaning lingvostilistik va lingvokulturologik xususiyatlari. Monografiya. Samarqand: – “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2022. – 170 bet.
12. Yo‘ldoshev U. Tarjima nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. – Samarqand: “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2021. – 126 bet.
13. Newmark P. About Translation: Multilingual Matters. Clevedon, Philadelphia, – Adelaide: Multilingual Matters Ltd, 1991. – 184 p.
14. Norton G.P. Some remarks on translation and translators. – Oxford: Oxford University Press, 1984. – 216 p.

105

V. KEYSLAR BANKI



V. KEYSLAR BANKI

Keyslar uchun “keys-stady” metodi asos sanaladi. “Keys-stadi” - inglizcha soʻz boʻlib, (“case” — aniq vaziyat, hodisa, “stadi” — oʻrganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni oʻrganish, tahlil qilish asosida oʻqitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921-yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini oʻrganishda foydalanish tartibida qoʻllanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqeahodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari oʻz ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qayerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

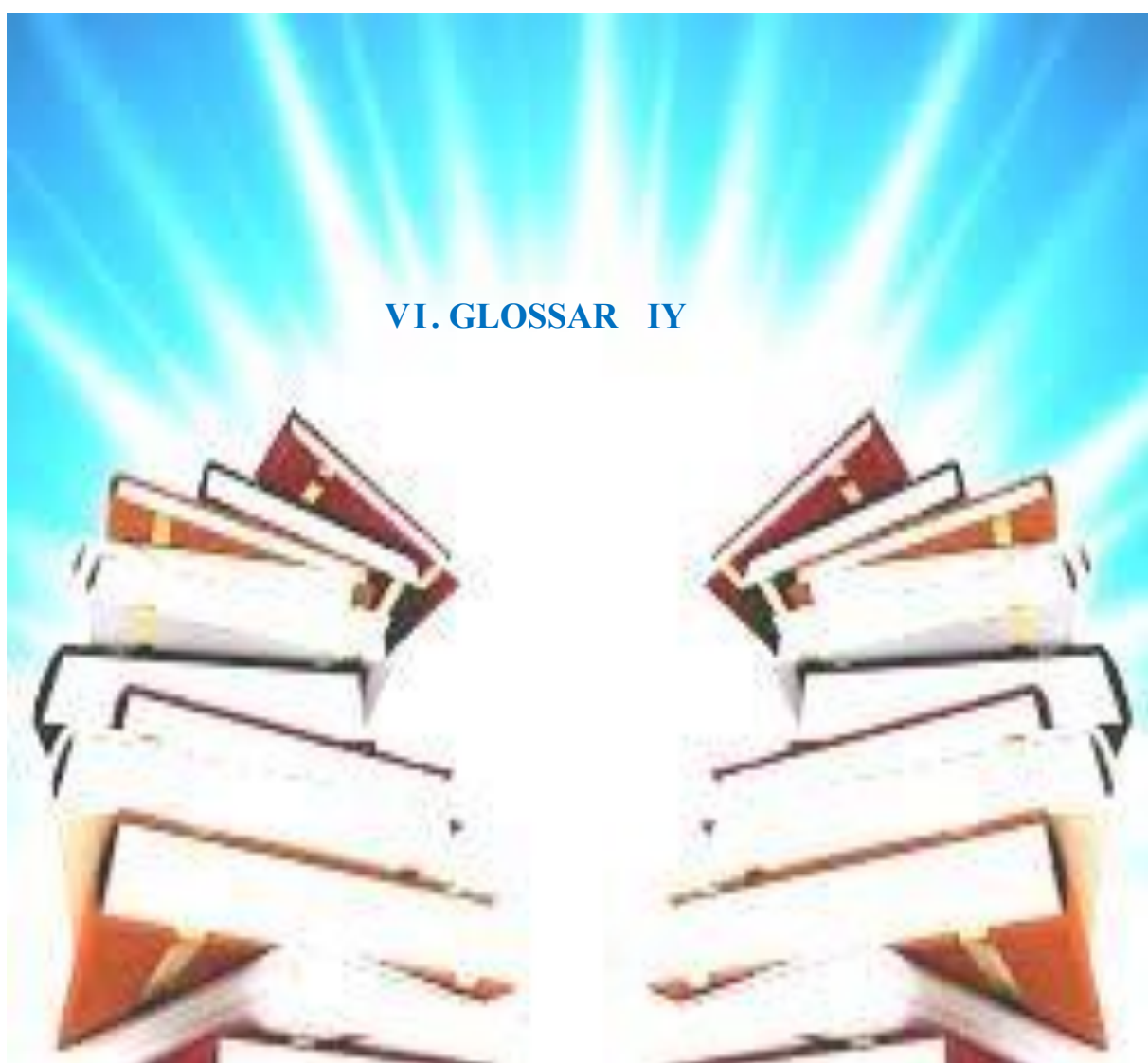
Modul boʻyicha quyidagi keyslarni yechish maqsadga muvofiq sanaladi
1-keys. Badiiy tarjima tahririning lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlarini qayta ifodalashda qoʻllangan tarjima usullarini kategoriyalashtiring.

2-keys. Badiiy tarjimada qoʻllanadigan tarjima uslub va usullarining oʻzaro farqini yoritib bering.

3-keys. Badiiy tarjimada sintaktik nomuvofiqlikni yuzaga keltiruvchi asosiy omillarni nimalardan iborat?

4-keys. Badiiy tarjima matnini tahrir qilishda qoʻllanadigan asosiy metodlar qaysilar?

5-keys. Badiiy tarjimada fonetik transformatsiyalarni qoʻllanishning asosiy omillari nimalardan iborat?



VI. GLOSSARIY

108

Termin	O‘zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
Tarjimon	Bir tilda yaratilga so‘z, gap, matn va hokozolarni boshqa tilga tushunarli qilib olib o‘tuvchi shaxs, vositachi	A person, a mediator, who transfers words, sentences, texts to another language in an accessible way.
Tarjima	Biror axborotni asliyat va tarjima tillarining lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlarini hisobga olib, boshqa ifodalash jarayoni.	Another process of expression, taking into account the linguistic and extralinguistic features of the languages of origin and translation of information.
Asliyat matn	tarjima qilinishi kerak bo‘lgan matn	text that needs to be translated
Tarjima matn	Boshqa tilga tarjima qilingan matn	text needs to be translated into another language
Tarjima uslubi	Asliyat matnning uslub jihatidan turiga ko‘ra tanlanadi va tarjimon yondashuvini belgilab beradi	The original is selected according to the type of text in terms of style and determines the approach of the translator
Tarjima usuli	Asliyat matnidagi kichik leksik birliklarni tarjima qilish uchun qo‘llanadi	Applied for the translation of small lexical units in the text of the original

Tarjima strategiyasi	Tarjima uslub va usulni tanlashni o'z ichiga oladi	Translation involves the choice of style and method
Kommunikativ kompetentsiya	individning umumiy kompetentsiyasi unsurlari bilan o'zaro bog'liq bo'lgan va individ uchun nutq faoliyatini muvaffaqiyatli amalga	it can be defined as a complex of linguistic, sociolinguistic and pragmatic competencies that are interconnected with the elements of the

109

	oshirish imkonini beruvchi lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik kompetentsiyalar kompleksi sifatida belgilanishi mumkin	general competence of an individual and allow the successful implementation of speech activities for an individual
So'z o'zlashtirish	tarjima jarayonida bir so'zni bir tildan boshqa tilga to'g'ridan-to'g'ri olib o'tish	direct transfer of a word from one language to another in the process of translation
Kalkalash	xorijiy til so'zi yoki iborasi boshqa tilga tarjima qilinadi va shu til tarkibiga kirib ketadi. Asliyati tilidagi leksik birlikning o'ziga xos bo'lgan belgilaridan foydalanib tarjima tilida ekvivalent so'z yaratish uchun so'zma-so'z tarjima qilinadi.	the word or phrase of a foreign language is translated into another language and goes into the composition of the same language. It is translated literally to create an equivalent word in a translation language using the characteristic signs of the lexical unit in the original language.

Gaplarni birma-bir tarjima qilish	soʻzlar, gaplar soʻzma-soʻz tarjima qilinadi, grammatik struktura tarjima tiliga moslashtiriladi	words, sentences are translated literally, the grammatical structure is adapted to the language of translation
Transpozitsiya	soʻz turkumining oʻzgarishi, yaʼni feʼl otga, ot predlogga oʻzgarishi	word group change, i.e. verb change, noun to preposition change
Modulyatsiya	tushunish nuqtai nazaridan leksik birlikning oʻzgarishi	change of the lexical unit from the point of view of understanding
Ekvivalentlik	bunda xuddi shunday vaziyat uchun butunlay	this uses a completely different alternative

110

	boshqa muqobil ibora ishlatiladi, yaʼni maqollar yoki idiomatik ifoda vositalari bularga misol boʻla oladi.	phrase for a similar situation, that is, Proverbs or idiomatic means of expression are examples of this.
Madaniy ekvivalentlik	tarjimon asliyat tilidagi madaniy soʻzni tarjima tilidagi madaniy soʻz bilan almashtiradi	the translator replaces the cultural word in the original language with the cultural word in the translation language
Tasviriy ekvivalentlik	leksik birlikni bildiruvchi soʻzning maʼnosi bir necha soʻzlarda tushuntirilishi	the meaning of a word denoting a lexical unit is explained in a few words

Funksional ekvivalentlik	tarjima tili leksikasida soʻz asliyat tili leksikasidagi bir xil vazifani bajaruvchi matn uslubiga mos keladigan soʻz bilan almashtirilishi	in the lexicon of the translation language, the word is replaced by a word corresponding to the style of the text, which performs the same function in the lexicon of the original language
Moslashtirish	Bu usulda, odatda, biror termin maxsus auditoriya yoki tarjimonning maxsus maqsadi uchun koʻproq mos keladigan matn yaratish uchun kerak boʻladigan oʻzgarishlar amalga oshiriladi.	In this method, changes are usually made that a term needs to create a text that is more suitable for the specific purpose of a specific audience or translator.
Kompensatsiya	Asliyat matnidagi maʼlumotning biror leksik birligi yoki stilistik taʼsiri tarjima matnida aynan oʻz joyida emas, balki matnning yana boshqa bir joyida qayta yaratiladi	One lexical unit or stylistic effect of information in the text of the original is recreated in the text of the translation not exactly in its place, but in another place in the text

111

Kengaytirish	tarjima tilida sintaktik va leksik boʻshliqlarni yoʻqotish uchun koʻproq maʼnoga ega tushunchalardan foydalanish	using concepts with more meaning to eliminate syntactic and lexical spaces in the translation language
---------------------	--	--

Ma'noni ochib berish	Asliytdagi leksik birlik tarjima matnida to'liqroq sharh yoki aniqlashtiruvchi ma'noli so'z birikmasi bilan almashtiriladi	The lexical unit in Origin is replaced in the translation text by a more complete interpretation or a word combination with a clarifying meaning
Kuchaytirish	tarjima tilida sintaktik va leksik bo'shliqlarni yo'qotish uchun ko'proq ma'noga ega tushunchalardan foydalanishdir	is the use of concepts with more meaning to eliminate syntactic and lexical spaces in the language of translation
Transliteratsiya	asliyat tilidagi so'z uning grafik shakliga ko'ra tarjima tilida qayta yaratiladi	the word in the original language is recreated in the translation language according to its graphic form
Funksional ekvivalentlik	tarjima tili leksikasida so'z asliyat tili leksikasidagi bir xil vazifani bajaruvchi matn uslubiga mos keladigan so'z bilan almashtiriladi	the word is replaced by a word corresponding to the style of the text, which performs the same function in the lexicon of the original language in the lexicon of the translation language
Antonimik (teskari) tarjima	asliytdagi tasdiq shaklidagi fikr tarjima tilida inkor shaklda yoki aksincha berilishini ifodalaydi	an opinion in the form of confirmation in the original expresses the fact that in the language of translation the negation is given in form

112

		or vice versa
--	--	---------------

mualliflashtirilgan tarjima	original asar yoki matn muallifning qisman ishtiroki, tahriri asosida amalga oshirilgan tarjima	the original work or text is a translation made on the basis of the author's partial participation
Bilvosita tarjima	Bunda asliyatdan qilingan tarjimadan amalga oshirilgan tarjima yoki uchinchi tildan amalga oshirilgan tarjima nazarda tutiladi.	This refers to the translation made from the original or the translation made from the third language.
Diktant-tarjima	chet til darslarida asliyatdagi matn sekinlashtirilgan tarzda o'qituvchi tomonidan talabalarga <i>og'zaki</i> o'qib berilishi bilan <i>yoзма</i> tarjima qilishga asoslangan mashq. O'qib berilgan matnni yozuv mashinkasida tarjima qilib yozish yoki kompyutorga kiritish tarjima amaliyotida uchraydi.	in foreign language lessons, the text of the original is an exercise based on written translation by the teacher with oral reading to students in a slowed manner. Read text on a typewriter writing in translation or inserting into a computer occurs in translation practice.
Fonematik tarjima	matnning fonematik xususiyatlariga asosiy e'tibor qaratilgan tarjima.	translation focused to the phonemic properties of the text

Frazeologik tarjima	asliyatdagi birikmani tarjima tilida qam frazeologik birlik orqali ifodalash, asliyatdagi frazeologizmlar tarjimasiga asosiy urg'u berilgan tarjima. Frazeologizmlar tarjimasida asosan quyidagi usullar bilan amalga ishirladi: 1) mos	the expression of the compound in origin in the translation language through the phraseological unit qam is the translation with the main emphasis on the translation of phraseologisms in the original. Translation of
----------------------------	---	---

113

	ekvivalent (to'la yoki qisman) bilan o'girish; 2) muqobil variant bilan berish; 3) so'zma-so'z tarjima qilish; 4) tarjima tilida tushuntirish yoki izohlab berish.	phraseologisms is mainly processed by the following methods: 1) conversion with a suitable equivalent (full or partial); 2) giving with an alternative option; 3) literal translation; 4) explanation or interpretation in the translation language.
--	--	--

Idiomatik tarjima.	Tarjima tili imkoniyatlaridan kelib chiqib aslyatdagi matnni tarjima qilish strategiyalaridan biri. Muayyan ijtimoiy-madaniy jabhada tilni amalda qo'llash va me'yorlarga tayanish bilan idiomatik tarjimadan foydalanish tarjima jarayonida amalga oshiriladi. Bu esa o'z o'rnida tarjima o'quvchilarning qiziqish va ehtiyojlarini ham inobatga olinadi.	One of the strategies for translating the original text based on the capabilities of the target language. Specific sociocultural In the translation process, the use of idiomatic translation, relying on the norms and practical application of the language at the front. This takes into account the interests and needs of our readers.
Informatsion tarjima	aslyatdagi matnning faqat adresatgagina mo'ljallangan qismini o'z ichiga olgan tarjima.	a translation containing the part of the original text intended only for the addressee.

VII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI



VII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажгимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь "2019-
116
2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида"ги ПФ-5544сонли Фармони.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май "Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5729сонли Фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь "20192023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантири чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-4358-сонли Қарори.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август "Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида"ги ПФ-5789сонли Фармони.
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги "Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5850-сон Фармони.
16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь "Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача

ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

17. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.
18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил
117
29 январдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги атамалар комиссиясининг фаолиятини ташкил қилиш чоратадбирлари тўғрисида” ги 40-сонли Қарори.

III. Maxsus adabiyotlar

19. Galperin I.R. Stylistics. –М.: Высшая школа, 1981. – P.187.
20. Musaev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – Т.: Fan, 2005. – 352 b.
21. Rahimov G‘. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – Т.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2016. – 176 b.
22. Yo‘ldoshev U. Badiiy tarjimaning lingvostilistik va lingvokulturologik xususiyatlari. Monografiya. Samarqand: – “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2022. – 170 bet.
23. Yo‘ldoshev U. Tarjima nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. – Samarqand: “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2021. – 126 bet.
24. Newmark P. About Translation: Multilingual Matters. Clevedon, Philadelphia, – Adelaide: Multilingual Matters Ltd, 1991. – 184 p.
25. Norton G.P. Some remarks on translation and translators. – Oxford: Oxford University Press, 1984. – 216 p.

26. Александрова Е.М. Перевод анекдота: проблемы адекватности и эквивалентности: на материале французских и русских анекдотов. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 2005. – 25 с.
27. Бархударов Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
28. М.Холбеков. “Мустақиллик йилларида ўзбек таржима амалиёти”. Тил, Маданият, Таржима ва Мулоқот республика илмий-амалиё конференцияси материаллари. Самарқанд, 2016. 11-22-бетлар.
29. Нелюбин Н.Н. Толковый переводоведческий словарь. – М.: Наука, 2003. – С.110.

118

30. Сирожиддинов Ш. Одилова Г. Бадиий таржима асослари. – Т.: Мумтоз сўз, 2011. – Б.39.
31. Тешабоева З.Қ. “Бобурнома”нинг инглизча таржималаридаги фразеологик бирликлар ва уларнинг миллий-маданий хусусиятлари. Фил. фан. фал. док. дисс. автореф.–Т.: 2017. 44 б.

IV.Elektron ta’lim resurslari

32. <http://edu.uz>.
33. <http://lex.uz>
34. <http://ziyonet.uz>
35. <http://natlib.uz>
36. <http://journalpro.ru/articles/effective-methods-of-teaching-literature>
37. <https://natureofwriting.com/courses/writing-aboutliterature/lessons/methodology>

38. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/442705?journalCode=shoolreview>

VIII. TAQRIZLAR

